

Bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling

van kinderen met een
ontwikkelingsachterstand

op groep Geel van
De Elzengard

Marjolein van Rijsingen

Bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling

van kinderen met een
ontwikkelingsachterstand

op groep Geel van
De Elzengaard

Marjolein van Rijsingen
studentnummer 2057430

Afstudeerproject in het kader van Fontys Hogeschool voor Pedagogiek, Tilburg
Begeleid door **Şeydâ Buurman-Kutsal**

In opdracht van kindercentrum De Elzengaard, 's-Hertogenbosch
Begeleid door **Marieke van Tilborg**

Oktober 2009

Voorwoord

Voor u ligt mijn afstudeeropdracht in het kader van de opleiding Pedagogiek ten behoeve van kindercentrum De Elzengaard. Dit symboliseert de laatste fase in mijn groei tot pedagoge. Nu dit onderzoeksverslag is voltooid, kijk ik met tevredenheid terug op deze periode.

Het onderzoek naar de sociaal-emotionele ontwikkeling en het bevorderen daarvan was een zeer leerzaam proces en ik heb me hier met veel plezier in verdiept. Ik wil mijn collega's van groep Geel bedanken voor het interessante en praktijkgerichte onderwerp dat zij mij hebben voorgelegd.

Ik hoop dat dit onderzoeksverslag een aanzet is voor kindercentrum De Elzengaard om een route te kiezen voor het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen. Het mag duidelijk zijn dat dit deel van de ontwikkeling alle aandacht verdient.

Vanaf deze plaats wil ik iedereen hartelijk bedanken die een bijdrage hebben geleverd aan dit onderzoek: allereerst alle professionals van kinderdagverblijven, peuterspeelzalen, scholen en andere instellingen die hebben meegewerkt aan de interviews. Zonder hen was dit onderzoek niet mogelijk geweest. Daarnaast wil ik ook de uitgeverijen bedanken voor hun medewerking.

Een speciaal woord van dank voor Şeydâ Buurman-Kutsal, die als docente nauw betrokken is geweest bij dit proces en mij zeer kundig heeft begeleid. En natuurlijk aan Marieke van Tilborg die als begeleidster vanuit kindercentrum De Elzengaard de nodige sturing en aanmoediging heeft gegeven.

Ten slotte wil ik ook mijn familie en vrienden bedanken die mij tijdens deze periode hebben ondersteund en voor hun waardevolle feedback tijdens de totstandkoming van dit onderzoeksverslag.

Marjolein van Rijsingen
Oktober 2009

Samenvatting

Dit onderzoeksverslag geeft de resultaten weer van het onderzoek dat is gedaan ten behoeve van kindercentrum De Elzengaard van Stichting Cello. De doelstelling van dit onderzoek is:

Inzicht verkrijgen in het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling en hoe dit door middel van methodieken wordt bevorderd, teneinde uitspraak te kunnen doen welke ondersteuning de groepsbegeleiding nodig heeft bij het bevorderen van de sociaal- emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand op groep Geel.

Het onderzoek bestaat allereerst uit een literatuuronderzoek naar de sociaal-emotionele ontwikkeling en de wijze waarop daar mee omgegaan kan worden. Daarnaast is een praktijkonderzoek gedaan waarbij professionals zijn geïnterviewd die gebruik maken van een bepaalde methodiek ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling. Hiervoor zijn instellingen gekozen die qua doelgroep zo goed mogelijk aansluiten bij de doelgroep van groep Geel.

De sociale ontwikkeling is het proces waarbij een kind in toenemende mate zelfstandig gaat deelnemen aan de omgang, gewoonten en waarden die gebruikelijk zijn in de gemeenschap waartoe het behoort. De sociaal-emotionele ontwikkeling kan worden onderverdeeld in de volgende onderdelen: eigen identiteit, zelfbeschrijving, genderidentiteit, socialisering, sociale cognitie, prosociaal gedrag, spelontwikkeling, emotie en zelfcontrole, gezichtsuitdrukkingen en emotieherkenning, gewetensvorming, agressie en weerbaarheid. De relatie van het kind met leeftijdgenoten, opvoeders en leerkrachten speelt een belangrijke rol in de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Kinderen met een ontwikkelingsachterstand doorlopen dezelfde ontwikkelingsfasen als 'normaal ontwikkelende' kinderen. Het verloop van de ontwikkeling is echter trager en het kind bereikt eerder zijn plafonds. Kinderen met een ontwikkelingsachterstand hebben extra begeleiding en meer oefening nodig dan andere kinderen. Kinderen met een ontwikkelingsachterstand hebben expliciete voorbeelden van sociaal gedrag nodig. Daarnaast is het belangrijk om kleine stappen te nemen en activiteiten te herhalen. Voor kinderen met een contactstoornis is sociale interactie nog moeilijker; zij kunnen zich niet verplaatsen in anderen.

In dit onderzoek worden vier methodieken ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling besproken die voldoen aan de richtlijnen die De Elzengaard daarvoor heeft gesteld. Dit zijn de methodieken 'Leefstijl', 'STIP', 'Een doos vol gevoelens' en 'Puk & Ko'. In het praktijkonderzoek zijn de twee laatstgenoemde methodieken onderzocht, omdat zij het meest geschikt zijn voor groep Geel.

Naar aanleiding van het praktijkonderzoek zijn conclusies getrokken over de ervaringen en effecten met betrekking tot de methodieken 'Een doos vol gevoelens' en 'Puk & Ko'. Vervolgens is bepaald wat werknemers nodig hebben bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand. Daarnaast blijkt uit het praktijkonderzoek wat de voor- en nadelen zijn van het gebruiken van een methodiek.

Dit onderzoek leidt tot een aantal aanbevelingen. Allereerst moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan, voordat de groepsbegeleiding de sociaal-emotionele ontwikkeling optimaal kan bevorderen. Het is daarbij aan De Elzengaard om een proces op gang te brengen, waarin men besluiten gaat nemen over het gebruik van een methodiek bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
Inleiding	8
Hoofdstuk 1 De sociaal-emotionele ontwikkeling van peuters en kleuters	11
1.1 De sociale ontwikkeling	11
1.1.1 Eigen identiteit	11
1.1.2 Zelfbeschrijving en genderidentiteit	12
1.1.3 Socialisering.....	13
1.1.4 Sociale cognitie.....	13
1.1.5 Prosociaal gedrag	14
1.1.6 Spelontwikkeling	14
1.1.7 Emoties en zelfcontrole	15
1.1.8 Gezichtsuitdrukkingen en emotieherkenning.....	15
1.1.9 Gewetensvorming	16
1.1.10 Agressie	16
1.1.11 Weerbaarheid.....	16
1.2 Relatie met leeftijdgenoten	17
1.3 Relatie met opvoeders en leerkrachten	17
1.4 Kinderen met een ontwikkelingsachterstand	18
1.4.1 Kinderen met een contactstoornis	18
Hoofdstuk 2 Omgaan met de sociaal-emotionele ontwikkeling	19
2.1 Sociale ontwikkeling	19
2.1.1 Eigen identiteit	19
2.1.2 Zelfbeschrijving en genderidentiteit.....	20
2.1.3 Socialisering.....	20
2.1.4 Sociale cognitie.....	20
2.1.5 Prosociaal gedrag	21
2.1.6 Spelontwikkeling	21
2.1.7 Emoties en zelfcontrole	22

2.1.8	Gewetensvorming	23
2.1.9	Agressie	23
2.1.10	Weerbaarheid.....	23
2.1.11	Gezichtsuitdrukkingen en emotieherkenning.....	23
2.2	Leeftijdgenoten.....	24
2.3	Kinderen met een ontwikkelingsachterstand	24
2.3.1	Kinderen met een contactstoornis	24
Hoofdstuk 3 Beleid en visie m.b.t. methodisch werken binnen Cello		25
3.1	Methodiek	25
3.2	Beleid en visie	25
3.3	Visie en uitgangspunten Stichting Cello.....	25
3.3.1	Methodisch en planmatig werken binnen De Elzengaard	26
3.3.2	Richtlijnen voor bruikbaarheid	26
Hoofdstuk 4 Methodieken ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling.....		27
4.1	Methodieken ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling	27
4.2	‘Leefstijl’	27
4.2.1	Groepsmatig en individueel.....	27
4.2.2	Inpasbaar in groepsprogramma.....	28
4.2.3	Kostenaspect	28
4.2.4	Kennis actueel houden	28
4.2.5	Conclusie ‘Leefstijl’	28
4.3	‘STIP’	29
4.3.1	Groepsmatig en individueel.....	29
4.3.2	Inpasbaar in groepsprogramma	29
4.3.3	Kostenaspect	29
4.3.4	Kennis actueel houden	29
4.3.5	Conclusie ‘STIP’	30
4.4	‘Een doos vol gevoelens’	30
4.4.1	Groepsmatig en individueel.....	30
4.4.2	Inpasbaar in groepsprogramma	30

4.4.3	Kostenaspect	31
4.4.4	Kennis actueel houden	31
4.4.5	Conclusie 'Een doos vol gevoelens'	31
4.5	'Puk & Ko'	31
4.5.1	Groepsmatig en individueel.....	32
4.5.2	Inpasbaar in groepsprogramma	32
4.5.3	Kostenaspect	32
4.5.4	Kennis actueel houden	32
4.5.5	Conclusie 'Puk & Ko'	33
4.6	Besluitvorming aangaande methodieken ten behoeve van het praktijkonderzoek	33
Hoofdstuk 5 Opzet praktijkonderzoek		35
5.1	Doel.....	35
5.2	Type onderzoek	35
5.2.1	Populatie	35
5.2.2	Dataverzameling.....	35
5.2.3	Dataverwerking	36
Hoofdstuk 6 Onderzoeksresultaten.....		37
6.1	Analyse 'Een doos vol gevoelens'	37
6.1.1	Algemene informatie 'Een doos vol gevoelens'	37
6.1.2	Welke effecten worden gemeten en ervaren?	38
6.1.3	Wat hebben de werknemers nodig om 'Een doos vol gevoelens' uit te kunnen voeren?	38
6.1.4	Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met 'Een doos vol gevoelens'?	38
6.2	Analyse 'Puk & Ko'	38
6.2.1	Algemene informatie 'Puk & Ko'	38
6.2.2	Welke effecten worden er gemeten en ervaren?	39
6.2.3	Wat hebben de werknemers nodig om 'Puk & Ko' uit te kunnen voeren?	40
6.2.4	Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met 'Puk & Ko'?	40
6.3	Wat heeft een werknemer nodig voor het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling?	40
6.4	Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met een methodiek?	40
Hoofdstuk 7 Conclusies		41

Hoofdstuk 8 Aanbevelingen	44
Literatuurlijst	46
Bijlage 1 Methodiek ‘Leefstijl’	48
Bijlage 2 Methodiek ‘STIP’	51
Bijlage 3 Methodiek ‘Een doos vol gevoelens’	54
Bijlage 4 Methodiek ‘Puk & Ko’	57
Bijlage 5 Onderzoeksinstrument	59
Bijlage 6 Verbatimverslagen interviews ‘Een doos vol gevoelens’ (CD-ROM).....	61
Bijlage 7 Verbatimverslagen interviews ‘Puk & Ko’ (CD-ROM)	62
Bijlage 8 Analyse interviews ‘Een doos vol gevoelens’	63
Bijlage 9 Analyse interviews ‘Puk & Ko’	72

Inleiding

Dit onderzoek wordt uitgevoerd voor kindercentrum De Elzengaard, onderdeel van stichting Cello. In deze inleiding wordt een schets gemaakt van het kindercentrum. De praktische en theoretische relevantie van het onderzoek worden besproken. Vervolgens worden de probleemstelling, doelstelling en de werkwijze omschreven. Hierna volgt een omschrijving van het product en de wijze van terugkoppeling naar de stage-instelling. Ten slotte wordt de hoofdstukindeling van dit onderzoeksverslag uiteengezet.

Schets stage-instelling

Cello is een organisatie voor mensen met een verstandelijke beperking in Noord-Brabant en het zuidwesten van Gelderland. Binnen Cello valt het kindercentrum onder de sector Kind, Gezin en Vrije tijd. Naast het kindercentrum vallen bijvoorbeeld ook thuiszorg, Praktisch Pedagogische Gezinsbegeleiding, Zorg in de klas en de oudervereniging 'Early Bird' onder deze sector.

De Elzengaard heeft sinds 2007 een buitenlocatie in Rosmalen, hier bevinden zich twee groepen binnen een Multifunctionele accommodatie, ook wel Brede school genoemd. Dit onderzoek richt zich op één van deze groepen, namelijk groep Geel*. Op groep Geel zitten circa negen kinderen van 3,5 tot 5 jaar met een licht verstandelijke beperking, een ontwikkelingsstoornis, een syndroom of een ontwikkelingsachterstand. In dit onderzoeksverslag spreken we van kinderen met een ontwikkelingsachterstand, hiermee worden echter alle eerder genoemde vormen bedoeld.

De bezetting van groep Geel bestaat uit twee Persoonlijk Begeleiders, die groepsbegeleiding worden genoemd, eventueel ondersteund door een stagiaire. Op groep Geel worden de kinderen in hun ontwikkeling gestimuleerd en zo goed mogelijk voorbereid op de overstap naar een vorm van (speciaal) onderwijs.

Praktische relevantie

De groepsbegeleiding van groep Geel heeft aangegeven dat zij meer kennis willen hebben over de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand. Daarnaast willen zij handvatten om die sociaal-emotionele ontwikkeling te bevorderen, bijvoorbeeld door middel van een methodiek. Op dit moment wordt er binnen De Elzengaard al gebruik gemaakt van een aantal methodieken, maar deze zijn voornamelijk gericht op planmatig werken en op communicatie.

Binnen het begeleidingsteam (bestaande uit de clustermanager en alle DIO-medewerkers: orthopedagogen, psychologisch assistenten, logopedisten en fysiotherapeuten) is er al eerder gesproken over het gebruik van een methodiek in de breedste zin. De meerwaarde van het gebruik van een methodiek was destijds niet duidelijk, derhalve is er geen verder onderzoek naar gedaan. Desondanks is het begeleidingsteam zeer geïnteresseerd in dit onderzoek naar de bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand. Vooral omdat hierover weinig bekend is met betrekking tot deze specifieke doelgroep.

** Groep Geel heette tot en met het schooljaar 2008-2009 groep Blauw*

Theoretische relevantie

Binnen de ontwikkelingspsychologie is er veel geschreven over de sociale en de emotionele ontwikkeling van kinderen. Vaak wordt die ontwikkeling besproken in combinatie met andere ontwikkelingsgebieden, omdat de sociale ontwikkeling met alle ontwikkelingsgebieden samenhangt. Deze beschrijvingen richten zich op het normaal ontwikkelende kind.

Er zijn vele methodieken ontwikkeld ter bevordering van sociaal-emotionele ontwikkeling, vaak onder de titel 'sociale vaardigheidstraining'. Deze trainingen richten zich voornamelijk op kinderen in de basisschoolleeftijd; vanaf 4 jaar of vanaf 6 jaar.

De literatuur die zich bezig houdt met kinderen met een beperking, is vaak toegespitst op kinderen met een matige of ernstig meervoudige beperking. Vaak wordt er uitgegaan van de schoolleeftijd (vanaf 5 à 6 jaar). De leeftijd van de kinderen op groep Geel varieert van 3,5 tot 5 jaar en zij hebben een ontwikkelingsachterstand, waardoor hun ontwikkelingsleeftijd lager is dan hun kalenderleeftijd.

Daarnaast is er vooral veel literatuur te vinden over spel en spelbegeleiding bij kinderen met een beperking, maar dit behelst maar een klein stukje van de sociaal-emotionele ontwikkeling. Overigens wordt daarbij veelal gesproken over kinderen met een matig tot ernstige beperking.

De doelgroep van groep Geel valt steeds met één of meerdere kenmerken buiten de doelgroep waarop bestaande literatuur is toegespitst. Er is dus behoefte aan een bundeling van deze losse delen en aan toepassing op deze specifieke doelgroep qua leeftijd en ontwikkelingsniveau.

Probleem- en doelstelling

Naar aanleiding van de informatie zoals bij de praktische relevantie beschreven, wordt de volgende doelstelling bepaald:

Inzicht verkrijgen in de het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling en hoe dit door middel van methodieken wordt bevorderd, teneinde uitspraak te kunnen doen welke ondersteuning de groepsbegeleiding nodig heeft bij het bevorderen van de sociaal- emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand op groep Geel.

Naar aanleiding van bovenstaande probleemomschrijving, luidt de probleemstelling voor dit onderzoek:

Op welke wijze kan de groepsbegeleiding van groep Geel ondersteund worden bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand?

Hiervoor moeten de volgende onderzoeksvragen beantwoord worden:

- Hoe verloopt de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand?
- Hoe kun je als groepsbegeleiding met de sociaal-emotionele ontwikkeling omgaan?
- Aan welke voorwaarden moet een methodiek voldoen om aan de uitgangspunten en richtlijnen van kindercentrum De Elzengaard te voldoen?
- Welke methodieken bevorderen de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen?
- Wat heeft de groepsbegeleiding van desbetreffende instelling nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen te kunnen bevorderen?
- Welke effecten meten en ervaren andere instellingen van de methodiek die zij gebruiken?
- Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met een methodiek?

De laatste drie vragen zullen beantwoord worden in het praktijkonderzoek.

Werkwijze

Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen, is allereerst een literatuuronderzoek gedaan naar de sociaal-emotionele ontwikkeling van peuters en kleuters en specifiek van kinderen met een ontwikkelingsachterstand. Vervolgens is onderzocht hoe je hier als groepsbegeleider mee om kan gaan en aan welke richtlijnen een methodiek moet voldoen om binnen de kaders van de visie en uitgangspunten van Cello te passen. Op basis van die richtlijnen zijn er een aantal methodieken omschreven. Vervolgens zijn daaruit twee methodieken gekozen die in het praktijkonderzoek verder zijn onderzocht.

Voor het praktijkonderzoek zijn instellingen benaderd die met één van de besproken methodieken werken. Dit zijn instellingen voor kinderen met een ontwikkelingsachterstand of instellingen voor jonge kinderen waarvan de kalenderleeftijd overeenkomt met de ontwikkelingsleeftijd van de kinderen van groep Geel.

Er is gekozen voor een kwalitatief onderzoek, omdat het van belang is om te weten wat de mening van de professionals van deze scholen en instellingen is. Dit onderzoek wordt afgenomen door middel van interviews aan de hand van een gestructureerde vragenlijst.

De professionals worden onder andere bevraagd over de effecten van de methodiek zij meten en ervaren, de voor- en nadelen van het werken met een methodiek en wat groepsbegeleiding nodig heeft om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te bevorderen.

Hieruit volgt een conclusie over wat de groepsbegeleiding van groep Geel nodig heeft om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand te kunnen bevorderen.

Product

Na afronding van dit onderzoek worden er aanbevelingen gedaan waarna De Elzengaard een keuze kan maken welke handvatten zij geschikt vinden om de groepsbegeleiding van groep Geel te bieden bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand.

Terugkoppeling

Het onderzoeksverslag wordt aangeboden aan de groepsbegeleiding en coördinerend begeleider van groep Geel, aan het begeleidingsteam en aan de clustermanager van De Elzengaard.

Daarnaast wordt er een presentatie gegeven aan de groepsbegeleiding van groep Geel, waarbij ook groepsbegeleiding van andere groepen, het begeleidingsteam en de clustermanager welkom zijn.

Vervolgens vindt er een teamoverleg plaats, waarbij gepraat wordt over de te nemen stappen naar aanleiding van de aanbevelingen uit dit onderzoeksverslag.

Hoofdstukindeling

In hoofdstuk 1 wordt de sociaal-emotionele ontwikkeling uitgewerkt zoals die verloopt bij een normaal ontwikkelend kind en welke invloed een ontwikkelingsachterstand hierop heeft. Hoe de groepsbegeleiding met de sociaal-emotionele ontwikkeling om kan gaan, wordt beschreven in hoofdstuk 2. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 besproken wat de definitie is van een methodiek en hoe het werken met een methodiek samenhangt met het beleid en de visie van Stichting Cello. In dit hoofdstuk worden tevens de richtlijnen besproken die De Elzengaard stelt aan een methodiek. De vier methodieken die toepasbaar zijn bij de doelgroep van groep Geel, worden in hoofdstuk 4 getoetst aan de richtlijnen van De Elzengaard. Hieruit volgt een keuze voor twee methodieken die in het praktijkonderzoek onderzocht worden. Hoofdstuk 5 staat de opzet van het praktijkonderzoek beschreven. De resultaten van het praktijkonderzoek worden uiteengezet in hoofdstuk 6. De conclusies volgen in hoofdstuk 7, waarna in hoofdstuk 8 een aantal aanbevelingen worden gedaan.

Hoofdstuk 1 De sociaal-emotionele ontwikkeling van peuters en kleuters

De doelgroep van dit onderzoek is groep Geel van kindercentrum De Elzengaard; groep Geel bestaat uit circa negen kinderen in de leeftijd van 3,5 tot 5 jaar met een ontwikkelingsachterstand. Deze kinderen worden op groep Geel in hun ontwikkeling gestimuleerd en voorbereid op een overstap naar een vorm van (speciaal) onderwijs. Eén van de ontwikkelingsgebieden waarin zij nog meer gestimuleerd kunnen worden is de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Om als groepsbegeleiding de sociaal-emotionele ontwikkeling te kunnen stimuleren en bevorderen, moet je allereerst weten wat dat inhoudt en hoe die ontwikkeling verloopt bij een 'normaal ontwikkelend' kind. Hierover gaat dit hoofdstuk. Daarnaast worden de relaties met leeftijdgenoten, opvoeders en leerkrachten beschreven. Vervolgens wordt bekeken welke invloed een ontwikkelingsachterstand heeft op het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Omdat de ontwikkelingsleeftijd van de kinderen op groep Geel hoger ligt dan 12 maanden en de kalenderleeftijd maximaal 5 jaar is, wordt er in dit hoofdstuk gekeken naar de peuter- en kleutertijd. Er bestaan verschillende indelingen m.b.t. de peuter- en kleutertijd. In dit onderzoek wordt de indeling van Verhulst (2005) aangehouden: de peutertijd loopt vanaf ongeveer 1 jaar tot 2,5 jaar en de kleutertijd van 2,5 jaar tot 5 jaar.

1.1 De sociale ontwikkeling

De sociale ontwikkeling is het proces waarbij een kind in toenemende mate zelfstandig gaat deelnemen aan de omgang, gewoonten en waarden die gebruikelijk zijn in de gemeenschap waartoe het behoort.

De sociale ontwikkeling is al vanaf de geboorte van een kind te herkennen en kan opgesplitst worden in drie aspecten:

- een kind is georiënteerd op mensen. Dat blijkt uit het feit dat baby's bij het kijken meer geboeid zijn door menselijke gezichten dan door andere 'voorwerpen'.
- een kind neemt allerlei ideeën en gedragingen van mensen over. Denk hierbij aan imitatie (nadoen), modeling (onwillekeurig overnemen van manieren van doen) en identificatie met de ouders.
- een kind wordt vaardig in het omgaan met mensen. Een kind leert zijn eigen aandeel in te schatten en merkt dat het zelf invloed heeft op het contact met anderen (Kohnstamm, 2002a).

In de volgende subparagrafen wordt de sociaal-emotionele ontwikkeling besproken. Om het overzichtelijk te houden, wordt de sociaal-emotionele ontwikkeling onderverdeeld in een aantal onderdelen, zoals: eigen identiteit, zelfbeschrijving, sociale cognitie, prosociaal gedrag, emoties beleven en herkennen en de ontwikkeling van spel.

1.1.1 Eigen identiteit

Een kind ontwikkelt zich van baby, die een eenheid vormt met de moeder, tot een individueel persoon met eigen wensen en behoeften. Dit wordt het ontwikkelen van een eigen identiteit genoemd. Met het besef van het bestaan van een 'ik' is er een basis voor het ontwikkelen van zelfstandigheid. Het kind kan een persoon worden met een eigen individualiteit. Hij is zelf iemand, los van anderen. Het ontwikkelen van zelfstandigheid gaat beter naarmate een kind een veilige hechtingsrelatie heeft opgebouwd.

De ontwikkeling van autonomie in de peutertijd (1 tot 2,5 jaar) houdt in dat kinderen niet meer exclusief de fysieke nabijheid van moeder of andere opvoeders nodig hebben. Peuters leren dat het contact met de opvoeder niet alleen direct lichamelijk mogelijk is, maar dat het contact ook mogelijk is door te kijken, te lachen of te praten. Ook leren peuters dat moeder nog ergens is ook al is zij uit zicht; in de literatuur bekend als objectpermanentie.

Peuters leren het woordje nee begrijpen en gaan het zelf vaker gebruiken, de peutertijd wordt daarom ook wel de koppigheidsfase of peuterpuberteit genoemd. Ook van ouders en andere verzorgers krijgen peuters vaker nee te horen en worden er meer eisen aan ze gesteld.

Een peuter raakt steeds vaker in conflict met zijn omgeving door het opkomende ik-bewustzijn: de peuter wil met zijn pas verworven ik-gevoel experimenteren. We horen peuters dan ook vaak zeggen: “zelf doen!”. Dit is een teken dat peuters zich bewust worden van hun vermogen om zelf doelgerichte acties te ondernemen. Zij kunnen bijvoorbeeld veel plezier beleven wanneer zij dingen weggooien en anderen die voor hen oprapen en aan hen teruggeven, waarna hetzelfde ritueel zich herhaalt. Ook leren kinderen hulp inroepen als zij daar behoefte aan hebben. Autonomie betekent niet dat kinderen alles zelfstandig moeten kunnen doen, maar dat zij zich competent voelen in een actieve rol waarin zij de baas zijn over hun eigen persoon.

Aan het einde van de peutertijd leren kinderen de woorden ik en jij gebruiken. “Ik wil ...” of “dat is van mij!” zijn uitspraken waaruit het zich ontwikkelende besef van de eigen persoon blijkt. Ze leren het onderscheid tussen zichzelf en een ander te maken. Zo weten peuters van 2 jaar al enigszins dat iets wat van een ander kind is niet zomaar afgepakt kan worden. Blijkbaar beseffen zij dat degene van wie een bepaald voorwerp is daar ook aanspraak op maakt. Ook gaan peuters inzien dat anderen bepaalde wensen of voorkeuren hebben die niet altijd overeenkomen met hun eigen wensen of voorkeuren.

In de kleutertijd (2,5 tot 5 jaar) zet dit streven naar autonomie zich door. Een kleuter vraagt vaak “Waarom...?” Een kleuter wil graag nieuwe dingen doen en ontdekken en van alles ondernemen. In vergelijking met peuters hebben zij een veel groter arsenaal aan mogelijkheden om initiatieven te nemen en om frustraties te verdragen. Kleuters bezitten betere motorische en cognitieve vaardigheden, zoals de beheersing van taal, en zij zijn in staat tot fantasiespel waarmee zij met conflicten en angsten leren omgaan. Daarnaast kunnen zij flexibeler omgaan met veranderingen en zijn zij beter in staat emoties als agressie en angst te hanteren dan peuters (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Bruinsma & Leemans, 1990; Verhulst 2005).

1.1.2 Zelfbeschrijving en genderidentiteit

Peuters kunnen zichzelf op foto's en in de spiegel herkennen, maar zijn nog niet in staat zichzelf te beschrijven. Dit kunnen kleuters wel enigszins. Zij doen dat in de uiterlijk waarneembare en concrete vormen, bijvoorbeeld: “ik heb veel poppen”, “ik vind patat lekker” en “ik heb een neus”. Veel kleuters zien zichzelf als lief, goed of knap. Kleuters kunnen nog niet over zichzelf denken in meer abstracte termen. Toch zijn ze in staat een beeld van zichzelf te geven. Deze zelfrepresentatie komt tot stand onder invloed van ervaringen met de omgeving, met name ervaringen met de opvoeders.

Kleuters ontwikkelen de cognitieve vaardigheid van het categoriseren. Dit geeft hen de mogelijkheid om in hun denken een onderscheid te maken tussen wat mannelijk is en wat vrouwelijk. Daardoor beseffen kleuters dat er verschillen tussen jongens en meisjes zijn en dat zijzelf tot één van beide seksen behoren. Het besef jongen of meisje te zijn is van centrale betekenis in de menselijke ontwikkeling, omdat veel aspecten van de cognitieve en sociale ontwikkeling beïnvloed worden door de sekse van het kind. Zo blijkt dat kinderen het gedrag van een ander eerder overnemen als dit passend is bij hun eigen sekse. Kleuters weten van zichzelf of zij een jongen of een meisje zijn, maar beseffen pas aan het einde van de kleutertijd of het begin van de schoolleeftijd dat dit onveranderlijk is (Verhulst, 2005).

1.1.3 Socialisering

Behalve het verwerven van autonomie moeten peuters ook leren om aan de wensen en eisen van de omgeving te voldoen. Deze komen niet altijd overeen met wat het kind wil. Het kind ervaart frustraties omdat zijn eigen wensen niet in vervulling kunnen gaan, het kind wordt boos, driftig en verdrietig en wil weer even veel in de buurt van moeder zijn. Dit proces van socialiseren bestaat in eerste instantie nog uit reacties van het kind op de eisen van volwassenen. Later worden deze eisen door het kind geïnternaliseerd; ze worden onderdeel van de persoon van het kind.

Volgens Freud wordt het jonge kind beheerst door nog weinig gecontroleerde driftmatige uitingen en zal het moeten leren hoe het op een sociaal aanvaardbare wijze met deze impulsen om moet gaan. Ouders hebben hierin een begeleidende rol. Zij moeten aangeven wat toelaatbaar is en wat niet, maar ook begrip tonen voor de teleurstelling van het kind. Ook klassieke leertheoretici beschouwen socialisering als een proces dat door externe invloeden plaatsvindt via straf en beloning. Vanuit de sociale leertheorie gezien neemt het kind gewenst gedrag over door te imiteren en door bij anderen te observeren wat bepaald gedrag voor consequenties heeft. Het evolutionaire standpunt is dat kinderen van nature geneigd zijn zich te voegen naar de eisen en verwachtingen van de omgeving. Want voor de overleving is het van belang om bij de groep te blijven horen (De Bil, M. & De Bil P., 2007; Verhulst, 2005).

1.1.4 Sociale cognitie

Er zijn verschillende definities van sociale cognitie. Kohnstamm (2002a) noemt het een verzamelnaam voor wat men over medemensen aan de weet gekomen is. Verhulst (2005) beschrijft dit als: het vermogen gevoelens, gedachten en intenties van anderen waar te nemen en te interpreteren. In de volksmond wordt het ook wel in één woord samengevat: 'mensenkennis'.

Wanneer kinderen zich meer bewust worden van zichzelf en van de andere mensen om zich heen, ontwikkelen ze een 'Theory of Mind' (ToM). Dat houdt in dat er begrip is van hun eigen en andermans persoonlijke leven. Ze begrijpen dat zij zelf gedachten en gevoelens hebben en dat andere mensen die ook hebben. Door dit soort kennis is het mogelijk om het gedrag van anderen te begrijpen en te voorspellen. ToM is ook nodig om grapjes te begrijpen en om in gesprekken rekening te houden met wat de gesprekspartner begrijpt en wat hem of haar interesseert. De ToM-ontwikkeling begint in de peuterperiode en strekt zich uit tot in de adolescentie. Kleuters leren bijvoorbeeld inzien dat wanneer zij hun voor de gesprekspartner onbekende vriendjes in het gesprek introduceren de ander niet kan weten wie dat zijn. Pas op de schoolleeftijd (vanaf 6 jaar) zijn kinderen goed in staat zich te verplaatsen in de gevoelens, gedachten en intenties van anderen.

Je kunnen verplaatsen in andermans perspectief en het ontwikkelen van een goede ToM is zeer belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind. Pas wanneer een kind zich kan verplaatsen in andermans emoties, is het in staat tot empathie (meeleven met de gevoelens van een ander) en positief sociaal gedrag. De ToM maakt het dus mogelijk om goed te leren omgaan met anderen.

Omdat het over kennis gaat, is de ontwikkeling van de sociale cognitie bij kinderen tot op zekere hoogte afhankelijk van hun cognitieve ontwikkeling in het algemeen. Dezelfde redeneercapaciteiten die nodig zijn voor inzicht in de niet-sociale werkelijkheid, zijn meestal nodig voor begrip van de sociale werkelijkheid. De sociale werkelijkheid speelt zich voor een belangrijk deel af volgens vaste regels en is dus sterk voorspelbaar gestructureerd. Hoe meer de sociale cognitie in een kind is ontwikkeld, des te meer hij bereid is om te helpen, delen en mee te leven (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Verhulst, 2005).

1.1.5 *Prosociaal gedrag*

Prosociaal gedrag wordt door Kohnstamm (2002a) opgesplitst in drie onderdelen: empathie, behulpzaamheid en vrijgevigheid. Onder empathie wordt het vermogen verstaan emotionele reacties bij anderen te herkennen en de neiging daarop met soortgelijke gevoelens te reageren. We noemen dit ook wel meeleven. Verhulst (2005) schaaft behulpzaamheid en vrijgevigheid onder de noemer altruïsme: onbaatzuchtig gedrag dat bedoeld is om een ander te helpen.

Na hun tweede verjaardag worden kinderen meer aangesproken op hun verantwoordelijkheid voor wat ze doen en wordt er een beroep gedaan op hun empathie. Bijvoorbeeld wanneer er gezegd wordt: “kijk nou eens wat je hebt gedaan”. Wanneer een kind zich niet goed kan verplaatsen in de denkwereld en gevoelens van anderen is het ook minder goed in staat tot empathie.

Behulpzaamheid is pas mogelijk wanneer een kind in de gaten heeft dat een ander een behoefte heeft die het zelf niet voelt. Vervolgens moet een kind kunnen inschatten hoe groot die behoefte is en in hoeverre die ander het prettig zal vinden geholpen te worden. Dat is vanaf een leeftijd van ongeveer vier jaar mogelijk.

Vrijgevigheid, ofwel delen, is een prosociale daad bij uitstek. Een kind kan meestal eerder helpen dan delen. Helpen kan een kind al heel jong, maar met het ouder worden, verandert de motivatie erachter, omdat het kind verstandelijk verder is, een beter ontwikkeld geweten heeft en meer sociaal inzicht heeft. Delen heeft een langduriger en soms zelf definitief effect, omdat je iets materieels weggeeft. Om te kunnen delen moet een kind weten welke attributen bij iemands sociale rol horen om te kunnen begrijpen wat hij nodig heeft. Bovendien moet een kind verstandelijk gezien een betrekkelijk moeilijke handeling verrichten om iets ‘van mij’ te maken tot iets ‘van jou’.

Tot het tweede jaar beleeft een kind iets nog niet als eigendom, van delen kan er dan ook nog geen sprake zijn. Na de tweede verjaardag krijgt het kind een gevoel van eigendom, waardoor het zelfs overdreven kan gaan verzamelen. Pas tussen de derde en vierde verjaardag begint het weggeven op gang te komen. Het lijkt vooral een vorm van contact zoeken, sociaal gericht dus, maar met een beetje eigenbelang (Kohnstamm 2002a).

1.1.6 *Spelontwikkeling*

Wellicht is spel het meest kenmerkende aspect van het gedrag van kinderen. Baby's bekijken en betasten voorwerpen en rammelen, gooien of smijten ermee en peuters en kleuters kunnen opgaan in fantasiespel. Alle gezonde kinderen spelen, kinderen die dit niet doen, hebben meestal een verstoorde ontwikkeling.

Kenmerkend voor peuters is de neiging om voortdurend voorwerpen en ervaringen met anderen te delen. Peuters zullen hiervoor geregeld de aandacht van anderen vragen. Vanaf ongeveer 2,5 jaar gaan kleuters met leeftijdgenoten spelen. Zij spelen nog naast elkaar en niet echt met elkaar. Het spel bestaat dan vooral uit het spelen met voorwerpen. Veel interactie is er in deze fase nog niet. Wel kunnen zij in deze fase elkaars spel met veel plezier imiteren. In de daarop volgende fase spelen kinderen nog apart, maar er is wel interactie over het spel. Ze wisselen bijvoorbeeld speelgoed uit of leveren commentaar op elkaars spel. Dit wordt associatief spelen genoemd en wordt ook nog gezien bij kleuters van 4 en 5 jaar. Vervolgens is er de fase van coöperatief spelen; de kinderen hebben een gezamenlijk doel in hun spel. Kinderen van ongeveer 3 jaar gaan zich met symbolisch spel en fantasiespel bezig houden. Vaak doen ze daarbij volwassenen na, of spelen ze situaties na die ze hebben meegemaakt. In de kleutertijd krijgt de inhoud van dat symbolisch spel een sociaal karakter. In deze fase wordt er daadwerkelijk meer met andere kinderen of volwassenen gespeeld.

Vanaf 3 jaar kan een kind meedoen aan eenvoudige gezelschapsspelletjes. Dat zijn spelletjes waarbij je elkaar nodig hebt en waarbij je je aan de regels moet houden.

In de peutertijd komen veel kinderangsten voor. Kinderen kunnen geobsedeerd zijn door alles wat kapot gaat. Ze zijn zich bewust van een heleboel nieuwe gevaren, omdat hun denk-, gevoel- en taalontwikkeling is toegenomen. Sommige gevaren zijn in de ogen van volwassenen echt, andere denkbeeldig. In het kinderspel gaat het kind om engere dingen fantaseren, niet alleen omdat het van een beetje spanning houdt, maar vooral om zijn angsten te overwinnen en te leren hanteren. Ook kunnen in spel sociale rollen geoefend worden, zoals de moeder van een baby of de machinist van een hijskraan. Kinderen kiezen in het spel de rol van diegenen die ze bewonderen of van wie ze houden. Daarnaast kunnen kinderen in het spel de machtsverhoudingen omkeren.

Erikson legde de nadruk op het plezier in de actieve beheersing die het spel oproept. Door middel van spel leert het kind creatief oplossingen zoeken die mogelijk zijn binnen de regels van de sociale wereld (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Bruinsma & Leemans 1990; Verhulst, 2005).

1.1.7 Emoties en zelfcontrole

Bij peuters zijn alleen nog de primaire emoties zichtbaar, zoals blijdschap, interesse, angst, boosheid en verdriet. Tussen 1,5 en 2 jaar ziet men voor het eerst dat kinderen hun schaamte of verlegenheid tonen. Ook kunnen ze vanaf deze periode echt laten zien dat ze trots zijn op hun eigen prestaties. Bij de meeste kinderen van 3 jaar zijn de emoties jaloezie en schuldgevoel al een beetje aanwezig.

Peuters laten een duidelijke ontwikkeling zien op het gebied van gedragsorganisatie bij sterke emoties. Zij zijn veel beter in staat opwindende en frustraties te verdragen en daarbij hun gedrag georganiseerd te houden. Dit vermogen kent echter zijn grenzen. Bij vermoeidheid of een teveel aan frustratie kunnen peuters driftig worden en gaan huilen, waarbij ook zij de organisatie over hun gedrag verliezen.

In de kleutertijd worden aanzienlijke vorderingen in de emotionele ontwikkeling gemaakt. Kleuters zijn in staat complexe gevoelens als jaloezie, trots of schaamte te benoemen en te begrijpen. Daarnaast zijn kleuters nog beter in staat frustraties te verdragen. Zij kunnen hun emotionele reacties beter sturen en hun gedrag georganiseerd houden, ook al zijn er sterke emoties, zoals frustratie, angst en boosheid. Zij zullen minder snel woedeaanvallen krijgen waarbij het kind alle controle over het gedrag verliest. Een kleuter die zijn zin niet krijgt, is in staat om met volwassenen of leeftijdgenoten te gaan onderhandelen of om naar een andere activiteit over te gaan. Als iets niet lukt, zullen kleuters hulp proberen in te roepen van volwassenen. Ook zijn kleuters in staat om hun gedrag aan te passen aan de situatie. In sommige situaties is het voor het kind mogelijk om zich te laten gaan, bijvoorbeeld in een wild spel, terwijl in andere situaties veel meer controle gewenst is, zoals in de klas (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Verhulst, 2005).

1.1.8 Gezichtsuitdrukkingen en emotieherkenning

Baby's kunnen emoties bij anderen herkennen door gezichtsuitdrukkingen, gebaren en intonatie te interpreteren. Rond de leeftijd van een jaar begint een besef te komen van de mentale toestanden van mensen, van gevoelens als blij en niet blij.

Een driejarige kleuter heeft belangstelling voor mensen en bestudeert hun gezichtsuitdrukkingen om erachter te komen wat zij betekenen. Het kind kan genegenheid uitdrukken en van plaatjes met gezichtsuitdrukking zien of iemand blij of verdrietig is. Vanaf vier jaar onderscheiden kinderen ook angst en kwaadheid (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Bruinsma & Leemans, 1990).

1.1.9 Gewetensvorming

Peuters weten over het algemeen wel wat vader of moeder niet goed vindt. Wanneer de ouders echter afwezig zijn, blijft het moeilijk voor hen om zich hieraan te houden: er is nog geen verinnerlijking van waarden en normen. Als een kind onbespied iets doet wat niet mag, kan het zichzelf toespreken met “nee, nee, mag niet” en toch rustig doorgaan. Ook kan het de schuld op een ander schuiven, bijvoorbeeld een fantasievriendje of de hond. Dit is een teken dat het kind weet dat het iets doet wat niet mag. De opvoeder moet het kind duidelijk maken, dat hij het toch zelf gedaan heeft en dat het niet mag.

Kleuters zijn steeds beter in staat de eisen en verboden van de omgeving te internaliseren. Ook als de ouders niet aanwezig zijn, weten zij wat wel en wat niet is toegestaan. Het al dan niet aan de eisen van de ouders voldoen kan in de kleutertijd gevoelens van trots of schuld oproepen. Kleuters zijn in staat hun handelen met geïnternaliseerde regels te vergelijken. Dit vormt de basis van de gewetensontwikkeling. Pas op vier- of vijfjarige leeftijd is het zover dat er een verinnerlijking van waarden en normen heeft plaatsgevonden in de vorm van een geweten en hebben kinderen een innerlijke rem opgebouwd (Van Beek, 2001; Bruinsma & Leemans, 1990).

1.1.10 Agressie

Verhulst (2005) definieert agressief gedrag als gedrag dat bedoeld is om een ander schade toe te brengen. Agressief gedrag van peuters kenmerkt zich volgens hem als gedrag waarmee een bepaald doel bereikt moet worden, instrumentele agressie genoemd. Dit soort gedrag neemt toe met de leeftijd en vertoont een piek bij ongeveer vier jaar.

Een peuter kan soms een harde en wrede indruk maken in zijn contact met andere kinderen en met beesten. Zolang het kind pijn of verdriet niet zelf voelt, kan het moeilijk accepteren dat die toch bestaat, zij het in een ander. Eenmaal gevestigde, agressieve manieren blijken buitengewoon hardnekkig te zijn en worden snel tot een karaktertrek.

Kleuters worden zich meer bewust van hun eigen handelen en de gevolgen ervan. Naast instrumentele agressie ontstaat ook vijandige agressie in de kleutertijd. Dit heeft tot doel de ander schade te berokkenen ook al is er geen sprake van de wens om een doel te bereiken.

Fysieke agressie neemt tot het vierde jaar toe. Het kind weet wel dat de ander eigen wensen en gevoelens heeft, maar moet daar nog mee leren omgaan. Een kleuter heeft een sterke behoefte om voor zichzelf op te komen. Het scheidt soms zelfs genoeg in wreedheid. Een kleuter moet nog oefenen met zich verplaatsen in de gevoelens van anderen. Na het vierde jaar neemt fysieke agressie af. Dit komt voornamelijk door de afname van instrumentele agressie. Bij het ouder worden leren kleuters alternatieven voor fysieke agressie om hun doel te bereiken, zoals onderhandelen (Bruinsma & Leemans, 1990; Verhulst, 2005).

1.1.11 Weerbaarheid

Agressief gedrag onder leeftijdgenoten speelt een belangrijke rol in sociale relaties. Kleuters die agressief gedrag van anderen over zich heen laten gaan of gaan huilen, worden later vaak weer agressief benaderd door dezelfde kinderen. Uiteraard moet het andere kind leren dat het niet mag slaan, maar het weet nog niet wat het nu precies aanricht. Daarom is het het meest effectief als het ‘slachtoffer’ van agressie weerbaar wordt gemaakt. Dat kind moet leren om niet zielig te doen, weg te lopen of te laten merken dat het bang is. Dergelijk gedrag lokt agressie van het andere kind uit (Bruinsma & Leemans, 1990).

1.2 Relatie met leeftijdgenoten

Peuters gaan veelal om met kinderen die toevallig in de buurt zijn, ze zijn vaak maatjes. De kleutertijd staat in het teken van de toenemende complexiteit van relaties. Voor kleuters is een vriend iemand die je aardig of leuk vindt en met wie je dingen kunt doen die je leuk of belangrijk vindt. Een kleutervriendschap is niet per definitie een stabiele situatie; wanneer zich een conflict voordoet, kan de vriendschap ineens over zijn.

De kleuterschool vervult een belangrijke rol in de sociale ontwikkeling, omdat ze een kind in aanraking kan brengen met situaties die de ontwikkeling stimuleren. Het kind komt in een omgeving waar een grote groep kinderen met één of meer leidsters samen zijn, waar het in contact komt met 'onbekenden' en waar het rekening moet houden met anderen. Er zijn materialen beschikbaar die het kind mag en kan gebruiken, maar waarvan de hoeveelheid beperkt is en waar ook andere kinderen gebruik van willen kunnen maken. Het kind moet een keuze maken met welk materiaal het wil gaan spelen. Daarnaast leert het kind de geldende regels en normen van de groep kennen.

Vanuit een cognitief perspectief maken kleuters de overgang van egocentrisme (het onvermogen zich het perspectief van de ander voor te stellen) naar het vermogen zich te kunnen verplaatsen in het perspectief van de ander (ToM). Dit is nodig om relaties met andere kinderen aan te gaan. Leeftijdgenoten vormen voor ieder kind belangrijk oefenmateriaal voor de sociale ontwikkeling. De leerschool die leeftijdgenoten elkaar bieden, bestaat met name uit de mogelijkheid voor observeren en oefening: leeftijdgenoten kijken gedrag van elkaar af en passen het op elkaar toe. Zo ontstaat gevoel voor wat werkt en wat niet, voor wat men van je verwacht en wat buiten de orde valt. Met hun leeftijdsgenoten worden met name de regels geoefend voor competitie, agressie en seksualiteit.

Een kind voelt aan dat een kind-kindrelatie meer gelijkheid biedt dan de ouder-kindrelatie. Het is ook een andere relatie dan die tussen broertjes en zusjes (De Bil & De Bil, 2007; Janssen-Vos, van de Brom & Schüller, 1976; Kohnstamm 2002a, 2002b; Verhulst, 2005).

1.3 Relatie met opvoeders en leerkrachten

Evenals de ouder-kindrelatie is die tussen leerkracht en kind complementair. Dat betekent dat er een intrinsieke ongelijkheid binnen de relatie is en dat de volwassene uiteindelijk de verantwoordelijkheid draagt voor wat er zich binnen die relatie voordoet.

Wat het kind thuis heeft geleerd over sociale verhoudingen en over zijn eigen plaats en rol daarin, wordt op school verder verbreed en verdiept. Er worden veel cultureel bepaalde sociale omgangsregels overgedragen.

In de contacten van het kind met andere volwassenen kan het gaan ontdekken dat er thuis andere regels kunnen gelden dan elders. Dit is nog wel moeilijk te hanteren voor hem: het kind is immers juist op zoek naar orde en regelmaat. Toch is het goed als het kind hier spelenderwijs mee geconfronteerd wordt, bijvoorbeeld via de regels van de peuterspeelzaal. Dit geldt ook voor de kinderen die naar groep Geel van kindercentrum De Elzengaard komen (Kohnstamm, 2002b; Bruinsma & Leemans).

1.4 Kinderen met een ontwikkelingsachterstand

In de bovenstaande paragrafen is de sociaal-emotionele ontwikkeling van een 'normaal ontwikkelend' kind besproken. In deze paragraaf wordt gekeken naar de invloed van een ontwikkelingsachterstand op deze ontwikkeling. Hierbij wordt ook gekeken naar kinderen met een licht verstandelijke beperking. Daarnaast wordt er aandacht besteedt aan kinderen met een contactstoornis, er worden namelijk vaak kenmerken van een contactstoornis herkend bij kinderen op groep Geel. Een contactstoornis is van grote invloed op de mogelijkheden van de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind.

De kinderen op groep Geel hebben een ontwikkelingsachterstand, dat betekent dat hun ontwikkelingsleeftijd lager is dan hun kalenderleeftijd. De cognitieve ontwikkeling van deze kinderen is dus lager dan bij een 'normaal ontwikkelend' kind van dezelfde leeftijd. Eerder in dit hoofdstuk staat beschreven dat de sociale cognitie van een kind afhankelijk is van de algehele cognitie. Daaruit kan geconcludeerd worden dat ook de sociale cognitie van de kinderen op groep Geel achter loopt op hun kalenderleeftijd.

Volgens Van Gemert and Minderaa (1993) doorlopen verstandelijk beperkte kinderen dezelfde ontwikkelingsfasen als kinderen zonder een verstandelijke beperking. Het verloop van die ontwikkeling is echter trager en het kind bereikt eerder zijn plafonds. Daarnaast verloopt de overstap van het ene naar het andere niveau moeizamer. Verder functioneert een verstandelijk beperkt kind minder actief.

Een vertraagde ontwikkeling brengt verminderde sociale competentie met zich mee. Net als jongere kinderen zijn kinderen met een verstandelijke beperking over het algemeen minder goed in het begrijpen van het perspectief van een ander. Zij kunnen sociale signalen minder goed herkennen en interpreteren en hebben een minder uitgebreid en minder complex gedragsrepertoire.

Sommige kinderen met een beperking zijn overbeweeglijk, hebben coördinatiestoornissen en kampen met een aandachtstekort. Zij ondervinden moeilijkheden bij het betekenisvol verwerken en opslaan van informatie. Deze kinderen hebben extra begeleiding en meer oefening nodig dan andere kinderen, want hun hulpbehoefte is groter. Een verstandelijk beperkt kind wordt in sociaal-emotioneel opzicht ook wel als kwetsbaar omschreven.

Net als andere kinderen krijgt een kind met een verstandelijke beperking oog voor sociale interacties, leert van de reacties van anderen en brengt het geleerde weer in de praktijk. Zoals gezegd heeft het kind echter meer begeleiding nodig en vraagt het model staan extra aandacht. Alleen vanuit een veilige basis is de exploratie van het kind mogelijk.

Došen stelt een affectieve, warme band als voorwaarde om het verstandelijk beperkte kind in zijn verdere sociaal-emotionele ontwikkeling te stimuleren. In deze relatie moeten wederzijdse acceptatie, geborgenheid en vertrouwen centraal staan. In verbondenheid met zijn opvoeders ervaart het kind de juiste veiligheid om zich verder te ontplooien (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Van Gemert & Minderaa, 1993; Maes, 1998; Van der Veen, 2009).

1.4.1 Kinderen met een contactstoornis

De sociale interactie zoals hierboven beschreven, is nog extra moeilijk voor kinderen met een contactstoornis, zoals een stoornis in het autistisch spectrum. Deze kinderen kunnen zich niet verplaatsen in anderen. Zij blijven in hun eigen wereld met hun gedachten en waarnemingen, ze kunnen zich moeilijk voorstellen dat een ander iets anders voelt of denkt dat zij. Kinderen met een autisme spectrum stoornis ontwikkelen zeer moeilijk empathie en inlevingsvermogen, ze hebben ook veel moeite met het verwerven van zelfstandigheid en met loslaten (De Bil, M. & De Bil, P., 2007)

Hoofdstuk 2 Omgaan met de sociaal-emotionele ontwikkeling

In hoofdstuk 1 is beschreven hoe de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind verloopt. Het eigen maken van deze kennis is de eerste stap voor de groepsbegeleiding. Daarnaast moet de groepsbegeleiding weten hoe zij in de praktijk hierop kunnen inspelen. Daarom gaat dit hoofdstuk over hoe je als groepsbegeleiding met de sociaal-emotionele ontwikkeling om kan gaan. Hierbij worden zoveel mogelijk dezelfde paragrafen aangehouden zoals in hoofdstuk 1. In dit hoofdstuk wordt gesproken over ‘opvoeder’, hiermee worden zowel de groepsbegeleiding als andere volwassenen bedoeld die, al dan niet professioneel, met de opvoeding van kinderen bezig zijn.

Allereerst komt de sociale ontwikkeling aan bod, deze wordt onderverdeeld in elf aspecten zoals die ook voorkomen in de literatuur en in hoofdstuk 1. Vervolgens wordt er gesproken over leeftijdgenoten, kinderen met een ontwikkelingsachterstand en specifiek met een contactstoornis.

2.1 Sociale ontwikkeling

De sociale ontwikkeling van een kind is van belang voor de gehele ontwikkeling, want kinderen leren veel in de omgang met elkaar. Er wordt gedurende deze omgang met andere kinderen volop geïmiteerd en geëxperimenteerd met gedrag. Er wordt echter niet alleen op sociaal gebied geleerd van elkaar, maar ook op andere ontwikkelingsgebieden zoals taalontwikkeling.

2.1.1 Eigen identiteit

In de peuterfase gaan kinderen het woordje “nee” steeds vaker gebruiken, daarom wordt het ook wel de peuterpuberteit genoemd. Het is in deze periode het beste om als opvoeder niet te veel in een machtsstrijd verzeild te raken. Daarnaast moet een kind niet voortdurend in zijn bewegingsvrijheid beperkt worden door allerlei ge- en/ of verboden; geef het kind de mogelijkheid om te exploreren. Ook moeten er geen dingen van een kind gevraagd worden waarvan men weet dat het kind er niet aan kan voldoen.

Aan bepaalde eisen moet een kind natuurlijk wel voldoen. Als het kind blijft weigeren is het het beste om het kind te helpen en de handeling vriendelijk maar beslist uit te voeren. Ook negeren kan goed werken. Als het nodig is tegen de wil van het kind in te gaan, dan moeten de opvoeders één lijn trekken en rustig maar consequent bij hun beslissing blijven. Bekijk de hele situatie met een beetje humor en zie het verzet van de peuter als een belangrijke fase in zijn groei naar een eigen persoonlijkheid.

Niet alleen zeggen peuters vaak “nee”, ze willen ook alles graag zelf doen. Van opvoeders wordt veel gevraagd in de peuterperiode. Aan de ene kant moeten ze de peuter stimuleren tot het verwerven van zelfstandigheid en aan de ander kant is het juist weer belangrijk dat ze grenzen stellen aan het gedrag. Een kind heeft namelijk ook behoefte aan duidelijkheid over wat wel en niet mag. In deze combinatie van stimuleren, aanmoedigen en grenzen stellen is vooral de voorspelbaarheid en de consistentie van de opvoeders van belang. Te veel straffen of harde kritiek kan leiden tot veel frustraties en tot oppositioneel gedrag. Opvoeders die op het juiste moment steun en aanwijzingen kunnen geven en emotioneel beschikbaar zijn, ondersteunen de ontwikkeling van autonomie het best en helpen frustraties voorkomen.

Kleuters die gretig de wereld willen veroveren, kunnen met hun initiatieven botsen met de eisen van de buitenwereld. Het is de taak van de volwassenen om de kleuter te begeleiden in zijn exploratiedrang en zijn wens alles te willen begrijpen, zonder het kind hierin te ontmoedigen. Het kind vindt dan zelf een balans tussen initiatief ontplooien zonder anderen daarmee te belemmeren en voldoende zijn eigen weg te gaan, zonder bang te zijn dat een ander het niet goed zal vinden.

Om een kind goed te helpen zelfstandig te worden, moeten ouders in deze fase leren om hun kind een beetje los te laten. Goed loslaten is vooral mogelijk wanneer een goede hechting heeft plaatsgevonden. Het werkt bevorderend wanneer een kind veel zelf mag doen met een opvoeder die op de achtergrond aanwezig blijft en die laat merken dat hij vertrouwen heeft in het kind. Wanneer een opvoeder het kind laat voelen dat het vertrouwen in het kind heeft, is het voor een kind veel gemakkelijker om ook vertrouwen in zichzelf te krijgen. Het krijgt dan het gevoel "ik kan het wel".

Om een kind de kans te geven zelfstandig te worden is het belangrijk dat de opvoeder hier rekening mee houdt in het tijdschema: ruim extra tijd in, zodat het kind kan proberen om bijvoorbeeld zichzelf aan te kleden. Wanneer de eigen pogingen van het kind steeds onderbroken worden, omdat de opvoeders haast hebben, is het moeilijker voor een kind om een gevoel van competentie op te bouwen (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Bruinsma & Leemans, 1990; Verhulst, 2005).

2.1.2 Zelfbeschrijving en genderidentiteit

Peuters kunnen zichzelf herkennen op een foto of in de spiegel. Opvoeders kunnen dit stimuleren door samen met het kind voor de spiegel gaan staan, of een foto te laten zien en de naam van het kind te zeggen, bijvoorbeeld: "kijk, daar is Ellen". Kinderen gaan dit imiteren en zeggen ook "Ellen". Vanaf 2 jaar zeggen kinderen "ik" en "zelf". De woorden "jij" en "jezelf" leveren nog wel eens verwarring op. Kinderen worden door anderen namelijk ook heel vaak "jij" genoemd.

Kleuters kunnen zichzelf beschrijven en leren te categoriseren, waardoor ze onderscheid gaan maken tussen jongens en meisjes. Ook hiervoor geldt dat opvoeders dit kunnen stimuleren door het te benoemen, bijvoorbeeld: "jij bent een jongen, Ellen is een ... ?" (De Bil, M. & De Bil, P., 2007).

2.1.3 Socialisering

Kinderen moeten leren om aan de wensen en eisen van de omgeving te voldoen, dit wordt socialisering genoemd. Een kind kan gefrustreerd raken omdat het niet kan en mag doen wat het zelf wil. Opvoeders moeten in een dergelijke situatie aangeven wat toelaatbaar is en wat niet, en daarnaast het kind gerust stellen en begrip tonen voor zijn frustratie. Kinderen hebben herhaling nodig om zich de gestelde regels eigen te maken, de opvoeder moet dus herhaaldelijk de regels benoemen.

Kinderen leren door middel van straf en beloning, maar ook door middel van modeling. Zij observeren anderen en nemen gewenst gedrag over. Opvoeders zijn hierin belangrijke modellen voor kinderen, zij moeten het goede voorbeeld geven (De Bil, M. & De Bil, P., 2007).

2.1.4 Sociale cognitie

Een kind wordt door zijn opvoeders bekend gemaakt met de sociale regels van de samenleving waarin het opgroeit. Afhankelijk van de zorg die zijn opvoeders hem bieden, komt het inleven in de gevoelens van anderen tot stand. Bijvoorbeeld doordat de opvoeder zich tijdens het verzorgende handelen inleeft in het kind en het benadert alsof het een eigen persoon is met zijn eigen behoeftes en gevoelens.

Het ontwikkelen van een goede 'Theory of Mind' (zie Hoofdstuk 1) en je kunnen verplaatsen in andermans perspectief is belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van een kind. Het bepaalt namelijk hoe goed een kind kan leren omgaan met anderen. Kunnen begrijpen hoe iets voor een ander is, hangt samen met de cognitieve ontwikkeling van het kind. Wanneer een kind iets nog niet begrijpt of nog niet kan, is het belangrijk om als opvoeder niet boos te reageren.

2.1.5 *Prosociaal gedrag*

Prosociaal gedrag kan opgesplitst worden in drie onderdelen: behulpzaamheid, vrijgevigheid en empathie (zie Hoofdstuk 1).

Peuters willen graag helpen en doen dingen het liefst zelf, ze trekken bijvoorbeeld zelf hun trui of broek aan. Een kleuter vindt het leuk om te helpen bij huishoudelijke karweitjes, zoals iets halen of wegbrengen, boodschappen doen, opruimen, etc. Zowel voor peuters als voor kleuters geldt dat zij graag taakjes willen uitvoeren en wanneer zij positieve feedback krijgen, groeit hun zelfvertrouwen. Het geven van positieve bekrachtiging behoeft dan ook extra aandacht van de opvoeder.

Tussen drie en vier jaar gaan kinderen delen. Hierbij gaat het vaak meer om uitlenen dan om weggeven. Opvoeders kunnen kinderen stimuleren tot het delen met andere kinderen of volwassenen.

Een kind is minder goed in staat tot empathie wanneer het zich nog niet kan verplaatsen in anderen. Wanneer kinderen ruzie hebben waarbij zij elkaar emotioneel of fysiek agressief hebben behandeld, kan de opvoeder de kinderen uitleggen hoe dit voor de ander is. Op die manier wordt het kind gestimuleerd verder te denken en zich te verplaatsen in de ander (De Bil, M. & De Bil, P., 2007).

2.1.6 *Spelontwikkeling*

Peuters willen hun ervaringen steeds delen met de opvoeders, daarom vragen ze regelmatig de aandacht van hun opvoeders tijdens het spelen. Opvoeders moeten daar begrip voor hebben en hierin met het kind meegaan. Ook wanneer peuters steeds iets op de grond gooien, het een ander laten oprapen en vervolgens weer op de grond gooien, moet de opvoeder begrijpen dat dit bij de ontwikkeling hoort en er niet boos om worden.

Daarnaast is het van belang dat opvoeders weten welke fasen van spelontwikkeling de kinderen doorlopen. Voor kinderen van twee tot drie jaar is het imitatiespel bijvoorbeeld heel belangrijk. Ze hebben oog gekregen voor de handelingen die de volwassenen om hen heen uitvoeren en willen deze graag nadoen. Opvoeders kunnen hier rekening mee houden, door te zorgen dat het kind spulletjes heeft om volwassenen na te doen, bijvoorbeeld huishoudelijke spullen, keukenspullen, speelgoedgereedschap en verkleedkleren. Deze materialen kunnen later ook gebruikt worden bij het fantasiespel.

In de peutertijd komen kinderangsten vaak voor, deze kinderangsten moeten door de opvoeder serieus worden genomen. Het is belangrijk dat de opvoeder niet kwaad wordt, want dan zal het kind in de toekomst niet meer over zijn angsten praten. Zorg dat het kind steeds weer de ervaring heeft, dat er voor zijn angst geen reden is. Toon daarbij veel begrip.

Kinderangsten kunnen tot uiting komen in het kinderspel. De opvoeder kan tijdens het begeleiden van dit spel ingrijpen of iets uit leggen, of via het spel een andere wending geven aan gebeurtenissen (Bruinsma & Leemans, 1990; Gürtler, 2002).

2.1.7 Emoties en zelfcontrole

Een kind is in aanleg sociaal ingesteld en geneigd zich te voegen naar zijn omgeving. Het wil alles graag goed doen, omdat zijn ouders dan van hem houden. Zo krijgt het kind zelf ook het gevoel dat het de moeite waard is. De liefde van de opvoeder leidt tot eigenliefde en tot zelfrespect bij het kind. Als de opvoeders boos zijn op het kind, daalt zijn gevoel van eigenwaarde.

Een kind tussen 18 maanden en 3 jaar moet vooral zijn impulsen leren beheersen. Het leert dit door de goedkeuring en de afkeuring van zijn opvoeders. Als er een warme, veilige relatie is, zal het kind de goedkeuring van zijn opvoeders op prijs stellen en zich ongelukkig voelen over hun afkeuring. Dit is voor het kind de belangrijkste drijfveer om zich te richten naar de wensen van de opvoeders, tegen zijn eigen impulsen in. Voor het opbouwen van een warme, veilige relatie is een responsieve houding van de opvoeder belangrijk. Dat betekent dat opvoeders adequaat en snel reageren op de signalen van het kind.

Een kind blijft nog lange tijd afhankelijk van de aanwezigheid van zijn ouders om het 'goed' te doen. Ieder keer dat er een impuls op komt, moet het kind zich afvragen hoe het daarop moet reageren. Het moet een enorme hoeveelheid energie mobiliseren om er niet aan toe te geven. Vaak lukt dit nog niet helemaal. Peuters hebben dan ook wel eens driftbuien. Wanneer deze driftbuien worden beloond door het inwilligen van de eisen van het kind, kan het er toe leiden dat kinderen vaker driftbuien krijgen. Het is beter om het gedrag te negeren, maar een kind moet wel voelen dat de opvoeders in de buurt zijn. In sommige situaties is het niet mogelijk om negatief gedrag te negeren, bijvoorbeeld wanneer andere kinderen de dupe worden of wanneer er spullen worden beschadigd. In dat geval moet het gedrag worden omgebogen. Opvoeders kunnen proberen het kind af te leiden en in de gewenste richting bij te sturen.

Wanneer opvoeders goed gedrag belonen door een kind aan te moedigen of een complimentje te geven, leert het kind wat de bedoeling is. Het leert het positieve gedrag te koppelen aan de plezierige reactie, wat vervolgens weer het positieve gedrag versterkt. Om een beloning effectief te laten zijn, moet het snel volgen op het gewenste gedrag, zodat het kind zijn gedrag goed kan associëren met het positieve effect dat erop volgt.

Door slecht gedrag te bestraffen, leert een kind alleen wat niet de bedoeling is, waardoor er nog allerlei mogelijkheden over blijven. Daarom is belonen effectiever dan straffen. Bovendien kan te vaak straffen leiden tot het ontstaan van een overmatig schuldgevoel. Het is beter om zoveel mogelijk positieve bekrachtiging te geven of een waarschuwing te geven vlak voor een kind iets wil doen wat niet mag.

De meest voorkomende manier om te straffen is verbaal. Het effect van deze manier van straffen is sterk afhankelijk van hoe het wordt uitgevoerd. Wanneer er straf gegeven moet worden, is het namelijk belangrijk dat de straf te maken heeft met het negatieve gedrag. Bijvoorbeeld wanneer het kind tijdens het buiten spelen blijft botsen met de fiets, is een logisch gevolg dat hij niet meer op de fiets mag. Wanneer je het kind zou straffen door te zeggen dat het geen televisie meer mag kijken, is dat geen logisch gevolg. Tussen het moment van overtreding en het uitvoeren van de straf moet niet teveel tijd zitten, omdat het kind dan niet meer weet waarvoor het ook alweer gestraft werd (De Bil, M. & De Bil, P., 2007).

2.1.8 Gewetensvorming

Kinderen moeten een aantal cognitieve vaardigheden ontwikkelen, voordat ze tot een moreel besef kunnen komen. Eerst moeten ze een besef van mogelijke oorzaken ontwikkelen, de gemoedstoestand van anderen kunnen aanvoelen en kunnen anticiperen op reacties van anderen op acties van henzelf.

Voor de morele opvoeding is het belangrijk dat het kind leert de verschillende rollen te onderscheiden die mensen kunnen hebben. Ook moet het leren zich te verplaatsen in de eisen die een dergelijke rol met zich meebrengt. Het 'doen alsof'-spel en het voorlezen van en praten over verhaaltjes bieden hiervoor op een speelse manier mogelijkheden. Het maken van grapjes, plagen en lachen dragen bij aan het besef van morele maatstaven. Het kind gaat hier op een speelse wijze mee oefenen.

Pas op 4 à 5 jarige leeftijd vindt een verinnerlijking van normen en waarden plaats. Tot die tijd weet een kind vaak wel wat niet mag, maar hij doet het toch wanneer de opvoeders niet in het zicht zijn. De opvoeder moet dus weten dat je van een jong kind niet kan verwachten dat het zich in een andere ruimte nog steeds aan de gestelde regels houdt. Dat betekent niet dat een opvoeder niet mag ingrijpen en mag zeggen dat het niet mag. Maar het is het beste om het kind zoveel mogelijk te waarschuwen voordat het iets verbodens doet en uit te leggen waarom iets niet mag.

2.1.9 Agressie

Bij peuters en kleuters komt vooral instrumentele agressie voor: agressie waarmee een bepaald doel bereikt moet worden, bijvoorbeeld een ander kind van een fiets af duwen, omdat je zelf op die fiets wil fietsen. Dit gedrag toont een piek bij 4 jaar. Een opvoeder kan kinderen leren om te overleggen over wie met iets mag spelen, of wanneer iemand aan de beurt is, daarnaast kunnen kinderen leren om compromissen te sluiten.

Omdat een peuter zich nog niet kan inleven in de gevoelens van een ander, kan hij wel eens ruw omgaan met anderen. Het heeft geen zin om tegen het kind te zeggen dat het pijn doet als het een ander kind slaat, want het kind kan zich hierin niet inleven. Wel is het belangrijk om agressie tegen andere kinderen en tegen volwassenen zoveel mogelijk te voorkomen. Een vriendelijke, maar beslist afwijzende en consequente houding werkt het best. Agressie kan ook voorkomen worden door het kind veel aan te moedigen in dingen die wel mogen (Bruinsma & Leemans, 1990).

2.1.10 Weerbaarheid

Zoals hierboven beschreven staat, is het van belang om agressie te voorkomen. Wanneer het toch voorkomt, moeten opvoeders consequent afwijzend reageren. Het is van belang dat opvoeders zich hierbij realiseren dat het kind zich op deze leeftijd nog niet kan inleven in een ander en dus niet weet wat hij precies veroorzaakt. Mede daarom is het van belang dat het 'slachtoffer' weerbaar wordt gemaakt. Een tweede reden is dat een kind moet leren voor zichzelf op te komen, om op latere leeftijd te kunnen functioneren in de maatschappij. Opvoeders moeten deze kinderen aansporen tot het zelfstandig aangeven van hun grenzen door "stop" te zeggen.

2.1.11 Gezichtsuitdrukkingen en emotieherkenning

Met de ontwikkeling van het zelfbewustzijn ontstaan ook de zelfbewuste emoties. Voorbeelden daarvan zijn schaamte, verlegenheid, trots en jaloezie. Een kind wordt zich tegen het einde van het tweede levensjaar bewust van de blik en beoordeling van de ander. In de ontwikkeling van zelfbewuste emoties spelen opvoeders een belangrijke rol. Zij benoemen die emoties voor hun kinderen en geven aan wanneer een bepaalde emotie passend zou zijn. Zo leren kinderen het erkennen en benoemen van emoties (De Bil & De Bil, 2007).

2.2 Leefijdgenoten

In volwassen vriendschappen willen mensen gedachten, gevoelens en activiteiten delen, voor elkaar zorgen, elkaar troosten en belangstelling voor elkaar hebben. Voor kinderen is dit nog anders; vooral peuters zijn nauwelijks selectief in het kiezen van hun vriendjes. Zij spelen met kinderen die simpelweg in de buurt zijn. Kleutervriendschappen hebben al wat meer diepgang, maar zoals in hoofdstuk 1 beschreven is, kunnen kleutervriendschappen ook ineens over zijn. Enige tijd later kan de vriendschap weer zijn als daarvoor, alsof er niets is gebeurd. Als opvoeder moet je daar dus niet van staan te kijken, dat is gebruikelijk bij deze leeftijd.

2.3 Kinderen met een ontwikkelingsachterstand

Kinderen met een beperking hebben vaak moeite met exploreren, zij nemen minder vaak zelf initiatieven. Daarnaast begrijpen deze kinderen dingen minder snel en leggen zij moeizamer verband tussen gebeurtenissen.

Onderwijs aan kinderen met een ontwikkelingsachterstand is aangepast aan het tempo van denken, leren en handelen van deze kinderen. Het is vaak sterk gestructureerd ingericht en daardoor zeer overzichtelijk. Verder is het heel concreet en praktisch van aard.

Zelfontplooiing wordt bevorderd door individualisering: het aanpassen aan de individuele behoeften enerzijds en het aanpassen van leerstrategieën anderzijds. Hierdoor wordt het leren makkelijker en wordt generalisatie bevorderd. Dit kan een opvoeder bereiken door aandacht te wekken voor activiteiten, kleine stappen te nemen, veel met de kinderen te oefenen, de activiteiten vaak te herhalen, de kinderen aan te moedigen en positief te bekrachtigen.

Kinderen met een beperking voelen minder makkelijk aan wat goed en prettig sociaal gedrag is. Daarom is het belangrijk dat opvoeders dit op een goede manier uitleggen en expliciet voordoen, bij moeilijkere situaties bijvoorbeeld kunnen opvoeders van tevoren uitleggen wat voor gedrag er van het kind wordt verwacht. Moedig het kind aan wanneer dit lukt en voorkom negatief gedrag door een waarschuwing te geven. Laat het kind toch negatief gedrag zien, dan kan het gedrag van het kind het beste genegeerd worden (De Bil, M. & De Bil, P., 2007; Hellendoorn & van Berckelaer-Onnes, 1991).

2.3.1 Kinderen met een contactstoornis

Een kind met een stoornis in het autistisch spectrum kan zich niet verplaatsen in een ander, dat maakt het moeilijk om zich op een ander te richten en af te stemmen. Een opvoeder moet zich hiervan bewust zijn en zich realiseren dat aan kinderen met een contactstoornis niet dezelfde eisen gesteld kunnen worden als aan andere kinderen. Desondanks is het van belang om de basale sociale vaardigheden wel te trainen. Voor deze kinderen moet die training heel concreet zijn en expliciet aangeven wat te doen in een bepaalde situatie (De Bil & De Bil, 2007).

Hoofdstuk 3 Beleid en visie m.b.t. methodisch werken binnen Cello

Een manier om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te bevorderen is het gebruik van een methodiek. In dit hoofdstuk wordt de definitie gegeven van een methodiek. Daarnaast wordt kort besproken waarom een methodiek een meerwaarde kan zijn voor de groepsbegeleiding en hoe een methodiek samenhangt met het beleid en de visie van een organisatie. Naar aanleiding daarvan worden de visie en uitgangspunten van Stichting Cello uiteengezet. Vervolgens bespreken we de huidige wijze van methodisch en planmatig werken binnen De Elzengaard en de richtlijnen waaraan een methodiek moet voldoen.

3.1 Methodiek

Een methode is een bepaalde manier van werken om een gesteld doel te bereiken. Bij methodisch werken wordt een doel vastgesteld om vervolgens met bepaalde middelen dat doel te bereiken. Om effectief te kunnen werken, moeten het doel en het middel op elkaar afgestemd worden. Wanneer volgens een bepaalde methode wordt gewerkt, hanteert men een systematische werkwijze. Meestal gaat het hierbij niet over één methode, maar over een pakket van methodes: dit wordt een methodiek genoemd. Elke methodiek bevat een specifieke samenstelling van kennisbestanden en uitgangspunten dat een samenhangend geheel vormt.

De groepsbegeleiding van groep Geel krijgt tijdens het werken te maken met complexe situaties. In dit onderzoek wordt specifiek gekeken naar situaties die te maken hebben met de sociaal-emotionele ontwikkeling. De groepsbegeleiding zal over handvatten moeten beschikken om deze situaties te analyseren en om hun handelen op een adequate manier richting te geven. Een methodiek kan hier uitkomst voor bieden, omdat het een systematische werkwijze biedt om een gesteld doel te bereiken.

3.2 Beleid en visie

Methodiek en beleid zijn niet los van elkaar te zien. Beleid is het expliciteren van uitgangspunten, het stellen van centrale doelen en het scheppen van voorwaarden om het bereiken van die doelen mogelijk te maken. Methodisch werken gebeurt vanuit bepaalde opvattingen en uitgangspunten.

De groepsbegeleiding van De Elzengaard werkt vanuit hun kennis en interpretatie van de problematiek, hun kennis en ideeën omtrent de interactie met een kind met een ontwikkelingsachterstand en hun ideeën en opvattingen over wat juist en nastrevenswaardig is. Oftewel: de groepsbegeleiding werkt vanuit een bepaalde visie. Voor Stichting Cello en de sector Kinderzorg is een visie omschreven, deze wordt in de volgende paragraaf besproken (Snellen, 2000).

3.3 Visie en uitgangspunten Stichting Cello

In de inleiding van dit onderzoekverslag staat de organisatie van Stichting Cello kort beschreven. Binnen Cello bevinden zich meerdere sectoren, kindercentrum De Elzengaard valt onder de sector Kinderzorg. Zowel voor Stichting Cello als voor de sector Kinderzorg is een visie beschreven.

Cello Kinderzorg is er vooral op gericht kinderen de gewone kwaliteiten van leven te laten beleven. Ze moeten in hun eigen gezin en omgeving normaal kunnen opgroeien en zich zo goed mogelijk kunnen ontwikkelen (www.cello-zorg.nl; informatiemap Cello).

Cello biedt zorg op maat, deze zorg kenmerkt zich door drie uitgangspunten:

- zo normaal mogelijk en speciaal waar nodig
- aansluiten bij de natuurlijke leefomgeving van het kind
- zo jong mogelijk de ontwikkeling van het kind bevorderen

3.3.1 Methodisch en planmatig werken binnen De Elzengaard

Bij kindercentrum De Elzengaard wordt op dit moment al methodisch gewerkt. Allereerst wordt gewerkt met 'Totale communicatie', een methodiek om de verbale communicatie te ondersteunen met foto's en pictogrammen. Op de tweede plaats wordt er gebruik gemaakt van gebaren van 'Nederlands ondersteund met gebaren'. Daarnaast wordt bij De Elzengaard planmatig gewerkt door middel van het 'Ondersteuningsplan'.

Snellen (2000) beschrijft de voorwaarden van planmatig werken: men is bezig met bewust handelen, doelgericht handelen, er is sprake van systematiek en het werk gebeurt procesmatig. Aan deze voorwaarden voldoet het 'Ondersteuningsplan'. In het ondersteuningsplan staat een persoonsbeschrijving van de cliënt en de werkafspraken, gemaakt door de persoonlijk begeleider in samenspraak met de ouders. In het ondersteuningsplan ligt verder vastgelegd aan welke doelen het komende jaar gewerkt zal worden, wederom in overleg met de ouders van de cliënt. Er worden dus doelen gesteld waarna, indien nodig, een plan van aanpak wordt geschreven. Elke cliënt van Cello, en dus ook van De Elzengaard, heeft een ondersteuningsplan.

Op De Elzengaard is men dus al bekend met methodisch en planmatig werken. Ook voor het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen bestaan methodieken. Wanneer hiernaar gekeken wordt, is het niet alleen belangrijk om rekening te houden met de visie en uitgangspunten van Cello en De Elzengaard, zoals beschreven in paragraaf 3.2, maar ook met de richtlijnen die zij hebben voor het gebruiken van een methodiek.

3.3.2 Richtlijnen voor bruikbaarheid

Er zijn een aantal punten die bepalen in hoeverre een methodiek bruikbaar is voor De Elzengaard. In overleg met de Clustermanager van De Elzengaard en een coördinerend begeleider zijn de volgende richtlijnen opgesteld:

- De methodiek moet toepasbaar zijn in de groep, maar ook bruikbaar voor individuele begeleiding
- De methodiek moet inpasbaar zijn in het groepsprogramma
- Het kostenaspect van de methodiek moet inzichtelijk gemaakt worden, zodat dit begroot kan worden
- Men moet de kennis actueel kunnen houden binnen het team van De Elzengaard en van groep Geel
- De effecten van de methodiek moeten inzichtelijk gemaakt worden

De laatste richtlijn wordt beantwoord in het praktijkonderzoek, waarbij scholen en instellingen worden benaderd die met de methodieken werken.

Hoofdstuk 4 Methodieken ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling

In het vorige hoofdstuk is besproken in hoeverre methodisch werken aansluit bij de visie en het beleid van Cello en De Elzengaard. Daarnaast zijn er richtlijnen geformuleerd waaraan een methodiek moet voldoen om aan te sluiten bij de uitgangspunten van De Elzengaard.

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar methodieken die zich richten op het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Hierbij komen vier methodieken aan bod. Daarbij is het allereerst van belang om te toetsen of ze voldoen aan de richtlijnen van De Elzengaard. Uit deze vier methodieken worden twee methodieken gekozen die verder getoetst worden in het praktijkonderzoek.

4.1 Methodieken ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling

Er bestaan vele methodieken ten behoeve van de sociaal-emotionele ontwikkeling, veelal bestempelt als 'sociale vaardigheidstrainingen'. Deze methodieken zijn echter niet allemaal geschikt voor de groep Geel. De meeste methodieken zijn namelijk gericht op kinderen van zes jaar en ouder die op een reguliere basisschool zitten. Hierbij wordt veelal gebruik gemaakt van rollenspellen en verdiepende kringgesprekken. Deze oefeningen zijn niet haalbaar voor de kinderen van groep Geel, omdat wordt ingezet op een te hoog niveau van taalbegrip, taalgebruik en cognitieve mogelijkheden.

Bestaande methodieken zijn door de onderzoeker geselecteerd op toepasbaarheid bij kinderen met een ontwikkelingachterstand. Daarnaast is een vooronderzoek gedaan om te bekijken welke methodieken in de praktijk veelal gebruikt worden. Hiervoor zijn scholen voor speciaal (basis)onderwijs benaderd, waarnaar kinderen van groep Geel regelmatig doorstromen.

Naar aanleiding van deze twee analyses zijn vier methodieken geselecteerd: 'Leefstijl', 'STIP', 'Een doos vol gevoelens' en 'Puk & Ko'. Deze vier methodieken worden in de volgende paragrafen besproken.

4.2 'Leefstijl'

'Leefstijl' is een methodiek voor sociaal-emotionele vaardigheden en richt zich op kinderen en jongeren van 4 t/m 18 jaar.

In dit onderzoek beperken we ons tot 'Leefstijl' voor groep 1 en 2 van het basisonderwijs, omdat deze categorie qua leeftijd en niveau het meest overeenkomt met de doelgroep van dit onderzoek: groep Geel. 'Leefstijl' richt zich op het ontwikkelen van opbouwend gedrag en het creëren van positieve betrokkenheid. De lessuggesties van 'Leefstijl' zijn per thema uitgewerkt en worden opgebouwd in moeilijkheidsgraad. Voor groep Geel zijn per thema alleen de eerste oefeningen bruikbaar.

In hoofdstuk 3 staan de uitgangspunten en richtlijnen van kindercentrum De Elzengaard beschreven. Het kindercentrum heeft een aantal richtlijnen opgesteld waarvan zij graag zien dat een methodiek daaraan voldoet. In de volgende subparagrafen worden deze richtlijnen besproken voor de methodiek 'Leefstijl'. Meer informatie over 'Leefstijl' vindt u in bijlage 1.

4.2.1 Groepsmatig en individueel

In de handleiding van 'Leefstijl' staat per activiteit met een symbool aangegeven of het een groepsactiviteit is, een activiteit in paren of een individuele activiteit. 'Leefstijl' kan dus zowel groepsmatig als individueel ingezet worden.

4.2.2 Inpasbaar in groepsprogramma

Er zijn verschillende soorten activiteiten bij de methodiek 'Leefstijl': zoals knutselen, spelletjes en kringgesprekken. Hier worden bijvoorbeeld boekjes, liedjes of rollenspellen voor gebruikt. De meeste van deze activiteiten zijn zeer goed onder te brengen bij delen van het groepsprogramma van groep Geel. Denk hierbij aan 'de kring', 'boekje lezen', 'knutselen' 'spelletje doen' en 'contactspel' (Van Eck & Onvlee 2009)

4.2.3 Kostenaspect

De materialen van 'Leefstijl' moeten los besteld worden.

Hieronder vindt u een lijst van de prijzen.

• Handleiding groep 1 en 2	€ 60,- (alleen verkrijgbaar bij een training)
• Implementatiegids	€ 10,-
• Werkmapjes 1-2 (per 5 stuks)	€ 5,20
• Voorleesboek (groep 1/2)	€ 19,25
• Voorleesboek oud (groep 1/2)	€ 9,50
• CD met kleuterliedjes	€ 7,25
• Knuffel Jikke – groot	€ 21,45
• Knuffel Jikke – klein	€ 4,95

Bij een bedrag lager dan € 50,- moet € 4,- verzendkosten betaald worden.

Bij het lesmateriaal hoort ook een training. Zonder training mag de methode 'Leefstijl' niet gebruikt worden en kunnen een aantal materialen niet verkregen worden. Er zijn verschillende mogelijkheden voor het volgen van een training, onder andere:

- Training met open inschrijving (1 - 15 personen). 2 dagen en 1 terugkomdag.
Kosten € 525,- per deelnemer, incl. overnachting plus docentenmateriaal.
 - Teamtraining. 2 dagen en 1 terugkomdag (ongeveer een half jaar later).
 - Op een conferentieoord. € 495,- incl. conferentieoord, zaalhuur, maaltijden en een exemplaar van het bijbehorende materiaal van de groep waaraan u lesgeeft.
 - Op locatie. € 365,- excl. Conferentieoord, zaalhuur en maaltijden. Incl. een exemplaar van het bijbehorende materiaal van de groep waaraan u lesgeeft.
- Het minimum aantal deelnemers van een teamtraining is 15, het maximum is 24 deelnemers. Voor kleinere teams is er de mogelijkheid om samengevoegd te worden met het team van een andere school (www.leefstijl.nl).

4.2.4 Kennis actueel houden

Zoals in de vorige subparagraaf is beschreven, moet voor de methodiek 'Leefstijl' een training worden gevolgd. Ongeveer een half jaar na de training is er een terugkomdag. De training met open inschrijving kan ook worden gevolgd door nieuwe werknemers in een team waarvan de andere werknemers in het verleden al een training hebben gevolgd. Daarnaast is er een groot aanbod van onderwerpen voor studiedagen of kan een studiedag op maat worden aangevraagd. Kortom: er zijn veel mogelijkheden om de kennis van werknemers actueel te houden.

4.2.5 Conclusie 'Leefstijl'

'Leefstijl' is een methodiek die zich specifiek richt op het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling. De methodiek richt zich op alle onderdelen van deze ontwikkeling en is daarmee een zeer uitgebreide methode. 'Leefstijl' is zeer goed in te bedden in het groepsprogramma van groep Geel, omdat het aansluit bij bestaande activiteiten in het groepsprogramma. 'Leefstijl' kan daarnaast bij een groot aantal activiteiten ingezet worden. De set materialen is tevens zeer uitgebreid en biedt veel mogelijkheden, zoals het gebruik van de handpop 'Jikke'.

Een nadeel van de methodiek 'Leefstijl' is dat het zich richt op grote organisaties of scholen, hiermee vergeleken is De Elzengaard een kleine organisatie waarvan ook nog eens een klein deel in aanmerking komt voor het gebruik van 'Leefstijl'. Daarnaast is van de gehele methode slechts een klein deel bruikbaar voor groep Geel. Daar komt nog bij dat 'Leefstijl' alleen uitgevoerd mag worden door professionals die een officiële training hebben gevolgd. De kosten van deze training en de benodigde materialen zijn hoog en dat vormt mogelijk een drempel voor de aanschaf en implementatie van 'Leefstijl' voor De Elzengaard.

4.3 'STIP'

De methodiek 'STIP' staat voor Sociale Training in Praktijk. De methodiek is bedoeld voor zeer moeilijk lerende kinderen van 4 tot 20 jaar. Daardoor sluit deze methodiek goed aan bij de doelgroep van groep Geel. 'STIP' is een grote methodiek die alleen al voor het Speciaal Onderwijs (SO) bestaat uit 8 delen. Voor groep Geel zouden alleen deel 1 en 2 geschikt zijn. Bij deze delen hoort de pop 'Ies': een blauwe koppoter die in de loop van de lessen uitgebreid kan worden. Ies kan gebruikt worden om voorbeeldgedrag te tonen of om 'fouten' te laten zien (Sluijsmans & Blakenburg, 2004).

In hoofdstuk 3 staan de uitgangspunten en richtlijnen van kindercentrum De Elzengaard beschreven. Het kindercentrum heeft een aantal richtlijnen opgesteld waarvan zij graag zien dat een methodiek daaraan voldoet. In de volgende subparagrafen worden deze richtlijnen besproken voor de methodiek 'STIP'. Meer informatie over 'STIP' vindt u in bijlage 2.

4.3.1 Groepsmatig en individueel

In de handleiding van 'STIP' en in de lesopzet staat niet specifiek benoemd hoeveel kinderen aan de les meedoen. Omdat het een methodiek is voor in het onderwijs, wordt er mogelijk vanuit gegaan dat alle lessen in een groep plaats vinden. Desondanks is de toetsing gericht op het individu. De uitgewerkte lessen lijken ook in een één op één situatie uitvoerbaar te zijn. De groepsbegeleiding van groep Geel kan dit per les nagaan.

4.3.2 Inpasbaar in groepsprogramma

Alle activiteiten kunnen in een kring uitgevoerd worden, maar zijn niet geschikt voor het onderdeel 'de kring' in het ochtendprogramma van groep Geel. Enkele lessen kunnen wel uitgevoerd worden tijdens het onderdeel 'sensopatisch spel' en een groot deel kan worden uitgevoerd tijdens 'het contactspel'. Het is ook mogelijk om een nieuwe activiteit in het leven te roepen: 'sociaal-emotionele ontwikkeling'. Onder dat kopje kunnen alle lessen van 'STIP' worden geschaard.

4.3.3 Kostenaspect

STIP kan besteld worden bij uitgeverij Edu-desk.

- Leerkrachtmap deel 1 €158,-
 - Leerkrachtmap deel 2 €158,-
 - Pop Ies en toebehoren €135,-
- (www.edu-desk.nl)

4.3.4 Kennis actueel houden

De invoering van 'STIP' kan, op aanvraag, verzorgd worden door de CED-groep. Dit traject wordt afgestemd op de vraag van de school of instelling. Prijzen kunnen dus niet gegeven worden (www.cedgroep.nl).

4.3.5 Conclusie 'STIP'

De methodiek 'STIP' richt zich volledig op de sociaal-emotionele ontwikkeling, specifiek die van zeer moeilijk lerende kinderen vanaf 4 jaar. Daarmee sluit de methodiek wat betreft leeftijd en cognitief niveau goed aan bij de doelgroep van groep Geel. Het gebruik van de pop Ies in 'STIP' is interessant. Deze pop kan gedurende het jaar aangepast en uitgebreid worden. Zelfs de gezichtsuitdrukking is veranderbaar.

'STIP' is een grote methodiek die zich uitstrekt tot een leeftijd van 20 jaar. Van de gehele methodiek zijn alleen de eerste twee mappen bruikbaar voor groep Geel. De lessen van 'STIP' zijn gedeeltelijk onder te brengen in onderdelen van het groepsprogramma van groep Geel. Desondanks zou het misschien beter zijn als er een nieuw onderdeel voor wordt ingeroosterd.

4.4 'Een doos vol gevoelens'

'Een doos vol gevoelens' is een koffer met kleurrijke materialen ter bevordering van emotieherkenning en benoeming bij kinderen van 2,5 tot 7 jaar. In 'Een doos vol gevoelens' komen vier basisgevoelens aan bod: blij, bang, boos en verdrietig.

Het doel van 'De doos vol gevoelens' is: "kinderen te helpen gevoelens beter te (h)erkennen, benoemen en differentiëren bij zichzelf én bij anderen" (Depondt, Kog & Moons, 2002).

In hoofdstuk 3 staan de uitgangspunten en richtlijnen van kindercentrum De Elzengaard beschreven. Het kindercentrum heeft een aantal richtlijnen opgesteld waarvan zij graag zien dat een methodiek daaraan voldoet. In de volgende subparagrafen worden deze richtlijnen besproken voor de methodiek 'Een doos vol gevoelens'. Meer informatie over 'Een doos vol gevoelens' vindt u in bijlage 3.

4.4.1 Groepsmatig en individueel

'Een doos vol gevoelens' is te gebruiken tijdens het werken in een groep, bijvoorbeeld tijdens de 'kring' of voor het 'contactspel'. Ook individueel zijn de materialen te gebruiken, wanneer een kind extra aandacht nodig heeft om zich de kennis van de emoties eigen te maken.

4.4.2 Inpasbaar in groepsprogramma

De materialen uit de koffer van 'Een doos vol gevoelens' kunnen allereerst gebruikt worden voor de inrichting en decoratie van de groepsruimte. Op groep Geel wordt bijvoorbeeld voor elk thema een thematafel ingericht, hierin kunnen de gevoelsplaten verwerkt worden. Op die manier heb je de platen bij de hand, wanneer je een situatie wil uitleggen aan een kind. Daarnaast kunnen de kinderen dan makkelijker naar de materialen kijken. Dit geldt ook voor het gebruik van de materialen in 'de poppenhoek'.

De activiteitenfiches zoals beschreven in de handleiding zijn te gebruiken in vaste onderdelen van het dagprogramma, zoals 'de kring' en 'contactspel'. Deze suggesties voor activiteiten kunnen naar eigen inzicht aangepast worden aan de doelgroep. Ook tijdens een individuele therapie, zoals logopedie kunnen de materialen van 'Een doos vol gevoelens' gebruikt worden, bijvoorbeeld voor het aanleren van het gebaar voor een emotie.

4.4.3 Kostenaspect

'Een doos vol gevoelens' is te bestellen bij uitgeverij Averbode. De complete koffer (inclusief handleiding en Cd, exclusief emo-meter) kost €160,-. Daarnaast zijn er ook materialen los te bestellen:

- Handleiding € 13,90
 - Cd Muziek met gevoel – deel 1 € 17,25
 - Posters A3 formaat 4 basisgevoelens € 9,00
 - Emo-meter (per 30 stuks) € 11,50
- (www.cego.be)

4.4.4 Kennis actueel houden

De handleiding van 'Een doos vol gevoelens' is beknopt en makkelijk leesbaar. Het is gewenst dat de groepsbegeleiding deze handleiding doorneemt, voordat wordt gestart met het werken met de methodiek. Wanneer groepsbegeleiding later hun kennis wil opfrissen, kunnen zij opnieuw de handleiding doorlezen.

Daarnaast is er de mogelijkheid om het gebruik van de methodiek periodiek op de agenda van het teamoverleg te zetten.

4.4.5 Conclusie 'Een doos vol gevoelens'

Samenvattend kan worden gesteld dat de methode 'Een doos vol gevoelens' goed aansluit bij de doelgroep van groep Geel; bij het dagprogramma en de huidige methodieken. De materialen zijn visueel aantrekkelijk voor de kinderen van groep Geel en daarnaast ook zeer duidelijk. De handleiding biedt goede en duidelijke handvatten voor het gebruik van de methodiek bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand. Daarnaast zijn de kosten te overzien.

Een nadeel van 'Een doos vol gevoelens' is dat het maar op een klein stukje van de sociaal-emotionele ontwikkeling richt en geen duidelijke suggesties biedt over het behouden van kennis bij de groepsbegeleiding. Voor het actueel houden van de kennis over de methodiek is men afhankelijk van de eigen inzet van de groepsbegeleiding. Wanneer er behoefte is om de methodiek tijdens een teamoverleg te bespreken, is dat mogelijk.

4.5 'Puk & Ko'

'Puk & Ko' omschrijft zichzelf als "een totaalprogramma dat zich richt op de brede ontwikkeling van peuters". Hierbij wordt uitgegaan van een leeftijd vanaf 2,5 à 3 jaar. 'Puk & Ko' stimuleert de taalontwikkeling, de ontwikkeling van het beginnend rekenen en de sociaal communicatieve ontwikkeling. Het uiteindelijke doel van 'Puk & Ko' is het stimuleren van de ontwikkeling van kinderen om hen voldoende basis te geven voor het basisonderwijs.

'Puk & Ko' richt zich niet op de sociaal-emotionele ontwikkeling, maar op sociaal communicatieve vaardigheden. Dat betekent dat er basale aspecten van sociaal competent gedrag worden geleerd, gericht op communicatie met anderen.

In 'Puk & Ko' staat de handpop Puk centraal. Via Puk worden de kinderen bij een activiteit betrokken. Daarnaast kan via Puk interactie met de kinderen uitgelokt worden, zowel verbaal als non-verbaal. De kinderen kunnen zich met Puk identificeren; hij is één van hen en maakt dezelfde dingen mee als de kinderen.

In hoofdstuk 3 staan de uitgangspunten en richtlijnen van kindercentrum De Elzengaard beschreven. Het kindercentrum heeft een aantal richtlijnen opgesteld waarvan zij graag zien dat een methodiek daaraan voldoet. In de volgende subparagrafen worden deze richtlijnen besproken voor de methodiek 'Puk & Ko'. Meer informatie over 'Puk & Ko' vindt u in bijlage 4.

4.5.1 Groepsmatig en individueel

‘Puk & Ko’ richt zich op groepsmatig werken. Daarbij wordt de helft van de activiteiten uitgevoerd in een grote groep, de andere helft vindt plaats in kleine groepjes (maximaal 5 kinderen). Er wordt in de gebruikswijzer niet gesproken over individueel werken. De materialen en de werkwijze van ‘Puk en Ko’ kunnen hier echter wel voor gebruikt worden.

4.5.2 Inpasbaar in groepsprogramma

In de vorige subparagraaf staat beschreven dat ‘Puk & Ko’ activiteiten heeft voor de gehele groep en activiteiten voor kleine groepjes. Bij groep Geel kunnen de activiteiten voor de hele groep worden uitgevoerd tijdens activiteiten als ‘de kring’, ‘spelen’ en ‘knutselen’. Op dit moment wordt er door de groepsbegeleiding van groep Geel al voor gekozen om tijdens het ochtendprogramma de groep op te splitsen in twee groepjes van 4 tot 5 kinderen. Hiervoor zijn de activiteiten voor kleine groepen geschikt. Bij De Elzengaard wordt gewerkt in thema’s, ook ‘Puk & Ko’ werkt met thema’s: alle activiteiten zijn uitgewerkt in themakaternen. Dat de thema’s van ‘Puk & Ko’ in willekeurige volgorde gebruikt kunnen worden, is daarbij een voordeel (De Croon, Van der Ploeg-Feenstra & Poort, 2004).

4.5.3 Kostenaspect

‘Puk & Ko’ is te bestellen bij uitgeverij Zwijsen. Een totaalpakket inclusief de onderstaande materialen kost €334,70. De materialen van ‘Puk & Ko’ zijn ook los te verkrijgen. Hieronder worden de kosten per materiaal aangegeven:

• Activiteitenboek (gebruikswijzer en 10 activiteitenkaternen)	€ 118,75
• Knieboek A	€ 47,50
• Knieboek B	€ 47,50
• Knieboekstandaard	€ 15,15
• Audio CD A	€ 23,70
• Audio CD B	€ 23,70
• Handpop Puk	€ 46,15
• Prentenboek: En lekker slapen Sam	€ 13,35
• Prentenboek: Plons	€ 13,35
• Prentenboek: Karel in het ziekenhuis	€ 7,40
• Prentenboek: Wat moeten we doen met de Boehoe-baby?	€ 8,50

Het totaalpakket van ‘Puk & Ko’ is aanwezig bij de logopedisch team van De Elzengaard. Zij gebruiken echter niet alle materialen. De materialen die zij wel gebruiken, zullen opnieuw aangeschaft moeten worden, zodat groep Geel een compleet pakket tot haar beschikking heeft (www.zwijsen.nl).

4.5.4 Kennis actueel houden

De uitgever van ‘Puk & Ko’; uitgeverij Zwijsen, heeft een samenwerkingsverband met CPS onderwijsontwikkeling en advies. CPS verzorgt implementatiewerkshops voor onder andere ‘Puk & Ko’. Deze kan gevolgd worden wanneer men niet langer dan 1 jaar met de methodiek werkt. Een implementatieworkshop van één dag kost €375,- per persoon, inclusief catering en materiaal. De workshop is echter niet verplicht (www.cps.nl).

Daarnaast wordt door het ‘SOM Onderwijsadviseurs’ een training ‘Kleintje Puk & Ko’ aangeboden. De prijzen hiervoor zijn afhankelijk van de vraag van de instelling (www.som.nl)

De kennis over de methodiek ‘Puk & Ko’ is daarnaast te vinden in de gebruikswijzer en in de activiteitenkaternen. Deze zijn te allen tijde in te zien door de groepsbegeleiding. Zij kunnen dus zichzelf van kennis voorzien.

4.5.5 Conclusie 'Puk & Ko'

De activiteiten en materialen van 'Puk & Ko' zijn geschikt voor de doelgroep van groep Geel, omdat ze zich richten op een leeftijd die past bij de ontwikkelingsleeftijd van de kinderen op groep Geel. Daardoor wordt het feit dat zij zich niet specifiek richten op kinderen met een beperking gecompenseerd. Ondanks dat 'Puk & Ko' zich niet volledig op de sociaal-emotionele ontwikkeling richt, zijn er wel activiteiten waarmee de sociaal communicatieve vaardigheden worden bevorderd. Deze zijn in de activiteitenkaternen duidelijk aangegeven met een symbool.

In een aantal methodieken ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling wordt gebruik gemaakt van een handpop, zo ook in 'Puk & Ko'. Dat betekent dat de handpop 'Puk' een centrale rol zou moeten spelen in het groepsprogramma. Hier moet door de groepsbegeleiding goed over nagedacht worden, omdat deze keuze gevolgen heeft voor de uitvoering van een aantal activiteiten. Ook de voorbereiding die de activiteiten van 'Puk & Ko' vragen kunnen van belang zijn bij het kiezen voor deze methodiek. Desondanks sluit de methodiek wel goed aan bij het werken in thema's, het spelen in hoeken en het groepsprogramma van groep Geel. Ook het opsplitsen in twee kleinere groepen is al bekend bij groep Geel.

De kosten van de methodiek kunnen gedrukt worden, doordat er binnen De Elzengaard al enkele onderdelen van 'Puk & Ko' aanwezig zijn. Voor het uitvoeren van 'Puk & Ko' is er geen training nodig, maar de mogelijkheid is er wel wanneer groepsbegeleiding daar behoefte aan heeft.

4.6 Besluitvorming aangaande methodieken ten behoeve van het praktijkonderzoek

In dit hoofdstuk zijn vier methodieken besproken die gebruikt kunnen worden bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling. Die methodieken worden in deze paragraaf tegen elkaar afgezet om te bepalen welke methodieken onderzocht worden in het praktijkonderzoek.

'Leefstijl' is een veelzijdige en interessante methodiek die zich specifiek richt op de sociaal-emotionele ontwikkeling, maar is afgestemd op 'normaal ontwikkelende' kinderen. Een ander nadeel van 'Leefstijl' is dat het een grote methodiek is, waarvan maar een klein gedeelte bruikbaar is voor groep Geel. Daarnaast zijn er hoge kosten verbonden aan de aanschaf en implementatie van de methodiek, omdat een training verplicht is. Dit zal voor De Elzengaard een drempel vormen.

De methodiek 'STIP' vertoont een aantal overeenkomst met 'Leefstijl', maar sluit beter aan bij groep Geel, omdat 'STIP' zich richt op zeer moeilijk lerende kinderen. Daardoor zijn de activiteiten beter afgestemd op het niveau van de kinderen en zal de groepsbegeleiding minder aanpassingen hoeven te doen. De handpop Ies kan voor groep Geel een goede aanvulling zijn bij het uitvoeren van de activiteiten. Net als 'Leefstijl' is 'STIP' is een grote methodiek, maar hiervoor is een training niet verplicht. Het is voor De Elzengaard de moeite waard om meer informatie in te winnen over deze methode.

Het materiaal van 'Een doos vol gevoelens' sluit goed aan bij de doelgroep van groep Geel. De materialen zijn namelijk aantrekkelijk en duidelijk, bovendien is het belangrijk om de activiteiten visueel te ondersteunen. 'Een doos vol gevoelens' is een kleine methodiek met enkele lessuggesties. Het laat de groepsbegeleiding veel ruimte voor eigen ideeën. Dit kan men als een voordeel, dan wel als een nadeel beschouwen. In tegenstelling tot 'Leefstijl' en 'STIP' richt 'Een doos vol gevoelens' zich niet op de gehele sociaal-emotionele ontwikkeling, maar voornamelijk op emotiebeleving en -herkenning. Voor dit onderdeel is het zeer goed te gebruiken, maar het betekent wel dat er voor de rest van de sociaal-emotionele ontwikkeling nog andere handvatten nodig zijn.

‘Puk & Ko’ richt zich niet op de sociaal-emotionele ontwikkeling, maar op sociaal communicatieve vaardigheden. De methodiek ‘Uk & Puk’ zal zich wel richten op de sociaal-emotionele ontwikkeling, maar deze methodiek was ten tijde van dit onderzoek nog niet uitgegeven. Desondanks is ‘Puk & Ko’ een kleinere methodiek voor jonge kinderen die wat dat betreft beter past bij De Elzengaard en bij groep Geel. Het sluit aan bij het thematisch werken van De Elzengaard en is daardoor makkelijker te implementeren. Ook bij deze methodiek wordt gebruik gemaakt van een handpop. Omdat er bij De Elzengaard al materialen van ‘Puk & Ko’ aanwezig zijn, zullen de kosten meevallen. Daarnaast zijn er meerdere mogelijkheden voor het trainen van de groepsbegeleiding.

Van de vier genoemde methodieken past ‘Leefstijl’ het minst goed bij de doelgroep van groep Geel. Daarnaast zijn de kosten zeer hoog. De overige drie methodieken zijn elk op hun eigen manier interessant. In een vooronderzoek naar het gebruik van deze methodieken in de praktijk, werd ‘STIP’ nauwelijks aangetroffen. Daarom wordt deze methodiek buiten het praktijkonderzoek gelaten. De methodieken ‘Een doos vol gevoelens’ en ‘Puk & Ko’ worden wel onderzocht in de praktijk. In het volgende hoofdstuk wordt de opzet van dit praktijkonderzoek uiteengezet.

Hoofdstuk 5 Opzet praktijkonderzoek

In het praktijkonderzoek wordt onderzocht wat de ervaringen zijn van scholen en instellingen die met de in hoofdstuk 4 besproken methodieken 'Een doos vol gevoelens' en 'Puk & Ko' werken.

5.1 Doel

Zoals in de inleiding beschreven staat, zijn er drie onderzoeksvragen die in het praktijkonderzoek beantwoordt moeten worden:

- Wat heeft de groepsbegeleiding van desbetreffende instelling nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen te kunnen bevorderen?
- Welke effecten meten en ervaren andere instellingen van de methodiek die zij gebruiken?
- Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met een methodiek?

5.2 Type onderzoek

In dit praktijkonderzoek worden scholen en instellingen gevraagd naar hun ervaringen en hun mening, daarom is het een kwalitatief onderzoek. In de volgende paragrafen wordt besproken wat de populatie van het onderzoek is en hoe de dataverzameling en dataverwerking plaats vindt.

5.2.1 Populatie

Voor het praktijkonderzoek is een populatie gekozen, waarvan de doelgroep zo veel mogelijk overeenkomt met groep Geel. De populatie bestaat daarom uit scholen voor Speciaal Onderwijs of Speciaal Basisonderwijs, instellingen voor licht verstandelijk beperkte kinderen of kinderen met spraak-taal moeilijkheden, instellingen voor kinderopvang of peuterspeelzalen.

De operationele populatie is de groep binnen de school of instelling die qua leeftijd en cognitief niveau het meest in de buurt komt van groep Geel. Dit is bij scholen voor speciaal (basis)onderwijs groep 1 en bij instellingen een groep kinderen van 3 tot 5 jaar. Binnen deze operationele populatie is een selecte steekproef genomen van scholen en instellingen die zich in de regio 's-Hertogenbosch, Eindhoven, Roermond en Tilburg bevinden. Voor de haalbaarheid van het onderzoek is het namelijk van belang dat de scholen of instellingen binnen deze regio's bereikbaar zijn voor de onderzoeker.

De respondenten zijn professionals die binnen deze scholen en instellingen werken met de genoemde operationele populatie. Zij werken in een klas, op een groep of met een groepje kinderen. Ook dit sluit zo dicht mogelijk aan bij de doelgroep van groep Geel.

5.2.2 Dataverzameling

Het doel van het praktijkonderzoek is om de beleving van de methodieken door de respondenten te onderzoeken, daarom vindt de dataverzameling plaats door middel van een interview. Om de verwerkingstijd te minimaliseren wordt een gestructureerd interview afgenomen, aan de hand van een vragenlijst (Verhoeven, 2007).

Deze vragenlijst is opgesteld naar aanleiding van de onderzoeksvragen zoals geformuleerd in de inleiding van dit onderzoeksverslag. Daarbij ligt de nadruk op de drie laatste onderzoeksvragen die hierboven nog eens zijn benoemd.

In de vragenlijst komen de volgende onderwerpen aan bod:

- De motivatie voor het gebruik van de methodiek en eventuele aanvullende methodieken
- De inbedding van de methodiek in het dagprogramma
- Het gebruik van de materialen van de methodiek
- Het aanpassen van de methodiek aan de doelgroep (indien van toepassing)
- In hoeverre de methodiek de sociaal-emotionele ontwikkeling stimuleert
- De effecten van de methodiek die worden gemeten en ervaren
- Wat werknemers nodig hebben om de methodiek te kunnen uitvoeren
- Wat werknemers nodig hebben om de sociaal-emotionele ontwikkeling te kunnen bevorderen
- Het volgen van een training met betrekking tot de methodiek
- Het actueel houden van de kennis van de methodiek bij werknemers
- Het voor- en nadeel van het gebruiken van de methodiek en van een methodiek in het algemeen

De vragenlijst is het onderzoeksinstrument en wordt getoond in bijlage 5.

Voor een valide onderzoek moeten 8 tot 10 interviews worden afgenomen per methodiek. Deze aantallen zijn bepaald door Fontys Hogescholen op basis van de eisen aan een HBO-onderzoek wat betreft omvang en tijd. Omdat in dit onderzoek een vergelijking gemaakt wordt tussen verschillende methodieken, moeten minimaal twee methodieken onderzocht worden, per methodiek worden acht interviews afgenomen. Dit geeft een totaal van 16 interviews.

5.2.3 Dataverwerking

De interviews zijn opgenomen met een voicerecorder en zijn vervolgens als verbatimverslag uitgewerkt. De verbatimverslagen van de interviews zijn te vinden op de bijgevoegde CD-ROM. De verbatimverslagen met betrekking tot de interviews van 'Een doos vol gevoelens' staan in bijlage 6. De verbatimverslagen van de interviews aangaande 'Puk & Ko' in bijlage 7.

De gegevens die uit deze interviews voortkomen, zijn geordend door te bepalen in welke fragmenten daadwerkelijk antwoord wordt gegeven op de vragen zoals gesteld door de onderzoeker. Deze antwoorden zijn vervolgens per vraag geïnventariseerd. De analyse van deze gegevens bestaat uit een samenvatting van de meest gegeven antwoorden. Deze analyse van de wordt beschreven in het volgende hoofdstuk (Boeije,2005).

Hoofdstuk 6 Onderzoeksresultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het praktijkonderzoek uiteengezet. Deze zijn gebaseerd op de analyse van de interviews die in het praktijkonderzoek zijn afgenomen. De analyse voor 'Een doos vol gevoelens' is opgenomen in bijlage 8. De analyse voor 'Puk & Ko' staat in bijlage 9.

In paragraaf 6.1 en 6.2 worden de analyses van respectievelijk 'Een doos vol gevoelens' en 'Puk & Ko' besproken. Vervolgens worden alle respondenten samengenomen voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen: "wat heeft een werknemer nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling te kunnen bevorderen?". En: "wat zijn de voor- en nadelen van het werken met een methodiek?".

6.1 Analyse 'Een doos vol gevoelens'

'Een doos vol gevoelens' is onderzocht bij scholen voor Speciaal Onderwijs (ook wel ZML-scholen genoemd) en scholen voor Speciaal Basisonderwijs. In de volgende subparagrafen wordt allereerst aandacht besteed aan de algemene informatie over het gebruik van 'Een doos vol gevoelens' bij deze scholen. Verder worden de effecten die deze scholen meten en ervaren verwoordt. Vervolgens wordt besproken wat werknemers volgens de respondenten nodig hebben om 'Een doos vol gevoelens' uit te kunnen voeren en wat de voor- en nadelen zijn van het werken met deze methodiek.

6.1.1 Algemene informatie 'Een doos vol gevoelens'

'Een doos voor gevoelens' is door een aantal scholen specifiek gekozen ter ondersteuning van het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling. Naast deze methodiek gebruikt de helft van de onderzochte scholen nog andere methodieken ter bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

De respondenten geven in de interviews aan dat zij gedurende de hele dag aandacht besteden aan de sociaal-emotionele ontwikkeling, maar dat daar vaak geen methodiek bij wordt gebruikt. Daarnaast benadrukken zij dat de onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling veel samenhang en overlap vertonen.

'Een doos vol gevoelens' wordt vrijwel altijd gebruikt in de vorm van een kringgesprek. De helft van de scholen doet dit structureel, variërend van één tot drie keer per week. De overige scholen gebruiken de methodiek tijdens een thema of naar aanleiding van situaties die zich voordoen in de groep.

Voor het gebruik van deze methodiek bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand komen in het praktijkonderzoek veelal dezelfde aandachtspunten naar voren zoals beschreven in hoofdstuk 2. De belangrijkste aandachtspunten die respondenten aangeven, zijn het visueel maken van de verbale informatie en het versimpelen van de taal.

In het literatuuronderzoek staat vermeld dat 'Een doos vol gevoelens' zich slechts op een klein deel van de sociaal-emotionele ontwikkeling richt, namelijk emotieherkenning en emotiebeleving. Uit het praktijkonderzoek blijkt dat de methodiek inderdaad het meest gebruikt wordt voor deze twee onderdelen, maar dat de materialen ook worden gebruikt voor andere onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling. De methodiek wordt het meest ingezet voor de ontwikkeling van een eigen identiteit, socialisering en behulpzaamheid. Ook empathie en 'Theory of Mind' komen op de scholen door middel van 'Een doos vol gevoelens' aan bod, maar deze onderdelen zijn nog vrij moeilijk voor hun doelgroep.

Uit de koffer van 'Een doos vol gevoelens' worden vooral de platen van de gevoelsfiguren, de maskers en de situatiekaartjes gebruikt.

Geen enkele respondent heeft een training gevolgd voor het werken met 'Een doos vol gevoelens'. Er wordt op de onderzochte scholen ook niets georganiseerd om de kennis van de methodiek bij hun werknemers actueel te houden.

6.1.2 Welke effecten worden gemeten en ervaren?

De effecten van 'Een doos vol gevoelens' wordt bij geen van de onderzochte scholen gemeten, de respondenten geven aan dat zij wel het verloop van de ontwikkeling van de kinderen bijhouden. Zij hebben echter geen meetinstrument waarmee zij kunnen meten welke de invloed van 'Een doos vol gevoelens' op deze ontwikkeling heeft gehad.

Overigens worden door bijna alle respondenten wel effecten ervaren. Zij zien dat de kinderen zich bewuster zijn van de emoties en dat de emoties meer inhoud krijgen. Een deel van de kinderen kan de emoties herkennen, zowel bij zichzelf als bij anderen.

6.1.3 Wat hebben de werknemers nodig om 'Een doos vol gevoelens' uit te kunnen voeren?

Om 'Een doos vol gevoelens' uit te kunnen voeren moet een werknemer, volgens de respondenten, kennis hebben van de ontwikkeling van het kind en ervaring hebben in het werken met kinderen. Verder vinden ze het belangrijk dat men zich in de methodiek verdiept door de handleiding te lezen. Van tevoren bepalen welke doelen men met de methodiek wil bereiken, zien zij tevens als een voorwaarde van het werken met de methodiek.

6.1.4 Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met 'Een doos vol gevoelens'?

De respondenten noemen de volgende voordelen van 'Een doos vol gevoelens': de materialen zijn duidelijk en doen goed dienst als visualisatie. Daarnaast spreken de platen en situatiekaartjes de kinderen erg aan, onder andere door de kleuren en de herkenbaarheid van de situaties. Verder vertellen de respondenten dat de koffer gepakt en meteen gebruikt kan worden. De werknemers kunnen een eigen invulling geven aan het gebruik van de methodiek.

De helft van de respondenten ziet geen nadelen aan het gebruik van 'Een doos vol gevoelens'. Anderen zien een nadeel in de vrijheid en eenvoud van de materialen, omdat men daardoor beperkt wordt in de inzet van de methodiek. Daarnaast worden de situatiekaartjes bij sommige doelgroepen als te moeilijk ervaren.

6.2 Analyse 'Puk & Ko'

De methodiek 'Puk & Ko' is onderzocht bij kinderdagverblijven, peuterspeelzalen en instellingen voor kinderen met ernstige spraak- & taalmoeilijkheden. In de volgende subparagrafen wordt allereerst aandacht besteed aan de algemene informatie over het gebruik van 'Puk & Ko' bij deze instellingen. Verder worden de effecten die deze instellingen meten en ervaren verwoordt. Vervolgens wordt besproken wat werknemers volgens de respondenten nodig hebben om 'Puk & Ko' uit te kunnen voeren en wat de voor- en nadelen zijn van het werken met deze methodiek.

6.2.1 Algemene informatie 'Puk & Ko'

De onderzochte instellingen geven aan dat zij voor 'Puk & Ko' hebben gekozen omdat zij voor- en vroegschoolse (VVE) moesten werken, omdat zij thematisch moesten werken of omdat zij wilden aansluiten bij de basisscholen in hun omgeving, die met 'Ik & Ko' werken. Geen enkele respondent geeft aan dat zij 'Puk & Ko' gekozen hebben omdat zij de sociaal-emotionele ontwikkeling daarmee wilden bevorderen.

Naast 'Puk & Ko' worden bij enkele instellingen nog andere methodieken gebruikt. Behalve de 'Hopla-koffer' worden er geen methodieken genoemd die zich richten op de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Bij bijna alle instellingen wordt 'Puk & Ko' dagelijks ingezet in het groepsprogramma. Er is in het praktijkonderzoek echter een groot verschil gevonden in de inbedding van de methodiek in het dagprogramma. Het merendeel van de respondenten geeft aan dat 'Puk & Ko' wordt ingezet in een kringmoment of tijdens het fruit eten. Maar het verdere gebruik van de methodiek verschilt van één activiteit per dag tot de hele dag door.

De materialen van 'Puk & Ko' worden door de respondenten bijna allemaal ingezet. Alleen de Cd's en de oudermaterialen worden minder gebruikt. Daarnaast kiezen instellingen bewust voor het wel of niet aanschaffen van een 'logeerPuk'. Zoals de naam al doet vermoeden is dit een Pukpop die met een kind mee naar huis mag om te logeren. De meest genoemde reden om de logeerPuk in te zetten is om het oudercontact te bevorderen. De instellingen die hier niet voor kiezen doen dat veelal om praktische redenen.

De aanpassingen die leidsters doen voor het gebruik van de methodiek bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand, komen voor een groot deel overeen met de aandachtspunten zoals die beschreven staan in hoofdstuk 2 van dit onderzoeksverslag. De drie belangrijkste aandachtspunten die de respondenten noemen zijn: aansluiten op het niveau van de kinderen, het visueel maken van de informatie en een koppeling maken met de praktijk door met de kinderen ergens naar toe te gaan.

In hoofdstuk 4 staat beschreven dat 'Puk & Ko' zich niet richt op de sociaal-emotionele ontwikkeling, maar op sociaal communicatieve vaardigheden. In het praktijkonderzoek is gevraagd welke onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling wordt bevorderd door 'Puk & Ko'. Hieruit kan geconcludeerd worden dat 'Puk & Ko' door de instellingen voornamelijk wordt ingezet bij het bevorderen van de ontwikkeling van zelfbeschrijving, spelen met elkaar, empathie, delen, gezichtsuitdrukkingen en emoties herkennen en emoties beleven. De activiteiten die hiervoor ingezet worden, komen veelal uit de thema's 'Welkom Puk', 'Dit ben ik' en 'Hatsjoel'. Zeer opvallend is de inzet van handpop Puk in deze methodiek. Deze handpop staat centraal bij de uitvoering van de activiteiten en hij wordt ingezet als intermediair tussen de groepbegeleiding en de kinderen. Op het effect van Puk wordt in de volgende subparagraaf verder ingegaan.

De helft van de respondenten heeft een training gevolgd met betrekking tot 'Puk & Ko', daarnaast zijn enkele leidsters ingewerkt door hun collega's die een training voor 'Puk & Ko' hebben gevolgd. Er wordt bij de onderzochte instellingen nauwelijks aandacht besteed aan het actueel houden van de kennis met betrekking tot de methodiek.

6.2.2 Welke effecten worden er gemeten en ervaren?

Bij de onderzochte instellingen worden de effecten van 'Puk & Ko' op de ontwikkeling van de kinderen niet gemeten. Het merendeel gebruikt wel een kindvolgsysteem of een ander instrument om de voortgang in de ontwikkeling van de kinderen te meten.

De meeste leidsters ervaren wel de invloed van 'Puk & Ko' op de ontwikkeling van de kinderen, voornamelijk op gebied van taal, sociaal-emotionele ontwikkeling en spel. Daarnaast wordt het effect van handpop Puk op de kinderen benadrukt: bijna alle leidsters zien dat de kinderen meer geboeid zijn, wanneer Puk bij een activiteit betrokken is. Enkele respondenten geven aan dat de kinderen vragen zelfs naar Puk wanneer de leidster vergeet hem erbij te betrekken.

6.2.3 Wat hebben de werknemers nodig om 'Puk & Ko' uit te kunnen voeren?

Allereerst vinden de respondenten het belangrijk dat werknemers zich de methodiek eigen maken, al dan niet door middel van een training of door het kijken naar collega's. De collega's moeten met elkaar overleggen over hoe zij 'Puk & Ko' willen toepassen en welke doelen zij daarbij nastreven. Daarnaast hebben werknemers een pedagogische achtergrond en pedagogisch inzicht nodig. Enthousiasme is volgens de respondenten ook belangrijk. Ook moeten sommige werknemers hun gêne overwinnen om met de handpop Puk te kunnen werken.

6.2.4 Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met 'Puk & Ko'?

Als voordeel van de methodiek 'Puk & Ko' wordt allereerst de structuur genoemd, dit geeft werknemers houvast. Daarnaast heeft de methodiek een duidelijke handleiding met kant-en-klare thema's waarvan de activiteiten goed uitgewerkt zijn. Een veel genoemd voordeel van 'Puk & Ko' is het gebruik van handpop Puk die als intermediair tussen de leidster en het kind dienst doet; de respondenten ervaren dat Puk laagdrempelig is voor de kinderen. Daarnaast zijn de kinderen zeer geboeid wanneer Puk bij een activiteit betrokken wordt.

Het merendeel van de respondenten voelt zich beperkt door de thema's die de methodiek 'Puk & Ko' biedt. Zij vinden tien thema's te weinig om meerdere jaren mee te werken. Daarnaast laten de tot in detail uitgewerkte activiteiten weinig ruimte voor eigen inbreng en creativiteit van de leidsters. Verder beperkt de methodiek de mogelijkheid van leidsters om in te gaan op initiatieven van de kinderen.

6.3 Wat heeft een werknemer nodig voor het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling?

Zowel de respondenten van het onderzoek naar 'Een doos vol gevoelens' als die van het onderzoek naar 'Puk & Ko' is de vraag gesteld wat werknemers nodig hebben om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te kunnen bevorderen. Uit dit praktijkonderzoek komt naar voren dat werknemers allereerst kennis van de ontwikkeling van het kind moet hebben om de sociaal-emotionele ontwikkeling te kunnen bevorderen. Daarnaast moeten zij zich kunnen inleven in de kinderen, de kinderen aanvoelen en kunnen inspelen op situaties die zich voordoen. Verder wordt het creëren van een sociale sfeer en veiligheid genoemd. Er wordt ook belang gehecht aan het organisatiebreed bepalen van doelen aangaande de sociaal-emotionele ontwikkeling.

6.4 Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met een methodiek?

Er worden door de respondenten meerdere voordelen genoemd van het werken met een methodiek. Allereerst biedt het werknemers houvast en structuur. Opvallend is dat hierbij vaak wordt gewezen naar werknemers die nog geen ervaring hebben; zij zouden die houvast meer nodig hebben dan werknemers met ervaring. Daarnaast zorgt een methodiek ervoor dat er binnen een instelling een algemene werkwijze is die een doorgaande lijn vormt voor de kinderen. Bovendien is deze werkwijze onderbouwd en is het duidelijk naar welke doelen men toewerkt. De respondenten zien het ook als een voordeel dat zij zelf niet meer alle activiteiten hoeven te bedenken.

Eén van de nadelen die wordt genoemd van het werken met een methodiek is dat een werknemer zich kan gaan vastklampen aan de methodiek. Daardoor heeft men minder oog voor de initiatieven vanuit de kinderen en het inspelen op de actualiteit. Bijna de helft van de respondenten vindt dan ook dat zij door een methodiek belemmert kan worden in haar vrijheid en/ of creativiteit.

Uit de bovenstaande resultaten van de onderzoeksgegevens komen conclusies voort die worden beschreven in hoofdstuk 7.

Hoofdstuk 7 Conclusies

In dit hoofdstuk worden de conclusies beschreven naar aanleiding van het literatuuronderzoek en de analyse van het praktijkonderzoek. Daarbij wordt gekeken naar de doelstelling en de probleemstelling zoals die in de inleiding van dit onderzoeksverslag staan omschreven. Vervolgens wordt er per onderzoeksvraag een korte conclusie gegeven.

De doelstelling van dit onderzoek is:

Inzicht verkrijgen in het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling en hoe dit door middel van methodieken wordt bevorderd, teneinde uitspraak te kunnen doen welke ondersteuning de groepsbegeleiding nodig heeft bij het bevorderen van de sociaal- emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand op groep Geel.

Hieruit volgt de probleemstelling:

Op welke wijze kan de groepsbegeleiding van groep Geel ondersteund worden bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand?

Om antwoord te geven op deze probleemstelling, moet eerst antwoord worden gegeven op de onderzoeksvragen die eveneens in de inleiding van dit onderzoeksverslag staan beschreven. Hieronder wordt per onderzoeksvraag een korte conclusie gegeven.

Hoe verloopt de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand?

Kinderen met een ontwikkelingsachterstand doorlopen dezelfde ontwikkelingsfasen als 'normaal ontwikkelende' kinderen. Het verloop van de ontwikkeling is echter trager en het kind bereikt eerder zijn plafonds.

Om het kind in de sociaal-emotionele ontwikkeling te kunnen stimuleren is een veilige en warme band nodig. Kinderen met een ontwikkelingsachterstand hebben extra begeleiding en meer oefening nodig dan andere kinderen. Voor kinderen met een contactstoornis is sociale interactie nog moeilijker; zij kunnen zich niet verplaatsen in anderen.

Hoe kun je als groepsbegeleiding met de sociaal-emotionele ontwikkeling omgaan?

Zowel uit het literatuuronderzoek als uit het praktijkonderzoek blijkt dat de groepsbegeleiding allereerst kennis moet hebben van de het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling en de invloed van een ontwikkelingsachterstand daarop, voordat zij die ontwikkeling kan bevorderen.

Kinderen met een ontwikkelingsachterstand hebben expliciete voorbeelden van sociaal gedrag nodig. Daarnaast is het belangrijk om kleine stappen te nemen en activiteiten te herhalen. Voor kinderen met een contactstoornis moeten de verwachtingen van de groepsbegeleiding aangepast worden. Desondanks kunnen basale sociale vaardigheden wel worden getraind, wanneer deze concreet en expliciet aangeboden worden, bijvoorbeeld door middel van visualisatie.

Aan welke voorwaarden moet een methodiek voldoen om aan de uitgangspunten en richtlijnen van kindercentrum De Elzengaard te voldoen?

In overleg met de clustermanager van De Elzengaard en met een coördinerend begeleider zijn de volgende richtlijnen opgesteld

- De methodiek moet toepasbaar zijn in de groep, maar ook bruikbaar voor individuele begeleiding
- De methodiek moet inpasbaar zijn in het groepsprogramma
- Het kostenaspect van de methodiek moet inzichtelijk gemaakt worden, zodat dit begroot kan worden
- Men moet de kennis actueel kunnen houden binnen het team van De Elzengaard en van groep Geel
- De effecten van de methodiek moeten inzichtelijk gemaakt worden

Welke methodieken bevorderen de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen?

Er bestaan veel methodieken die zich richten op het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Slechts enkele van die methodieken sluiten aan bij het niveau van taalbegrip, taalgebruik en cognitieve mogelijkheden van de kinderen van groep Geel. Vier methodieken voldoen aan die eisen: 'Leefstijl', 'STIP', 'Een doos vol gevoelens' en 'Puk & Ko'. Deze methodieken zijn getoetst aan de hand van de richtlijnen van De Elzengaard. Uit deze toetsing is gebleken dat de methodieken 'Een doos vol gevoelens' en 'Puk & Ko' het meest geschikt zijn voor groep Geel. Deze methodieken zijn onderzocht in het praktijkonderzoek.

'Een doos vol gevoelens' is een koffer met materialen, die ingezet kan worden ter bevordering van emotieherkenning en emotiebeleving van kinderen. Uit het praktijkonderzoek blijkt dat de materialen van 'Een doos vol gevoelens' ook gebruikt kunnen worden voor het bevorderen van andere onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Het voordeel van 'Een doos vol gevoelens' is dat de platen gebruikt kunnen worden om de gevoelsfiguren en situaties te visualiseren. De platen en situatiekaartjes spreken de kinderen erg aan, onder andere door de kleuren en de herkenbaarheid van de situaties. Voor groepsbegeleiding biedt 'Een doos vol gevoelens' en koffer met materialen die gemakkelijk gepakt en ingezet kan worden, daarnaast geeft het de groepsbegeleiding veel mogelijkheden voor een eigen invulling van activiteiten. Deze activiteiten kunnen op diverse manieren ingezet worden, en aangepast worden aan het niveau van de kinderen.

'Puk & Ko' richt zich op sociaal communicatieve vaardigheden van kinderen met behulp van handpop Puk. Ondanks dat de methodiek zich niet specifiek richt op sociaal-emotionele ontwikkeling, blijkt uit het onderzoek dat wel bijna alle onderdelen van die ontwikkeling aan bod komen in de thema's. Daarnaast kan geconcludeerd worden dat de handpop Puk de kinderen erg aanspreekt. Hij is voor de kinderen laagdrempelig en dient als intermediair tussen de groepsbegeleiding en het kind. De kinderen blijken veel meer geboeid te zijn, wanneer Puk bij een activiteit betrokken is.

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat groepsleidsters zich door 'Puk & Ko' beperkt voelen, doordat maar tien thema's zijn, die zo gedetailleerd uitgewerkt zijn, dat nauwelijks ruimte is voor eigen inbreng en creativiteit.

Naar aanleiding van deze informatie kan geconcludeerd worden dat 'Een doos vol gevoelens' een goede investering kan zijn voor groep Geel, maar dat het niet voldoende is om alle onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling ermee te kunnen bevorderen. 'Puk & Ko' biedt hier wel voldoende materialen voor, maar kan de groepsbegeleiding het gevoel geven dat zij beperkt worden. Vooral het gebruik van een handpop is een aanrader voor groep Geel, maar die handpop hoeft niet per se Puk te zijn.

Daarnaast is het voor De Elzengaard interessant om zich nog verder te verdiepen in de relatief onbekende methodiek 'STIP' en in een methodiek die aan het einde van 2009 wordt uitgebracht: 'Uk & Puk'.

Wat heeft de groepsbegeleiding van desbetreffende instelling nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen te kunnen bevorderen?

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat de groepsbegeleiding allereerst kennis moet hebben van de ontwikkeling van een kind. Daarnaast moet zij zich kunnen inleven in de kinderen, de kinderen aanvoelen en kunnen inspelen op situaties die zich in de groep voordoen. Verder is het van belang dat de groepsbegeleiding een sociale sfeer en veiligheid creëert in de groep.

De geïnterviewde medewerkers geven aan dat het hen meer duidelijkheid geeft, wanneer binnen een organisatie of een team wordt gekeken naar de doelen die zij willen nastreven met betrekking tot de sociaal-emotionele ontwikkeling. Zo kan een algemene werkwijze worden nagestreefd die een doorgaande lijn vormt in een organisatie.

Wanneer gekozen wordt voor het gebruik van een methodiek als ondersteuning bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling, moet aandacht worden besteed aan het eigen maken van de methodiek. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een training.

Welke effecten meten en ervaren andere instellingen van deze methodieken?

De scholen die met de methodiek 'Een doos vol gevoelens' werken, toetsen enkel de voortgang in de ontwikkeling van de kinderen. In hoeverre het gebruik van de methodiek daaraan heeft bijgedragen, wordt niet gemeten. De scholen ervaren dat de kinderen door het gebruik van 'Een doos vol gevoelens' bewuster worden van emoties. De emoties krijgen meer inhoud voor de kinderen. Een deel van de kinderen kan door het gebruik van 'Een doos vol gevoelens' emoties herkennen bij zichzelf en bij anderen.

Ook de instellingen die de methodiek 'Puk & Ko' gebruiken, meten enkel de voortgang in de ontwikkeling van het kind. Welke invloed het gebruik van 'Puk & Ko' daarop heeft gehad, is onduidelijk. Uit de ervaringen van de respondenten blijkt wel dat 'Puk & Ko' invloed heeft op de ontwikkeling van de kinderen. Voornamelijk op het gebied van taal, sociaal-emotionele ontwikkeling en spel.

Uit het praktijkonderzoek kan geconcludeerd worden dat scholen en instellingen geen metingen verrichten naar de invloed van de door hen gebruikte methodiek. Desondanks wordt zowel van 'Een doos vol gevoelens' als van 'Puk & Ko' een positief effect op de ontwikkeling van de kinderen ervaren.

Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met een methodiek?

Het voordeel van het werken met een methodiek is dat het een werknemer houvast en structuur geeft. Vooral voor nieuwe werknemers kan dit een prettige basis zijn. Daarnaast biedt het de werknemer een basis van materialen en activiteiten, zodat die niet meer zelf gemaakt of verzameld hoeven te worden. Het gebruik van een methodiek zorgt voor een algemene werkwijze en een doorgaande lijn binnen een organisatie.

Het nadeel van het gebruik van een methodiek is dat een werknemer zich kan gaan vastklampen aan de voorgewerkte activiteiten. Daardoor wordt minder ingegaan op de signalen en initiatieven van het kind. Daarnaast kan een methodiek de werknemer belemmeren, doordat het geen ruimte biedt voor creativiteit.

Uit deze conclusies volgen een aantal aanbevelingen voor De Elzengaard, deze worden beschreven in hoofdstuk 8.

Hoofdstuk 8 Aanbevelingen

In dit hoofdstuk staan de aanbevelingen naar aanleiding van het literatuur- en praktijkonderzoek met als onderwerp de bevordering van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand op groep Geel. Allereerst komen de aanbevelingen voor de groepsbegeleiding aan bod. Gevolgd door het advies met betrekking tot de besluitvorming rondom het kiezen van een methodiek ter ondersteuning van het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Aanbevelingen voor de groepsbegeleiding van groep Geel m.b.t. het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand:

- De groepsbegeleiding van groep Geel moet zich allereerst verdiepen in de sociaal-emotionele ontwikkeling van het 'normaal ontwikkelende' kind en vervolgens in de invloed van een ontwikkelingsachterstand op het verloop van die ontwikkeling door dit onderzoeksverslag te lezen. Naar aanleiding van de informatie uit hoofdstuk 1 en 2 kan de groepsbegeleiding beter haar verwachtingen van de kinderen op groep Geel afstemmen en kunnen zij beter inspelen op de sociaal-emotionele ontwikkeling en deze bevorderen.
- Om de sociaal-emotionele ontwikkeling in een groep te kunnen bevorderen moet de groepsbegeleiding zich bewust zijn van het belang van de volgende eigenschappen van een persoonlijk begeleider: zich kunnen inleven in een kind, het kind aanvoelen en inspelen op het kind. Daarnaast moeten zij een sociale en veilige sfeer kunnen creëren in de groep.
- Bij het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen met een ontwikkelingsachterstand moet de groepsbegeleiding rekening houden met het leertempo van de kinderen door kleine stappen te nemen. Daarnaast moeten zij de kinderen extra begeleiding, meer oefening, meer herhaling en meer visualisatie bieden. De kinderen hebben concrete voorbeelden van sociaal gedrag nodig.
- Om als groepsbegeleiding de sociale vaardigheden concreet en expliciet aan te kunnen bieden aan kinderen met een ontwikkelingsachterstand en/of een contactstoornis, heeft men handvatten nodig. Visualisatiemateriaal neemt daarbij een belangrijke rol in. Op dit moment is er nauwelijks visualisatiemateriaal aanwezig op groep Geel, daarom moet hierin geïnvesteerd worden. Dit materiaal kan voortkomen uit een methodiek, maar er kan ook gekozen worden voor los aan te schaffen materiaal, zoals prentenboeken. Hierbij is het vooral interessant om te kijken naar de prentenboeken van 'Leefstijl', de 'Bloe' boeken en naar de boeken van 'Kikker'.
- Om inzicht te krijgen in de behoeften van de groepsbegeleiding met betrekking tot ondersteuning van een methodiek, moet groep Geel een groepsplan opstellen. Hierin wordt vastgelegd hoe men aan de onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling wil werken en welke doelen hieraan verbonden zijn. Het is mogelijk dat een aantal onderdelen gedurende het dagprogramma al voldoende aan bod komen en derhalve voor die onderdelen geen ondersteuning van een methodiek nodig is. Wanneer inzichtelijk is voor welke onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling er ondersteuning nodig is, kan er beter gekozen worden voor een methodiek.

Aanbevelingen voor De Elzengaard m.b.t. de besluitvorming over het gebruik van methodieken:

- Voor het bevorderen van emotieherkenning en emotiebeleving is 'Een doos vol gevoelens' absoluut een geschikte methodiek voor groep Geel. Het aanschaffen van deze methodiek is voor groep Geel en voor De Elzengaard de eerste stap in het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling en daarmee zeer de moeite waard. Het biedt namelijk materialen die voor de kinderen duidelijk en aantrekkelijk zijn. De groepsbegeleiding krijgt hiermee materialen in handen om abstracte begrippen zoals gevoelens visueel te maken en inhoud te geven. Dit is extra waardevol in het werken met kinderen met een autisme spectrum stoornis. De materialen van 'Een doos vol gevoelens' bieden daarnaast veel mogelijkheden voor een eigen invulling van de activiteiten, waardoor aangesloten kan worden bij het niveau van de groep.
- Daarnaast moet overwogen worden of er naast 'Een doos vol gevoelens' nog een andere methodiek nodig is om de groepsbegeleiding te ondersteunen bij het bevorderen van andere onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling, dit is afhankelijk van de doelen in het groepsplan.
- 'Puk & Ko' kan een geschikte methodiek zijn voor het bevorderen van de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kinderen op groep Geel. Hierbij moeten echter een aantal kanttekeningen gemaakt worden. 'Puk & Ko' richt zich op het thematisch werken, woordenschatontwikkeling en het uitvoeren van activiteiten met een doel. Deze dingen worden nu al gedaan op groep Geel, daar heeft de groepsbegeleiding de methodiek niet voor nodig. Ze kan hier hooguit ideeën opdoen voor de invulling van de thema's. De kracht van 'Puk & Ko' ligt voornamelijk in het gebruik van handpop Puk.
Het is de moeite waard om te wachten op de uitgave 'Uk & Puk' van uitgeverij Zwijsen, omdat die methodiek zich richt op kinderen van 0 tot 4 jaar en meer aandacht heeft voor sociaal-emotionele ontwikkeling.
- Het gebruik van een handpop zoals Puk of Ies op groep Geel is zeer aan te bevelen. De kinderen op andere scholen en instellingen zijn meer geboeid en enthousiast wanneer een handpop wordt betrokken bij de activiteiten. Daarnaast is het een laagdrempelig medium om de sociaal-emotionele ontwikkeling mee te bevorderen. Er zijn meerdere soorten handpoppen naast Puk en Ies.
- De Elzengaard moet met de groepsbegeleiding in een teamoverleg een gesprek aangaan om te bepalen wat de verwachtingen en doelen van een eventueel te gebruiken methodiek zijn. Hierbij moeten de volgende vragen worden gesteld:
 - o Welke onderdelen van de sociaal-emotionele ontwikkeling moeten door de methodiek bevorderd worden?
 - o Hoe belangrijk vindt de groepsbegeleiding de eigen inbreng en creativiteit in het opzetten van activiteiten voor een thema?
 - o In hoeverre wil de groepsbegeleiding een methodiek gebruiken in het groepsprogramma?
 - o Aan wat voor training heeft de groepsbegeleiding behoefte bij het implementeren van een methodiek? Een uitgebreide training of een korte training die is afgestemd op de wensen van de instelling?
- De Elzengaard kan zich nog verder verdiepen in de methodieken 'STIP' en 'Uk & Puk'. Hierbij moeten zij zich steeds de volgende vragen stellen:
 - o Sluit de methodiek aan bij het niveau van taalbegrip en taalgebruik van de kinderen van groep Geel?
 - o Sluit de methodiek aan bij het cognitieve niveau van de kinderen van groep Geel?
 - o Voldoet de methodiek aan de richtlijnen van De Elzengaard?

Literatuurlijst

Boeken

Beek, van P. (2001) *Spelend leren, een methodiek voor het werken met kleine kinderen in allochtone gezinnen*. Amsterdam: Uitgeverij SWP

Baarda, D.B. Dr. & Goede, M.P.M. Dr. de (2001). *Basisboek Methoden en Technieken*. Groningen: Wolters-Noordhoff

Bil, M. de & Bil, P. de (2007). *Praktijkgerichte ontwikkelingspsychologie*. Soest: Uitgeverij Nelissen

Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom onderwijs

Bruinsma, M. & Leemans, E. (1990). *Omgaan met kinderen van 1 ½ tot 4 jaar*. Groningen: Wolters-Noordhoff

Croon, K. de, Ploeg-Feenstra, M. van der & Poort, I. (2004) *Puk & Ko*. Tilburg: Uitgeverij Zwijsen Educatief B.V.

Depondt, L., Kog, M. & Moons. J. (2002). *Een doos vol gevoelens*. Leuven: CEGO Publishers

Eck, O. van & Onvlee, S. (2009) *Leefstijl*. Amstelveen: Leefstijl

Gemert, Prof. Dr. G.H. van, Minderaa, Prof. Dr. R.B. (1993). *Zorg voor verstandelijk gehandicapten*. Assen: Van Gorcum

Hellendoorn, J. & Berckelaer-Onnes, I. van (1991). *Speciaal spel voor speciale kinderen*. Groningen: Wolters-Noordhoff B.V.

Janssen-Vos, F., Brom N. van de & Schüller, L. (1976). *Werken met kinderen*. Deel II Werkboek sociale vaardigheden en motoriek. Assen: Koninklijke Van Gorcum

Kohnstamm, R. (2002a). *Kleine ontwikkelingspsychologie I. Het jonge kind*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum

Kohnstamm, R. (2002b). *Kleine ontwikkelingspsychologie II. De schoolleeftijd*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum

Maes, B. (1998). *Personen met een mentale handicap*. In: Ghesquière, P. & Maes, B. (1998) *Kinderen met problemen*. Leuven/Apeldoorn: Garant

Sluismans, L. & Blakenburg, K. (2004). *STIP*. Lochem: Edu-desk

Snellen, A. (2000). *Basismodel voor methodisch hulpverleners in het maatschappelijk werk*. Bussum: uitgeverij Coutinho

Veen, N. van der (2009). *Samen leren integreren* (scriptie)

Verhoeven, N. (2007). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag: Boom onderwijs

Verhulst, F. C. (2005). *De ontwikkeling van het kind*. Assen: Koninklijke Van Gorcum
Cello informatiemap

Internet

<http://www.cello-zorg.nl/Smartsite.shtml?id=53089> (visie Cello)

<http://www.cello-zorg.nl/Smartsite.shtml?id=52946> (kindercentrum De Elzengaard)

<http://www.leefstijl.nl/?T=123&E=250> (aanbod trainingen 'Leefstijl')

<http://www.edu-desk.nl/boeken/8> (prijslijst 'STIP')

<http://www.cedgroep.nl/sbo-en-samenwerkingsverbanden/in-de-klas/sociale-competentie/stip.aspx>
(begeleiding invoering 'STIP')

http://www.cego.be/CEGO_C01/default.asp?modid=662&itemid=0&time=194 (prijslijst 'Een doos vol gevoelens')

<http://www.zwijsen.nl/web/VoorSchool/PeutersEnKleuters/PukKo.htm> (prijslijst 'Puk & Ko')

<http://academie.cps.nl/cps/academie.nsf/conferences/2875?opendocument&action=details> (training 'Puk & Ko' - CPS)

<http://www.som-net.nl/jonge.kind.en.ontwikkeling.264812.htm> (training 'Puk & Ko' - SOM
Onderwijsadviseurs)

Bijlage 1 Methodiek 'Leefstijl'

In deze bijlage wordt de methodiek 'Leefstijl' besproken. Om een beeld te krijgen van de methodiek worden de inhoud en het doel van de methodiek besproken. Daarnaast wordt er antwoord gegeven op de volgende vragen: hoe bevordert de methodiek de sociaal-emotionele ontwikkeling? Welke rol heeft de groepsbegeleiding bij het uitvoeren van deze methodiek? Hoe kan de methodiek toegepast worden bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand?

'Leefstijl' is een methodiek voor sociaal-emotionele vaardigheden. Deze methodiek richt zich op kinderen en jongeren van 4 t/m 18 jaar. We beperken ons tot het bespreken van 'Leefstijl' voor groep 1 en 2 van het basisonderwijs, omdat deze categorie qua leeftijd en niveau het meest overeenkomt met de doelgroep van dit onderzoek: groep Geel.

Inhoud

Bij de Leefstijlmethode voor groep 1 en 2 hoort het volgende materiaal:

- Een handleiding voor de groepsbegeleiding met daarin lessuggesties, ouderworkshops (incl. conceptbrieven met uitnodigingen) en materiaal (kopieerbladen).
- Werkbladen. De werkbladen zijn verwerkingsmateriaal nadat een onderwerp is besproken of voordat er dieper op wordt ingegaan. Deze werkbladen zitten op een blok en kunnen één voor één los getrokken worden.
- Het prentenboek 'Hallo, wie ben jij', om voor te lezen door de groepsbegeleiding. Met rijmpjes, praatplaten en verhalen die aansluiten bij de thema's.
- Een CD met zes kleuterliedjes.
- Handpop Jikke, een grootoortvros van 50 cm.
- Kaartjes en puzzels. Die kunnen gebruikt worden tijdens activiteiten die in de map beschreven staan.

Bij elke activiteit staat een symbool waarmee aangegeven staat wat voor activiteit het is: een groepsactiviteit, een activiteit in paren of een individuele activiteit. En wat voor activiteit het betreft.

Het pakket voor groep 1 en 2 bestaat uit 7 thema's:

1. Samen in de klas
2. Praten en luisteren
3. Dit ben ik!
4. Wat ik voel
5. Mensen die belangrijk voor me zijn
6. Samen spelen
7. Zorgen voor jezelf

In deze thema's wordt de nadruk gelegd op:

- Positieve groepsvorming en een prettige sfeer in de groep.
- Ontdekken waar je goed in bent en zelfvertrouwen krijgen.
- Omgaan met boosheid en leren ruzies zonder verbaal of lichamelijk geweld op te lossen.
- Het eigen maken van vaardigheden zoals leren luisteren, gevoelens uiten, de gevoelens van anderen begrijpen, nee zeggen en keuzes maken.
- Het voorkomen van ongewenst gedrag zoals pesten.

De methode 'Leefstijl' maakt o.a. gebruik van de volgende werkvormen:

- Knipbladen
- Puzzels
- Spelletjes ('energizers')
- Kringgesprekken
- Rollenspellen
- Individuele opdrachten, opdrachten voor kleine groepen en opdrachten voor de hele groep

'Leefstijl' gaat er vanuit dat kinderen in de lessen van elkaar leren. Daarom krijgen de zij in de activiteiten de gelegenheid samen te werken en elkaar beter te leren kennen.

Bevorderen van sociaal-emotionele ontwikkeling

In de handleiding van 'Leefstijl' staat het volgende beschreven: "Leefstijl richt zich direct op de emotionele ontwikkeling van kinderen en het verwerven van sociale vaardigheden. Indirect hebben emotionele ontwikkeling en betere sociale vaardigheden ook invloed op de verstandelijke ontwikkeling van kinderen. De cognitieve ontwikkeling kan geremd worden door emotionele factoren en door een gebrek aan sociale vaardigheden.

Leefstijl gaat uit van kerndoelen, gegroepeerd in de volgende thema's: werkhouding, werken volgens plan, gebruik van uiteenlopende leerstrategieën, zelfbeeld, sociaal gedrag, nieuwe media. Daarnaast sluit de methode aan bij de kerndoelen voor gezond en redzaam gedrag".

Het programma 'Leefstijl' heeft twee doelstellingen: "opbouwend gedrag ontwikkelen en positieve betrokkenheid creëren. Om dit gedrag te bevorderen zijn bepaalde omgevingsfactoren nodig: betrokkenheid bij activiteiten die andere helpen en ondersteunen en contact met positieve voorbeelden of rolmodellen.

Kinderen ontdekken met elkaar dat je je prettiger voelt en meer kunt bereiken als je rekening met elkaar houdt en beter kunt omgaan met je eigen gevoelens. Een warme en zorgzame omgeving is heel belangrijk, het voorbeeld van de groepsbegeleiding is daarin doorslaggevend.

De leefstijllessen sluiten aan bij de dagelijkse ervaring van kinderen. Positief gedrag wordt ondersteund en versterkt, terwijl tegelijkertijd wordt gewerkt aan preventie van ongewenst gedrag. Kinderen krijgen 'gereedschap' om sterk te staan in hun persoonlijke leven en in contact met anderen.

In 'Leefstijl' worden doceermomenten tot een minimum beperkt. De kinderen leren door doen. Daarom ligt de nadruk op interactieve activiteiten waardoor kinderen vooral leren van elkaar. Daarnaast biedt 'Leefstijl' kinderen de gelegenheid om te reflecteren op hun ervaringen en er optimaal van te leren. Niet alleen door het toepassen van de nieuw geleerde vaardigheden in de klas, maar ook door ze in praktijk te brengen in het dagelijkse leven, raken kinderen er gaande weg mee vertrouwd en integreren ze de vaardigheden op hun eigen manier."

Voorbeelden van vaardigheden die in de Leefstijllessen geoefend worden:

- Rekening houden met anderen
- Vrienden maken en houden
- Woorden kennen om gevoelens te beschrijven
- Gevoelens herkennen bij jezelf en anderen
- Kunnen omgaan met angst, kwaadheid, verdriet en zorgen
- Boosheid herkennen
- Manieren kennen om af te koelen als je boos bent
- Complimenten geven en in ontvangst nemen
- Goed leren luisteren
- Samen afspraken maken
- Duidelijk spreken
- Leren duidelijk maar vriendelijk nee zeggen

Instructies groepsbegeleiding

De suggesties die in de handleiding worden gedaan kunnen aangepast worden aan de kinderen, het programma van de groep en de tijd die men tot zijn beschikking heeft.

- Duidelijkheid over gedragsregels op de school en in de groep is belangrijk, deze regels worden samen met de leerlingen gemaakt net als het afspreken van de consequenties wanneer je je niet aan de regels houdt.
- Het is belangrijk dat de omgeving voorspelbaar en consistent is, zodat kinderen de gevolgen ondervinden als zij zich niet houden aan afgesproken regels.
- Op positief sociaal gedrag volgt goedkeuring of beloning. En asociaal gedrag krijgt een negatieve reactie.
- Een positieve sfeer in de groep is belangrijk, de zorg en warmte van de groepsbegeleiding bepaalt in grote mate de sfeer in de klas.
- Kinderen moeten de gelegenheid krijgen om op een positieve manier met anderen om te gaan.
- Binnen een groep worden vaak grote niveauverschillen aangetroffen. In 'Leefstijl' worden verschillende soorten activiteiten aangeboden die aansluiten bij verschillende aspecten van kinderen. Stimuleer de kinderen om niet alleen te doen wat ze goed kunnen, maar ook andere vaardigheden te ontwikkelen.
- Kleuters houden van herhaling, in 'Leefstijl' worden vaardigheden vaak herhaald. Kom zoveel mogelijk, ook buiten de Leefstijlmomenten, terug op de vaardigheden die geoefend zijn. Hierdoor wordt het resultaat versterkt.
- Als een bepaalde activiteit een succes is in uw groep, herhaal die dan enkele keren. Is een activiteit geen succes, laat hem dan weg.
- Forceer niets. Het gaat er vooral om, om te ervaren dat goed omgaan met elkaar prettig is. Dit kost voor het ene kind meer tijd dan voor het andere, lijkt voor sommige kinderen nauwelijks haalbaar, maar zal wellicht enig effect hebben. Het effect is naar verwachting groter als de ervaring van prettig omgaan met elkaar langer aanhoudt en de sfeer in de groep goed is.
- Heeft zich een gebeurtenis in uw groep voorgedaan waar een Leefstijlthema goed bij aansluit? Benut dan die kans om dieper op een thema in te gaan. Op een dergelijk moment zal een thema meer leven voor de kinderen, zijn ze meer betrokken en is de kans groter dat een thema aanslaat en kinderen zich een bepaalde vaardigheid eerder eigen maken.
- In 'Leefstijl' wordt er vanuit gegaan dat het aanleren of versterken van sociaal-emotionele vaardigheden niet in een enkele 'les' lukt, maar een proces is waaraan regelmatig aandacht besteed moet worden. Daarom is een zekere continuïteit gewenst.

Toepassing bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand

De handleiding van 'Leefstijl' bevat geen informatie over het gebruik van de methodiek bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand. Er wordt enkel benoemd dat het lesmateriaal afgestemd moet worden op de leerlingen en hun cognitief en emotioneel niveau. Het is dus aan de groepsbegeleiding om zelf de lessuggesties aan te passen aan het niveau van de kinderen van groep Geel.

De lessuggesties zijn per thema uitgewerkt. Van elk thema zou de groepsbegeleiding de eerste lessuggesties kunnen bekijken en naar eigen inzicht gebruiken voor groep Geel.

In hoofdstuk 4 vindt u nog meer informatie over deze methodiek.

Bijlage 2 Methodiek 'STIP'

In deze bijlage wordt de methodiek 'STIP' besproken. Om een beeld te krijgen van de methodiek worden de inhoud en het doel van de methodiek besproken. Daarnaast wordt er antwoord gegeven op de volgende vragen: hoe bevordert de methodiek de sociaal-emotionele ontwikkeling? Welke rol heeft de groepsbegeleiding bij het uitvoeren van deze methodiek? Hoe kan de methodiek toegepast worden bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand?

Inleiding

'STIP' staat voor Sociale Training in Praktijk. De methodiek is bedoeld voor zeer moeilijk lerende kinderen van 4 tot 20 jaar. Uiteindelijk heeft 'STIP' als doel dat leerlingen zich sociaal gaan gedragen in maatschappelijke situaties als op school of het werk en in de vrije tijd. De methodiek richt zich op zeven aandachtsgebieden waarvoor 45 tussendoelen zijn geformuleerd.

Inhoud

Omdat alleen deel 1 en 2 passen bij de doelgroep van dit onderzoek, beperken we ons tot het beschrijven van het materiaal dat bij deze delen hoort.

- Leerkrachtmap met lesbeschrijvingen deel 1
- Leerkrachtmap met lesbeschrijvingen deel 2
- Methodepop "Ies". Deze pop ziet eruit als een opvallende blauwe koppoter en kan in de loop van de lessen verder uitgebreid en aangekleed worden.

Bevorderen van sociaal-emotionele ontwikkeling

'STIP' is een methodiek voor de sociale ontwikkeling van kinderen. In de handleiding staat beschreven dat

" 'STIP' zich richt op zeven aandachtsgebieden:

- Jezelf kennen en waarderen
- Goed voor jezelf zorgen
- Omgaan met gevoelens
- Aardig zijn en rekening houden met de ander
- Positieve relaties
- Omgaan met een taak
- Gesprek- en luistervaardigheden

Per aandachtsgebied is er één einddoel geformuleerd. Dit einddoel beschrijft concreet en observeerbaar of toetsbaar gedrag. De einddoelen zijn echter zo breed dat er 32 tussendoelen zijn afgeleid. Die tussendoelen zijn vervolgens nog gedetailleerder uitgewerkt in ruim 200 lesdoelen.

De groepsbegeleiding kan Ies gebruiken om het gewenste voorbeeldgedrag te laten zien, maar Ies maakt soms ook 'fouten', de leerlingen helpen de pop dan. De pop is voorzien van een haak en nekband, zodat ze op elke willekeurige plaats bevestigd kan worden. Samen met de kinderen kan bedacht worden wat er ontbreekt aan Ies en hoe ze geholpen kan worden om toch mee te doen. Uiteindelijk verandert de pop in een gewone pop. De pop kan ook verkleed worden en de gezichtsexpressie van Ies kan veranderd worden."

Instructies groepsbegeleiding

In de handleiding van 'STIP' is een hoofdstuk opgenomen met informatie over leerkrachtvaardigheden en praktijksuggesties. De leerkrachtvaardigheden worden onderscheiden in drie componenten:

- "Affectieve component: het is de taak van de leerkracht om plezierige leersituaties te laten ontstaan. De leefomgeving dient voldoende uitdagend te zijn om bij de leerlingen een intensieve beleving tot stand te brengen. Een beleving waar leerlingen het gevoel krijgen wel iets te kunnen, alleen of samen met anderen. Het erkennen en rekening houden met de gevoelens van de leerling en hier aandacht aan besteden, zorgt ervoor dat de leerling vragen en problemen emotioneel kan verwerken.
- Gedragsregulerende component: een leerkracht moet structuur bieden en grenzen stellen aan het gedrag van de leerling. In dit verband kan een leerkracht bepaalde regels die in de groep gelden positief formuleren, namelijk door gedrag te benoemen dat wenselijk is.
- Informatieve component: het is aan de leerkracht om heldere informatie te geven, zodat de leerling beter begrijpt wat er van hem verwacht wordt en waarom. De leerkracht laat hierbij zijn timing, tempo en hoeveelheid informatie aansluiten bij de behoefte van de leerling. Het controleren of de leerling de geboden informatie begrijpt hoort hier ook bij.

De volgende vaardigheden zijn daarvoor van belang:

- Doelgericht onderwijzen
- Bevorderen van een positief zelfbeeld
- Versterken van gewenst gedrag
- Het goede voorbeeld geven
- Benutten van voorvallen en uitlokken van gewenst gedrag
- Differentiëren"

Per schooljaar worden er twintig subdoelen behandeld. Elk subdoel wordt aangeleerd met elementen van de onderwijskundige opzet: aanbieden, herhalen en toepassen. Het aanleren begint in iedere module met een les. Na deze les wordt er een herhalingsles gegeven. Het toepassen komt naar voren in de derde les, de toepassingsituaties. Hierin leren kinderen de vaardigheden in nieuwe situaties te gebruiken. Voor alle lespakketten zijn er uitgebreide aanwijzingen voor differentiatie opgenomen. Bijvoorbeeld aanwijzingen om de les te vereenvoudigen.

Toepassing bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand

'STIP' is speciaal ontwikkeld voor zeer moeilijk lerende kinderen. In de handleiding wordt dan ook op deze doelgroep ingegaan in het hoofdstuk "Informatie doelgroep en differentiatietips". De belangrijkste zaken uit dit hoofdstuk worden hier belicht.

"Zeer moeilijk lerende kinderen zijn kinderen met aanzienlijke beperkingen in het verstandelijk functioneren. Wat andere kinderen spelenderwijs leren, moet bij zeer moeilijk lerenden vaak expliciet aangeleerd worden. Bij kinderen met een verstandelijke beperking zijn allerlei 'normale' voorwaarden om te kunnen communiceren niet of onvoldoende aanwezig, zoals: goed kunnen zien en horen, de aandacht op een ander richten, een ander aankijken, onthouden wat er gezegd is en daarop vlot kunnen reageren. Daarom is het belangrijk dat zintuiglijke prikkels vaker herhaald worden en dat het tempo van aanbieden aan hen aangepast wordt.

Kinderen in het ZML-onderwijs hebben allemaal een duidelijk klimaat met veel structuur, veiligheid en voorspelbaarheid nodig. Verder hebben deze kinderen extra ondersteuning nodig voor zowel hun cognitieve als voor hun emotionele en sociale ontwikkeling. Het inzicht van kinderen met een verstandelijke beperking in sociale situaties is namelijk beperkt, waardoor ze moeite hebben met het toepassen van kennis en vaardigheden. Hier wordt duidelijk dat verstandelijke ontwikkeling en sociale ontwikkeling samenhangen.

ZML-leerlingen worden door hun cognitieve beperkingen bij explorerend gedrag vaak geconfronteerd met faalervaringen. Soms wordt het beperkte explorerende gedrag ook veroorzaakt door ‘aangeleerde hulpeloosheid’. Zeer moeilijk lerenden blijven sterk afhankelijk van aanwijzingen van anderen en ontwikkelen daarmee onvoldoende doorzettingsvermogen en vertrouwen in hun eigen kunnen.

Hoe ernstiger de verstandelijke beperking, hoe moeilijker het zal zijn om in te kunnen spelen op emoties als empathie en schuldgevoel.

Herhaling van activiteiten kan op den duur leiden tot herkenning. Door het niveau van praten aan te passen aan het kind met specifieke handicaps, geven we het kind het gevoel dat het kan meepraten.”

Daarnaast worden er in de handleiding van ‘STIP’ specifieke tips gegeven voor het werken met kinderen met een autisme spectrum stoornis of ADHD. Hieronder zullen we de tips m.b.t. tot een autisme spectrum stoornis behandelen, omdat dat aansluit bij de paragrafen in hoofdstuk 1 en 2 over kinderen met een contactstoornis.

- Praat niet te veel, te snel of tegelijk
- Praat niet te hard, dit kan bedreigend overkomen
- Wees voorzichtig met woorden als “nee” en “niet goed”, die kunnen spanning geven. Woorden als “ja” en “goed zo” zijn bevestigend
- Gebruik geen figuurlijke taal of spreekwoorden. Wees voorzichtig met (verbale) humor
- Probeer omgevingsgeluiden en visuele prikkels te beperken
- Houd er rekening mee dat overgangssituaties en veranderingen vaak moeilijk zijn en spanning geven
- De sociale omgang met anderen moet bewust worden gestimuleerd. Een autistisch kind neemt hiertoe zelf geen initiatief. Koppel bijvoorbeeld leuke situaties aan het samen zijn met anderen, zodat het kind de omgang met anderen als plezierig beleeft.
- Wat het kind in een bepaalde situatie geleerd heeft, kan het niet of nauwelijks toepassen in een andere situatie. Kennis en vaardigheden moeten hierdoor in verschillende situaties worden geleerd en geoefend.
- Kinderen met autisme hebben vaak moeite met het maken van keuzes. Ze kiezen wat veilig en bekend is. Geef daarom naast verbale uitleg ook visuele ondersteuning.
- Wees voorzichtig met dwangmatige handelingen. Deze handelingen hebben een functie en bieden hen veiligheid
- Bied nieuwe activiteiten niet in één keer aan. Doe dit in kleine deelstapjes.
- Ga niet teveel uit van reeds verworven vaardigheden, kinderen met autisme hebben in het verleden veel associaties ‘geleerd’, zonder dat ze de betekenis snappen of inzicht hebben verworven.

In hoofdstuk 4 vindt u nog meer informatie over deze methodiek.

Bijlage 3 Methodiek ‘Een doos vol gevoelens’

Om een beeld te krijgen van de methodiek ‘Een doos vol gevoelens’ worden de inhoud en het doel van de koffer besproken. Daarnaast wordt er antwoord gegeven op de volgende vragen: hoe bevordert de methodiek de sociaal-emotionele ontwikkeling? Welke rol heeft de groepsbegeleiding bij het uitvoeren van deze methodiek? Hoe kan de methodiek toegepast worden bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand?

Inleiding

‘Een doos vol gevoelens’ is een kleurrijke koffer ter bevordering van emotieherkenning en benoeming bij kinderen van 2,5 tot 7 jaar. In ‘Een doos vol gevoelens’ komen vier basisgevoelens aan bod: blij, bang, boos en verdrietig. Er bestaan nog veel meer emoties, denk hierbij aan emoties zoals verliefd zijn, zich schuldig voelen en jaloezie, maar het is voor jonge kinderen moeilijk om deze complexere gevoelens te onderscheiden. Kennis van de vier basisgevoelens bereidt de kinderen voor op het ervaren en verkennen van meer complexe gevoelens en situaties.

Voor nog jongere kinderen is er recent de ‘Hopla-koffer’ ontwikkeld, voor oudere kinderen is er een vervolg op ‘Een doos vol gevoelens’: ‘Een huis vol axen’.

Inhoud

De koffer van ‘doos vol gevoelens’ bevat de volgende materialen (allemaal in kleur, behalve de kopieerbladen en de activiteitenfiches):

- Een handleiding met uitgebreide verantwoording van de methodiek, kopieerbladen, suggesties voor activiteiten (zie ‘activiteitenfiches’) en adviezen voor toepasbaarheid bij specifieke doelgroepen.
- Vier grote platen met de gevoelsfiguren (40 x 30 cm). De platen zijn dubbelzijdig: op de ene kant staat een blank kind, op de andere kant staat een gekleurd kind. Het kind kan als jongen en als meisje geïnterpreteerd worden.
- Zestien plaatjes met de gevoelsfiguren (11 x 11 cm). Van elke figuur is er een blanke en een gekleurde versie
- Achtenveertig situatieplaatjes (11 x 11 cm). Voor elke basisgevoel zijn er twaalf plaatjes met daarop een situatie waarin een kind of een volwassene zich blij, bang, boos of verdrietig voelt. Op een aantal plaatjes staan meerdere personen afgebeeld. Op de achterzijde van elk plaatje staat kort een verhaaltje over het plaatje en enkele vragen als hulp bij het begeleiden van een gesprek over het plaatje.
- Vier gevoelshuisjes. Van elk basisgevoel is er een gevoelshuisje, hierin kunnen de situatiekaartjes ‘gepost’ worden.
- Zeventien vingerpopjes. Hieronder zijn onder andere de vier gevoelsfiguren, een hond met scherpe tanden, een spook en konijntje, een baby’tje en een cadeautje.
- Vier maskers. Deze maskers zijn in de vier basisgevoelens uitgevoerd, met elk een blanke en een gekleurde kant. De maskers kunnen zowel door volwassenen als door kinderen gedragen worden
- Een draaischijf. Dit is een ‘gevoelsrad’ met de vier gevoelsfiguren als ondersteuning bij verscheidene spelvarianten rond gevoelens.
- Een CD. Deze CD bevat muziekfragmenten die de vier basisgevoelens uitdrukken. Elk basisgevoel is uitgevoerd in vijf verschillende instrumenten.
- Kopieerbladen. In de handleiding zitten kopieerbladen van de gevoelsfiguren, de maskers en de situatieplaatjes.
- Eenentwintig activiteitenfiches. Dit zijn uitgewerkte activiteiten die in de handleiding beschreven staan. In elke activiteitenfiche vindt men suggesties i.v.m. de doelgroep, de materialen (bijvoorbeeld prentenboeken), organisatie, mogelijke stimuli en varianten.

Daarnaast is er inmiddels een extra onderdeel: de emo-meter, deze is los te bestellen (per 30 stuks).

Bevorderen van sociaal-emotionele ontwikkeling

Het doel van 'De doos vol gevoelens' is om kinderen te helpen gevoelens beter te (h)erkennen, benoemen en differentiëren bij zichzelf én bij anderen. Zo leren ze zich in het 'perspectief' van de ander te verplaatsen. Dit draagt bij tot hun sociale competentie.

Een belangrijke deelvaardigheid is het leren identificeren van gevoelens op basis van de lichamelijke signalen ervan. Kinderen moeten leren onderkennen wat je zoal ervaart en doet als je bijv. bang bent. Zo kunnen ze dat gevoel steeds beter herkennen op het moment dat ze het zelf ervaren en later ook als anderen ermee te maken hebben. Daarbij moeten de kinderen het gevoel een 'naam' leren geven. Geleidelijk slagen ze er steeds beter in om verschillende gevoelens van elkaar te onderscheiden. Daarnaast moeten kinderen gevoelens leren erkennen. Dit betekent: kunnen en durven toegeven en aanvaarden dat jij zelf een bepaald gevoel hebt. Maar ook kunnen toelaten dat iemand anders op mij bijvoorbeeld wel eens boos kan zijn, zonder daarvan 'weg te lopen' of daardoor (té) diep in de put te zitten.

Bovenstaande is extra belangrijk voor kinderen met sociaal-emotionele problemen. Zij hebben een klimaat nodig dat hen expliciet uitnodigt om met hun gevoelens, ook negatieve gevoelens, naar buiten te komen. Zo kunnen ze er geleidelijk meer greep op krijgen en ermee leren omgaan. Door middel van het werken met gevoelens, kunnen kinderen met sociaal-emotionele problemen geholpen worden bij het laten groeien van een gezonde emotionele basis. Bezig zijn rond gevoelens kan ook preventief werken t.a.v. het ontwikkelen van sociaal-emotionele problemen.

Instructies groepsbegeleiding

In de handleiding staat een duidelijke uitleg van de doelen en werkwijzen behorende bij 'Een doos vol gevoelens'. Daarnaast staan er in de handleiding eenentwintig activiteitenfiches: uitgebreid uitgewerkte activiteiten voor kinderen van 2,5 tot 7 jaar.

Allereerst wordt in de handleiding aangegeven dat het van belang is om niet alle vier de gevoelsfiguren tegelijk te introduceren. Groepsbegeleiding begint met het bespreken van één gevoelsfiguur en kan daarbij kiezen uit de emoties 'blij' of 'boos'. Dit zijn de meest herkenbare emoties. De introductie van een gevoelsfiguur kan gecombineerd worden met een bijpassend prentenboek of een liedje.

Om kinderen uit te nodigen de gezichts- en lichaamsuitdrukkingen van een gevoelsfiguur na te doen, kunnen er spiegels aangeboden worden.

In de handleiding wordt beschreven dat het belangrijk is dat het werken rond 'Een doos vol gevoelens' niet beperkt blijft tot het aanbieden van materialen en het opzetten van activiteiten. Het is pas echt geslaagd als de groepsbegeleiding en de kinderen geregeld alert zijn op het voorkomen van gevoelens en gevoelsuitingen. Bijvoorbeeld wanneer een kind moeilijk kan verwoorden hoe het zich voelt, kan men de passende gevoelsfiguur erbij halen als hulpmiddel om zijn gevoel te communiceren.

'Een doos vol gevoelens' bevat een set materialen die heel flexibel ingezet kunnen worden.

Men kan met de doos op elk moment van het jaar van start gaan en er gedurende het hele jaar geregeld mee werken.

Toepassing bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand

In de handleiding van 'Een doos vol gevoelens' is een hoofdstuk opgenomen waarbij suggesties worden gegeven hoe de materialen gebruikt kunnen worden bij twee specifieke doelgroepen, namelijk: hele jonge kinderen en kinderen in het speciaal onderwijs. In beide paragrafen staan nuttige tips die bij de doelgroep van groep Geel toegepast zouden kunnen worden. Hieronder staan deze tips beschreven.

- Gebruik herkenbare labels bij het benoemen van de gevoelsfiguren, bijvoorbeeld: 'het stampende kindje' (boos), 'het lachende kindje' (blij), 'het bevende kindje' (bang) en 'het lachende kindje' (verdrietig).
- Maak bij elke gevoelsfiguur een eenvoudig popje en noem het 'het huilertje', 'het lachertje', etc. Link daaraan geregeld de begrippen boos, bang, verdrietig en blij: zo reik je de kinderen kapstokken aan om deze abstractere begrippen meer inhoud te geven.

- Besteed veel aandacht aan de non-verbale gevoelsuitdrukkingen van de kinderen. Link daaraan het benoemen van het gevoel.
- Gebruik een klein aantal van de situatieplaatjes, bij voorkeur plaatjes waarop maar één persoon te zien is.
- Als je bij een situatieplaatje vraagt: “hoe voelt dit kindje zich?” geef de kinderen dan de kans de passende gevoelsfiguur aan te wijzen of vraag ze te laten zien hoe het kindje zich voelt door te doen alsof ze lachen, huilen, etc. Link daaraan het benoemen van het gevoel.
- Situaties i.v.m. ‘boos’, ‘bang’ en ‘verdrietig’ zijn voor heel wat jonge kinderen soms nog moeilijk te ontwarren. Dat heeft vermoedelijk te maken met het feit dat ze huilen als ze verdrietig zijn, maar vaak ook als ze boos of bang zijn; het heeft ook te maken met het feit dat ze het nog moeilijk hebben om de gevoelens te benoemen en om de gevoelsfiguren te interpreteren. Besteed dan ook extra aandacht aan het differentiëren van die gevoelens, onder meer door geregeld het werkelijke onderliggende gevoel te verwoorden. Gebruik daarvoor bijvoorbeeld terugkomende ‘kapstokverhalen’:
 - één verhaal waarin een muisje huilt uit schrik voor een kat
 - één verhaal waarin een hond huilt uit woede omdat een andere hond zijn stuk vlees pikt
 - één verhaal waarin een konijntje huilt uit verdriet omdat het zijn knuffel kwijt is.
 Verwijs in gesprekjes naar deze kapstokverhalen.
- Voor sommige kinderen is het moeilijk om bij een aantal verhalen of situatieplaatjes te antwoorden op de vraag: “hoe voelt die zich?” of “hoe zou jij je voelen?”. Dat heeft onder meer te maken met het feit dat je vaak nog niet veel inleving kunt verwachten bij een kind die een dergelijke situatie nog niet meegemaakt heeft. Ga daarom na of die formulering wel geschikt is. Zoek naar formulering die meer medeleven ontlokken, bijvoorbeeld “Tim huilt heel hard, want zijn poesje is dood. Snik, snik, snik. Tim huilt heel hard, want nu kan hij nooit meer met zijn poesje spelen”.
- Bied een gevoelsplaatje aan op het moment dat het gevoel écht leeft bij één of meerdere kinderen. Dat helpt hen aan te voelen waar het om gaat. Dat is een goede basis om later een gevoel te kunnen ‘thuisbrengen’.
- Benoem signalen van gevoelens zo vaak mogelijk en verwijs steeds weer naar de gevoelsfiguur. Zo gaat het omgaan met gevoelens echt deel uitmaken van het dagdagelijkse leven.
- Zorg dat het materiaal van ‘Een doos vol gevoelens’ permanent beschikbaar is voor de kinderen (bijvoorbeeld in een gevoelshoek).
- Observeer wie vaak en juist nooit voor het materiaal kiest.
- Neem voldoende tijd voor elk gevoel.
- Help de kinderen hun eigen gevoelens te leren aanvoelen, aanvaarden én ervoor uit te komen.
- Leer de kinderen voor elk gevoel een gebaar aan. Herhaal dat gebaar telkens als de gelegenheid zich voordoet en benoem het gevoel tegelijkertijd.
- Maak een (zachte) handpop, met alleen twee ogen (geen mond: die suggereert sterk één gevoel). Gebruik de pop als hoofdpersonage van gevoelsgeladen verhalen.
- Nodig de kinderen uit hun gevoelens toe te vertrouwen aan de pop. Zorg ervoor dat de pop altijd beschikbaar is voor de kinderen, of dat ze elk een klein poppetje hebben.

In hoofdstuk 4 vindt u nog meer informatie over deze methodiek.

Bijlage 4 Methodiek ‘Puk & Ko’

In deze bijlage wordt de methodiek ‘Puk & Ko’ besproken. Om een beeld te krijgen van deze methodiek worden de inhoud en het doel van de methodiek besproken. Daarnaast wordt er antwoord gegeven op de volgende vragen: hoe bevordert de methodiek de sociaal-emotionele ontwikkeling? Welke rol heeft de groepsbegeleiding bij het uitvoeren van deze methodiek? Hoe kan de methodiek toegepast worden bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand?

Inleiding

‘Puk & Ko’ omschrijft zichzelf als “een totaalprogramma dat zich richt op de brede ontwikkeling van peuters”. Hierbij wordt uitgegaan van een leeftijd vanaf 2,5 à 3 jaar. ‘Puk & Ko’ stimuleert de taalontwikkeling, de ontwikkeling van het beginnend rekenen en de sociaal communicatieve ontwikkeling. Het uiteindelijke doel van ‘Puk & Ko’ is het stimuleren van de ontwikkeling van kinderen om hen voldoende basis te geven voor het basisonderwijs.

Na ‘Puk & Ko’ volgen nog de uitgaven ‘Ik & Ko’; een taalmethode voor meertalige kleuters en ‘Schatkist’ voor basisschoolleerlingen. In het najaar van 2009 verschijnt Uk & Puk; een programma voor kinderen van 0 – 4 jaar waarin ook de sociaal-emotionele ontwikkeling en de motoriek wordt gestimuleerd.

Inhoud

‘Puk & Ko’ bestaat uit de volgende materialen:

- Een gebruikswijzer. Hierin staat informatie over hoe ‘Puk & Ko’ is opgebouwd en welke thema’s, activiteiten en leerdoelen er zijn.
- Tien activiteitenkaternen. Per thema is er een activiteitenkatern met een overzichtelijke en stapsgewijze uitwerking van de activiteiten.
- Handpop ‘Puk’. Een gekleurde handpop (zie foto) met een rugzakje.
- Een observatielijst voor het rapporteren van het stadium waarin een kind zich bevindt.
- Vier prentenboeken.
- Twee knieboeken met elk drie voorleesverhalen.
- Twee Cd’s met liedjes en verhalen

‘Puk & Ko’ bestaat uit tien thema’s, die geen vaste volgorde kennen, behalve het thema ‘Welkom Puk!’; hier moet altijd mee gestart worden. De thema’s van ‘Puk & Ko’ zijn afgestemd op de beleavingswereld van peuters. Een thema duurt drie tot vier weken en bij elk thema horen tien activiteiten die ongeveer 15 minuten duren. Deze activiteiten kunnen in willekeurige volgorde aan bod komen. Bij elk thema hoort ook een verhaal uit een prentenboek of knieboek.

De handpop ‘Puk’ heeft een centrale rol in de methodiek. Via Puk worden de kinderen bij een activiteit betrokken. Daarnaast kan er via Puk interactie met de kinderen uitgelokt worden, zowel verbaal als non-verbaal.

De kinderen kunnen zich met Puk identificeren; hij is één van hen en maakt dezelfde dingen mee als de kinderen.

Bevorderen van sociaal-emotionele ontwikkeling

Het belangrijkste doel van ‘Puk & Ko’ is het stimuleren van de taalontwikkeling, daarnaast is er aandacht voor een eerste oriëntatie op rekenen en de ontwikkeling van de sociaal communicatieve vaardigheden. Voor dit onderzoek zijn vooral de sociaal communicatieve vaardigheden van belang. In handleiding wordt beschreven dat dit betekent dat er basale aspecten van sociaal competent gedrag worden geleerd, gericht op communicatie met anderen.

Deze sociaal communicatieve vaardigheden zijn ondergebracht in zeven categorieën:

- Jezelf presenteren en opkomen voor jezelf
- Samen spelen en werken
- Gevoelens delen
- Aardig doen
- Omgaan met een ruzie
- Omgaan met een taak
- Kiezen

Deze categorieën zijn ontleend aan de Sociale Competentie Observatie Lijst (SCOL), een instrument om sociaal competent gedrag van kinderen in kaart te brengen.

In de activiteitenkaternen staan de activiteiten van het betreffende thema uitgewerkt. De doelen met betrekking tot sociaal communicatie vaardigheden worden weergegeven door een symbool. Er zijn geen aparte activiteiten die alleen gericht zijn op de sociaal communicatieve vaardigheden.

Instructies groepsbegeleiding

In de handleiding van 'Puk & Ko' staan een aantal instructies voor groepsbegeleiding. Hieruit zijn de belangrijkste instructies m.b.t. de sociaal communicatieve vaardigheden gehaald:

- Alle activiteiten dienen goed voorbereid te worden, maar sommige activiteiten vragen om een extra voorbereiding. Alles wat er voorafgaand aan een thema of een activiteit gedaan moet worden, staat in de activiteitenkatern beschreven.
- Het is de bedoeling dat alle kinderen alle activiteiten uitvoeren. Dat betekent dat kleine groepsactiviteiten herhaaldelijk uitgevoerd moeten worden met steeds een ander groepje kinderen.
- Eén van de uitgangspunten van 'Puk & Ko' is het uitlokken van interactie tussen de groepsbegeleiding en de kinderen en in mindere mate tussen de kinderen onderling.
- De kans op goede, effectieve interactie (verbaal en non-verbaal) is in een kleine groep (max. 5 kinderen) vele malen groter dan in een grote groep. Kinderen voelen zich niet alleen veiliger in een kleine groep, heb aanbod kan ook beter afgestemd worden op de individuele behoefte van kinderen.
- Het is van belang dat de groepsbegeleiding bezig is met het doelgericht, inhoudelijk begeleiden van de kinderen, bijvoorbeeld bij 'begeleid spelen'. Wanneer groepsbegeleiding meespeelt, kan zij verwoorden wat de kinderen doen en hen gerichte vragen stellen om ze te betrekken bij het spel.
- Voor de motivatie en betrokkenheid van de kinderen is het van belang dat ze zelf kunnen kiezen welke activiteit zij doen tijdens het 'begeleid spelen'. Toch is lichte sturing af en toe noodzakelijk, bijvoorbeeld wanneer een kind steeds voor hetzelfde kiest. Dwang in die keuze werkt echter nooit.
- De specifieke invulling van een activiteit hoeft niet precies zo te verlopen als in de activiteitenkatern beschreven staat, die is namelijk afhankelijk van het verloop van de activiteit in de groep en de inbreng van de kinderen.

Toepassing bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand

'Puk & Ko' is weliswaar toepasbaar voor kinderen met een (taal)ontwikkelingsachterstand, maar in de handleiding wordt daar niet specifiek over gesproken. Er zijn dan ook geen instructies met betrekking tot de omgang met deze kinderen.

Desondanks zorgt de doelgroep van 'Puk & Ko' ervoor dat de activiteiten wel aansluiten bij de ontwikkelingsleeftijd van de kinderen van groep Geel.

In hoofdstuk 4 vindt u nog meer informatie over deze methodiek.

Bijlage 5 Onderzoeksinstrument

Methodiek:

Waarom is er binnen uw school/instelling voor deze methodiek gekozen?

.....

Wordt er naast deze methodiek nog een andere methodiek gebruikt?

.....

Hoe is de methodiek ingebed in het dagprogramma?

.....

Welke materialen van de methodiek worden er gebruikt?

.....

Hoe wordt de methodiek aangepast voor het gebruik bij kinderen met een

ontwikkelingsachterstand of verstandelijke beperking?

.....

Welke gebieden van de sociaal-emotionele ontwikkeling worden gestimuleerd door deze methodiek?

En hoe?

☐ Eigen identiteit - besef van 'ik'

☐ Zelfbeschrijving - beschrijving van zichzelf

☐ Genderidentiteit - besef van jongen of meisje

☐ Socialisering - aan wensen en eisen van de omgeving voldoen

☐ 'Theory of Mind' - besef van eigen gedachten en gevoelens en weten dat een ander

persoon andere gevoelens en gedachten heeft.

☐ Spelen met anderen

☐ Omgang met leeftijdgenoten

☐ Empathie - meeleven

☐ Zelfstandigheid

☐ Behulpzaamheid

☐ Vrijgevigheid - delen

- ☐ Gezichtsuitdrukkingen en emoties herkennen
- ☐ Emoties beleven
- ☐ Zelfcontrole - bv. opwinding, frustraties
- ☐ Gewetensvorming.....
- ☐ Agressie
- ☐ Weerbaarheid

Hoe worden de effecten van de methodiek gemeten?

Welke effecten worden er gemeten?

Welke effecten van de methodiek worden er ervaren?

.....

Wat hebben werknemers nodig om de methodiek uit te kunnen voeren? (bv. kennis, vaardigheden)

.....

Wat hebben werknemers buiten een methodiek nog meer nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te kunnen bevorderen?

.....

Hebben werknemers een training gevolgd met betrekking tot de methodiek?

.....

Hoe wordt de kennis van de methodiek bij werknemers actueel gehouden?

.....

Wat is het voordeel van het gebruiken van deze methodiek?

.....

Wat is het nadeel van het gebruiken van deze methodiek?

.....

Wat is het voordeel van het gebruiken van een methodiek?

.....

Wat is het nadeel van het gebruiken van een methodiek?

Bijlage 6 Verbatimverslagen interviews 'Een doos vol gevoelens' (CD-ROM)

Bijlage 7 Verbatimverslagen interviews 'Puk & Ko' (CD-ROM)

Bijlage 8 Analyse interviews 'Een doos vol gevoelens'

Waarom is er binnen uw school/instelling voor deze methodiek gekozen?

- 1) De platen zijn duidelijk, alle basisgevoelens zitten erin, de verwerkingsmogelijkheden zijn duidelijk, je kunt er op teruggrijpen
- 2) Een goede methode, je kan er een eigen draai aan geven en er andere materialen bij halen
- 3) Veel positieve verhalen erover gehoord in het netwerk, vervolgens een tijdje op proef gehad en goede ervaringen ondervonden
- 4) Wij hebben veel kinderen met problemen in de sociaal-emotionele ontwikkeling en wij willen het concreet materiaal aanbieden om die abstracte begrippen inhoud te kunnen geven, je kan hem aanpassen op je groep en op je programma, je kan zelf bepalen hoeveel en wat je er van doet
- 5) We moesten van de inspectie het onderdeel sociaal-emotioneel in ons rooster zetten, 'Een doos vol gevoelens' was al aanwezig. Ik denk dat ze ervoor gekozen hebben, omdat dat je het visueel kan maken voor de kinderen, je kan er veel kanten mee op en je kan het aanpassen op je doelgroep
- 6) Naar aanleiding van een pilotcursus sova-training, daaruit kwam 'Een doos vol gevoelens' naar voren en toen bleek dat we die al hadden bij de rugzakbegeleiding.
- 7) Weet ik niet
- 8) Weet ik niet, de intern begeleider heeft dat aangeschaft

Wordt er naast deze methodiek nog een andere methodiek gebruikt, waarom?

- 1) 'Leefstijl', 'Blauwe boek voor kleuters', 'Reflectieve Moedertaal Methode', ABC-methode, handpop Bennie (Living Puppets), ervaringsgericht werken
- 2) 'Schatkist', 'pestproject' met drie schoolregels, prentenboeken
- 3) Rollenspellen
- 4) 'Sova' voor groep 1 t/m 8, ervaringsgericht werken, thematisch werken
- 5) 'PAD-methode', 'Ik & Ko' voor sociaal-emotioneel, prentenboeken en liedjes van 'Bloe'
- 6) Het boekje 'spelen met je hele lijf'
- 7) Nee
- 8) Nee

Hoe is de methodiek ingebed in het groepsprogramma?

- 1) Niet wekelijks of zo - naar aanleiding van situaties in een kring met elkaar praten
- 2) In de kring - niet structureel, en wanneer er een situatie voordoet in de klas
- 3) Twee keer per week - 50 minuten in een groepje bij LGS begeleiding voor kinderen met een rugzakje die ondersteuning nodig hebben in sociale vaardigheden
- 4) Vaak tijdens een bepaald thema in het jaar, verder gebruiken we hem naar eigen inzicht - meestal in kringmomenten, poppenkast en het inrichten van hoeken en aankleden van het thema
- 5) Drie keer per week hebben we gevoelsles, dat doen we in een kring, vaak in combinatie met een praktische opdracht
- 6) Drie keer per week hebben we een half uur voor de sociaal-emotionele ontwikkeling. Dan gaan we in de kring, of doen we een praktische opdracht - soms in twee groepjes
- 7) Niet structureel. Als ik hem gebruik is het in de kring
- 8) Elke maandagmiddag staat het op het programma en eventueel wanneer zich op een dag situaties voordoen

Welke materialen van de methodiek worden gebruikt?

- 1) Platen met basisemoties
- 2) Platen met basisemoties
- 3) Alles, behalve draaischijf en poppetjes
- 4) Handleiding, grote platen, situatiekaartjes, de spelletjes die daar bij horen, de draaischijf. De huisjes slaan niet zo erg aan.
- 5) De grote platen en de maskers
- 6) De maskers, de kaartjes en de Cd
- 7) Alles, de poppetjes minder
- 8) Alles behalve de poppetjes

Hoe wordt de methodiek aangepast voor het gebruik bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand of verstandelijke beperking?

- 1) N.v.t.
- 2) Ik doe er gewoon mijn eigen ding mee, je begint natuurlijk met blij, daarna boos
- 3) Kleine stapjes nemen, beginnen met één emotie, steeds per kind aanpassen n.a.v. ervaring of het het kind aanspreekt of niet
- 4) Vooral de manier van bevragen - je past de taal aan, je maakt het concreter en eenvoudiger
- 5) Visueel maken - posters in de klas hangen, inbedden in de dagelijkse praktijk, kinderen erg bewust maken van zichtbare kenmerken
- 6) Is eigenlijk niet nodig, ik heb er wel wat beeldend materiaal bij gezocht - bv. prentenboeken, ik ben begonnen met één emotie, daarna twee en daarna door elkaar gehusseld
- 7) Aansluiten bij wat er leeft in de groep, duidelijk zijn, lager tempo, één ding tegelijk, herhaling
- 8) Vooral de vragen die ik stel pas ik aan, ik ondersteun het met gebaren voor één kind, veel herhalen.

Welke gebieden van de sociaal-emotionele ontwikkeling worden gestimuleerd door deze methodiek? En hoe?**- Eigen identiteit**

- 1) Nee
- 2) "Wat ben jij vaak?" - bv. vaak boos
- 3) De kinderen krijgen een idee van hoe ze zelf in elkaar zitten
- 4) Nee
- 5) Als dit of dat gebeurt wat voor gezicht heb je dan?, verwoorden dat je een emotie ziet bij een kind
- 6) We benadrukken dat iedereen anders is en dat je niet hetzelfde leuk hoeft te vinden
- 7) Daar gebruik ik de situatiekaartjes voor - 'ik ben iemand' komt daarin sterk naar voren
- 8) Zichzelf los zien van anderen

- Zelfbeschrijving

- 1) Nee
- 2) "Kijk: jij hebt nu die emotie, net als het kindje op het plaatje"
- 3) Als je je emoties en gevoelens kan beschrijven ben je al ver in jezelf beschrijven - je bestaat toch uit emoties en gevoelens
- 4) Je geeft ze een handvat om dingen te kunnen benoemen bij zichzelf, abstracte begrippen krijgen inhoud en betekenis, hoe ziet je houding eruit bij een bepaalde emotie?
- 5) Nee, nog moeilijk
- 6) ?
- 7) Nee
- 8) Nee, nog te moeilijk

- Genderidentiteit

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Nee
- 8) Nee

- Socialisering

- 1) Praten over hoe papa en mama reageren als je bv. iets kapot maakt
- 2) Nee
- 3) Om aan de wensen en eisen van de omgeving te kunnen voldoen, moet je basisgevoelens kennen
- 4) Hoe reageer je adequaat - aan de hand van situatiekaartjes en rollenspellen bespreken
- 5) Nee
- 6) Aan de schoolregels houden met buitenspelen
- 7) Situatiekaartjes terugkoppelen naar de praktijk - bespreken of kinderen ook wel eens iets afpakken of ruzie maken, dan komen er vanzelf verhalen los
- 8) We hebben schoolregels - die benoem ik voordat ze bv. naar buiten gaan

- 'Theory of Mind'

- 1) Praten over hoe een ander iets ervaart
- 2) "jij doet iemand nu pijn, vindt die ander dat leuk?"
- 3) Nog moeilijk om bij jezelf iets te herkennen, laat staan bij de ander. Soms herkennen ze het wel, maar kunnen ze er niet naar handelen
- 4) Situaties van het schoolplein bespreken aan de hand van situatiekaartjes zodat ze er afstand van kunnen nemen
- 5) Dat is heel belangrijk - maar nog wel moeilijk, steeds verwoorden voor een ander kind hoe die zich voelt als het kind iets doet
- 6) Bespreken dat iedereen andere dingen leuk vindt
- 7) Is nog moeilijk - probeer dat wel te doen aan de hand van de verhaaltjes op de situatiekaartjes
- 8) Is nog moeilijk

- Spelen met anderen

- 1) Nee
- 2) Het spelen evalueren - is de ander blij geworden?
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Als het niet samen lukt: even overleggen met elkaar en anders ieder iets anders gaan doen
- 7) Dat doe ik met de situatiekaartjes en dan koppel ik het terug naar hun dagelijkse praktijk
- 8) Met de situatiekaartjes - hoe kan je samen spelen zonder ruzie? Hoe kan afspraakjes maken, wat is leuk om samen te doen

- Omgang met leeftijdgenoten

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Doordat ze emoties leren herkennen zien ze meer in hoe een ander reageert op situaties - daardoor leren ze beter omgaan met anderen
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Een ander hoeft niet leuk te vinden wat jij wil doen, dus dan kan je overleggen met elkaar of je gaat alleen spelen
- 7) Aan de hand van de verhaaltjes bij de situatiekaartjes
- 8) Ik grijp terug naar situaties die die dag zijn voorgevallen en daar zoek ik situatiekaartjes bij

- Empathie

- 1) Nee
- 2) Is van één kind belangrijk maken voor de hele groep, emotiefiguren aanwijzen
- 3) Is nog moeilijk om je te verplaatsen in een ander
- 4) Veel uitspelen van situaties en bespreken, bv. als een ander verdriet heeft, is dat niet om te lachen, hoe kan je iemand troosten?
- 5) Nee
- 6) Dat ligt moeilijk, we proberen te zorgen dat ze wel naar elkaar kijken
- 7) Dat komt vooral naar voren bij verdrietig en blij zijn
- 8) Nee

- Zelfstandigheid

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Kinderen kunnen dingen beter zelf 'handelen' doordat ze hun gevoelens gaan herkennen en daar beter mee om kunnen gaan
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Nee
- 8) Nee

- Behulpzaamheid

- 1) Nee
- 2) Als je een ander helpt, wordt hij/zij blij
- 3) Hoe je een ander kan helpen als die verdrietig is - pijn heeft - of blij is - dat doen we met korte verhaaltjes uitspelen en vragen wat ze er van vinden
- 4) Elkaar helpen bij het relativeren van emoties, elkaar troosten
- 5) Nee
- 6) Wat kan je doen als een kindje valt? - vragen of je kunt helpen en troosten
- 7) Met het situatiekaartje waarbij een kind valt en een ander kind loopt door - wat zou je dan anders kunnen doen? Bv. het kind helpen of hulp halen.
- 8) Nee

- Vrijgevigheid/delen

- 1) Nee
- 2) Als je het met een ander deelt, wordt hij/zij blij
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Als ze moeite hebben met delen kies ik een kaartje uit dat daar over gaat - dat lees ik voor en speel ik na
- 8) Nee

- Gezichtsuitdrukkingen en emoties herkennen

- 1) Emoties kunnen aflezen bij een ander, in de spiegel emoties oefenen
- 2) Emotiekaarten in een hoepel leggen - een verhaaltje voorlezen en naar de juiste hoepel laten lopen, veel oefenen met praktijkvoorbeelden
- 3) Heel veel! - iets veranderen in een groep en één kind moet dan raden - rollenspellen - situatiekaartjes van kopieerbladen uitknippen en per emotie op een vel plakken - mimiek van jezelf en van anderen herkennen
- 4) Een toneelstukje/rollenspel doen, maskers in hoeken van de gymzaal hangen - een emotie laten zien en de kinderen er naar toe laten rennen, andere spelletjes waarbij ze de juiste emotie erbij moeten zoeken
- 5) Hoe kan je het zien? - in de spiegel kijken, we gebruiken de maskers en de grote platen, we laten de kinderen bv. mensen uit tijdschriften knippen en per emoties op een poster plakken
- 6) Dat komt heel sterk naar voren: de mimiek en lichaamshouding herkennen en oefenen
- 7) Emoties voordoen en vragen: wat zie je dan? Ook houding en manier van lopen
- 8) Daarvoor gebruik ik de kleine kaartjes van de emotiefiguren, dan mag één kind de emotie uitbeelden en de klas mag het raden, ook raden wat voor muziek het is (van de Cd), bij een klein emotiekaartje het juiste masker zoeken

- Emoties beleven

- 1) Als je boos bent, of bang, wat doe je dan? - bespreken
- 2) Een kind de emotiefiguur laten aanwijzen van hoe ze zich voelen
- 3) Rollenspellen, maskers en situatiekaartjes
- 4) Wat hoort bij boos? Wanneer ben je boos? Je gaat het sturen zodat het ze niet zo overkomt
- 5) Is nog moeilijk, ze moeten het eerst leren herkennen
- 6) Niet zo veel, wel in de spiegel kijken, een kind wat zegt dat hij nooit boos is daarmee confronteren op het moment dat hij wel boos is
- 7) Vooral hoe ze zich op dat moment voelen - wat voel je dan? Waar voel je dat? Hoe voelt dat?
- 8) De vier grote platen hangen altijd in de klas, hier kan ik naar verwijzen en de kinderen wijzen ze zelf ook aan - daarna bespreken wat we daaraan kunnen doen, draaien met de draaischijf - waar hij op komt daar mogen kinderen hun eigen ervaring over vertellen

- Zelfcontrole

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Wat doe je als je voelt dat je verdrietig bent of boos bent?
- 4) Nog wel moeilijk, maar vooral leren adequaat reageren op je emoties
- 5) Nee
- 6) Door met het kind te bespreken wat het kind doet en wat hij anders kan doen: even rustig zitten en er straks over praten
- 7) Naar aanleiding van de situatiekaartjes en verhaaltjes van een kind dat iets gooit - vragen of dat bij hen ook gebeurd en hoe je dat anders kan doen
- 8) Nee

- Gewetensvorming

- 1) Nee
- 2) Nee, te moeilijk
- 3) Nee, te moeilijk
- 4) Is moeilijk, maar komt er wel bij aan bod in het bespreken van de situatiekaartjes
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Naar aanleiding van zo'n verhaaltje bespreken wat niet goed is en in een praktijksituatie terug komen op het vertelde verhaaltje
- 8) Met de schoolregels: wat mag wel en wat mag niet, als het niet goed gaat bespreken aan de hand van een situatiekaartje met zo'n zelfde situatie

- Agressie

- 1) Boosheid benoemen
- 2) Nee
- 3) Wat doe je als boos bent - is dat goed? - hoe kan je het anders doen?
- 4) Proberen agressie om te buigen naar verbale agressie, juist oefenen in je houding en in rollenspel
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Aan de hand van de situatiekaartjes bespreken
- 8) Nee

- Weerbaarheid

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Met een rollenspel waarin je de rollen omdraait tussen het kind met een grote mond en het kind dat teruggetrokken is, het kind dat minder weerbaar is leren om te zeggen: "stop, hou daar mee op!"
- 4) Kinderen laten spelen in rollenspel - zo boos worden dat iemand van zijn stoel valt, stop-hou-op-teken en er boos bij kijken
- 5) Nee
- 6) Wanneer je ziet dat een kind bv. niets doet als iemand zand tegen haar aan gooit, dan koppel je dat terug: hoe voelde dat, heb je dat ook laten zien?
- 7) Nee
- 8) Aan de hand van een situatiekaartje bespreken wat je kan doen als je iets niet leuk vindt

Hoe worden de effecten van de methodiek gemeten?

- 1) Niet, ik heb geen meetinstrument. Ik kan wel 'meten' of kinderen de emoties kennen. Daarnaast hebben we een leerlingvolgsysteem
- 2) Niet. Kan niet omdat er meerdere methodieken worden gebruikt in combinatie met de inbreng van de leerkracht. De voortgang van de kinderen wordt wel gemeten aan de hand van het Ontwikkelings VolgModel (OVM)
- 3) Niet echt gemeten, evalueren met leerkracht of er verschil is met beginsituatie
- 4) Het is bijna niet te meten, we hebben wel een ontwikkelingsvolgmodel
- 5) Niet, we hebben er geen meetinstrument voor, we hebben wel een leerlingvolgsysteem: LVS 2000
- 6) Niet, we hebben wel twee keer per jaar een evaluatie over het kind en we doen observaties en maken handelingsplannen
- 7) Niet, ik heb er geen meetinstrument voor
- 8) Niet, we hebben wel een leerlingvolgsysteem

Welke effecten worden er gemeten?

- 1) N.v.t.
- 2) N.v.t.
- 3) In hoeverre de doelen zijn behaald
- 4) N.v.t.
- 5) N.v.t.
- 6) N.v.t.
- 7) N.v.t.
- 8) N.v.t.

Welke effecten van de methodiek worden er ervaren?

- 1) Ik zie hoe mijn groep verandert, maar kan het effect van 'Een doos vol gevoelens' daar niet uit filteren
- 2) Moeilijk om te zeggen.
- 3) Soms kunnen kinderen enkele emoties herkennen, soms zijn alle doelen behaald
- 4) De kinderen herkennen de emoties meer in zichzelf en in elkaar, je ziet dat kinderen er mee bezig zijn - bv. als ze zeggen: moet je nou huilen? Wil je dat we nou troosten?, de emoties krijgen meer inhoud en zijn meer concreet zodat de kinderen ze kunnen hanteren
- 5) Kinderen gaan veel meer benoemen wat ze zien aan emotie, je ziet dat ze er mee bezig zijn, ze leggen de link tussen verhaaltjes en wat ze zelf meemaken
- 6) Kinderen herkennen eerder de dingen die ik bedoel en ik krijg sneller reactie
- 7) De kinderen krijgen meer lichaamsbesef en besef van emotie, ze zijn zich meer bewust van wat ze aan het doen zijn
- 8) De kinderen zijn zich meer bewust van de emoties van zichzelf en van anderen, ze houden meer rekening met elkaar, ze zijn er meer mee bezig

Wat hebben werknemers nodig om de methodiek uit te kunnen voeren?

- 1) Handleiding goed lezen, brainstormen met collega's - wat vind je bruikbaar/wat vind je niet bruikbaar
- 2) Weten wat je wil, na observaties en ervaringen weer aanpassen, weten hoe een kind zich ontwikkelt en wat dat betekent voor een speciaal kind, kunnen aansluiten op het niveau van het kind, kleine stappen nemen, dicht bij het kind blijven
- 3) De handleiding goed doornemen, kijken wat er mogelijk is, ervaring in het omgaan met kinderen
- 4) Ervaring met kleuters, feeling met de sociaal-emotionele ontwikkeling, naar de kinderen kijken en luisteren en daarop inspelen
- 5) Kennis van de doelgroep, goede verwachtingen, weten van de ontwikkeling van het jonge kind
- 6) Gezond verstand, inlezen in de methodiek, inzicht hebben in je groep
- 7) De doos spreekt heel erg voor zich
- 8) De handleiding lezen, een beeld hebben van het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling, weten wat je wil bereiken

Wat hebben werknemers buiten een methodiek nog meer nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te kunnen bevorderen?

- 1) Empathie, voorstelling kunnen maken van wat er in een kind omgaat, voorzichtig zijn met oordelen, weten hoe je zelf in je emoties staat, kennis van de ontwikkeling
- 2) Een echte groep maken van je klas, kinderen zich verantwoordelijk laten voelen voor elkaar en voor het materiaal, zien waar het misgaat en kunnen bijsturen
- 3) Kennis van de psychologie van het kind, kennis van de problematiek, niet te hoge verwachtingen hebben, kinderen veilig laten voelen
- 4) kunnen observeren van de kinderen, er qua sfeer meer mee doen
- 5) Goede afspraken maken - op één lijn zitten en consequent daarin zijn, fantasie, vindingrijkheid, kinderen op hun niveau kunnen aanspreken en het interessant voor ze maken
- 6) Op schoolniveau - duidelijkheid in regels en consequente handhaving daarvan, voldoende veiligheid voor de kinderen bv. met buiten spelen, als werknemer moet je de mogelijkheid hebben om er tijd aan te besteden
- 7) De ontwikkeling van het kind door en door kennen, het kind niet overvragen, kunnen aanvoelen van en inspelen op wat een kind nodig heeft, weten welk doel je wil bereiken, plezier erin hebben
- 8) Een beeld hebben van het verloop van de sociaal-emotionele ontwikkeling, weten wat je wil bereiken

Hebben werknemers een training gevolgd met betrekking tot de methodiek?

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee, wel een informatiebijeenkomst vanuit de schoolbegeleidingsdienst
- 4) Nee, is ook niet nodig
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Nee
- 8) Nee

Hoe wordt de kennis van de methodiek bij werknemers actueel gehouden?

- 1) ?
- 2) Niet
- 3) Niet
- 4) Het thema sociaal-emotionele problematiek komt veel aan bod bv. op studiedagen, je praat er ook veel met elkaar over, je leert steeds van elkaar
- 5) Niet
- 6) Ik heb een map gemaakt met daarin alle informatie over sociaal-emotioneel en spel, daarnaast zal ik het met een nieuwe collega of stagiaire eerst samen doen
- 7) Niet
- 8) Nee, we bespreken wel onze ervaringen met elkaar (binnen het team van de klas)

Wat is het voordeel van het gebruiken van deze methodiek?

- 1) De grote platen zijn duidelijk, de verwerkingsmogelijkheden zijn duidelijk
- 2) De emoties kunnen visueel gemaakt worden, goede afbeeldingen die de kinderen meteen begrijpen, je kan het zo pakken - heel handig, het is niet zo'n voorgeschreven methode
- 3) Het spreekt de kinderen aan, duidelijke en vrolijke plaatjes, goede visualisatie, ook autistische kinderen kunnen ermee uit de voeten, geen ingewikkelde uitgebreide handleiding, je kan het op verschillende manieren gebruiken, je kan het langzaam opbouwen, je hebt houvast - een rode lijn waar je wel van af kunt wijken, je kan er eigen dingen bij doen
- 4) Je kan abstracte begrippen concreet maken, je hebt het materiaal meteen bij de hand - je kan het zo pakken, je kan zelf bepalen wat je doet en hoeveel je er van doet, je kan hem aanpassen op je groep
- 5) De vrijheid dat je er zelf invulling aan kan geven, je kan er veel kanten mee op, je krijgt wel tips, je kan het aanpassen op je doelgroep
- 6) Het is heel eenvoudig en heel waardevol, de vier basisgevoelens komen steeds terug, veel herhaling met steeds een beetje variatie, je kan er lang mee vooruit, de materialen en opdrachten zijn duidelijk
- 7) Je kan het zo pakken en meteen gebruiken, het is heel duidelijk - de verhaaltjes zijn kort, het is heel goed te hanteren, je kan hem op talrijke manieren gebruiken, hij is overzichtelijk, je kan hem makkelijk opruimen, het spreekt de kinderen aan, je kan hem spelenderwijs gebruiken
- 8) Het spreekt de kinderen erg aan - de kaartjes zijn voor hen herkenbaar - de kleuren, ze zijn erdoor geboeid, ze vinden het heel leuk

Wat is het nadeel van het gebruiken van deze methodiek?

- 1) Teveel tekst bij de situatiekaartjes, je moet er zelf nog meer bij zoeken
- 2) Het materiaal is te beperkt, de situatiekaartjes zijn moeilijk, soms komen er heftige verhalen naar boven bij kinderen - niet de juiste setting daarvoor
- 3) Geen nadelen
- 4) Geen nadelen
- 5) Dat er geen meetinstrument bij zit, de vrijheid kan een nadeel zijn omdat je steeds iets moet verzinnen
- 6) Op een gegeven moment ben je uitgeput - de eenvoud is het minpunt
- 7) Geen nadelen
- 8) Geen nadelen

Wat is het voordeel van het gebruiken van een methodiek?

- 1) Je hebt houvast en een rode draad - vooral bij nieuwe mensen, je hebt duidelijke doelen, je weet waar je naar toe kunt werken, het is allemaal onderbouwd, je zorgt dat alles aan de orde komt - dat je geen dingen overslaat
- 2) Houvast voor mensen die niet weten waar ze mee bezig zijn
- 3) Je hebt een houvast, je hoeft het niet zelf uit te vinden of te zoeken, er zit al een opbouw in
- 4) Je gaat bewuster met de sociaal-emotionele ontwikkeling om, je kunt de kinderen veel bagage meegeven om zich te redden in de maatschappij, je kan een goede basis meegeven waar weer op verder kan worden gewerkt
- 5) Je weet zeker dat je aan je kerndoelen werkt, je hebt minder voorbereiding
- 6) Je hebt een basis, houvast (vooral als je nog geen ervaring hebt), een leerlijn, je weet naar welke doelen je toe wil werken
- 7) Weet ik niet, ik werk verder niet met methodieken
- 8) Je hoeft niet alles zelf te bedenken, iedereen werkt op dezelfde manier

Wat is het nadeel van het gebruiken van een methodiek?

- 1) Wij willen juist uit gaan van wat er vanuit het kind komt
- 2) Je bent teveel gefocust op het materiaal en te weinig op wat er in de groep gebeurt
- 3) Als je er heel strak aan vast houdt, dan kun je wel een vastlopen - dat je dingen tekort komt of meer nodig hebt, soms wil je in kunnen spelen op een situatie
- 4) Je bent niet meer helemaal vrij in het kiezen van wanneer je onderwerpen aankaart, je kan niet inspringen op het moment dat iets leeft, je moet met vaste punten gaan werken
- 5) Thema's sluiten soms niet aan op de actualiteit
- 6) Als je alleen de methodiek volgt en niet creatief daarin bent is het heel jammer - je moet het aantrekkelijk blijven maken
- 7) Weet ik niet, ik werk verder niet met methodieken
- 8) Je moet het altijd aanpassen aan de doelgroep

Bijlage 9 Analyse interviews 'Puk & Ko'

Waarom is er binnen uw school/instelling voor deze methodiek gekozen?

- 1) Onze doelgroep zijn kinderen met ernstige spraak- & taalmoeilijkheden. 'Puk & Ko' is een taalprogramma. Daarnaast wilden we thematisch werken en dat doet 'Puk & Ko'.
- 2) Onze doelgroep zijn kinderen met ernstige spraak- & taalmoeilijkheden. 'Puk & Ko' is een taalprogramma. Daarnaast wilden we thematisch werken en dat doet 'Puk & Ko'.
- 3) Weet ik niet
- 4) We moesten VVE werken. Daarnaast hebben we veel buitenlandse kinderen die we consequent taal willen bijbrengen: 'Puk & Ko' is een VVE taalprogramma. Daarnaast sluiten we hiermee aan op de basisschool die 'Ik & Ko' gebruikt.
- 5) We moesten thematisch werken. 'Puk & Ko' is daarin een goede ondersteuning met tien kant-en-klare thema's.
- 6) Er is in samenwerking met school een methodiek gekozen. De school gebruikt 'Ik & Ko'
- 7) Naar aanleiding van een VVE-training
- 8) De pedagogische dienst heeft dat organisatiebreed uitgezocht

Wordt er naast deze methodiek nog een andere methodiek gebruikt, waarom?

- 1) De 'Hopla-koffer', 'Peuterpraat', video interactie begeleiding (VIB), ervaringsgericht werken
- 2) 'Peuterpraat', VIB, ervaringsgericht werken
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) VIB
- 6) 'Boekenpret'
- 7) Nee
- 8) Wij gaan beginnen met 'Startblokken', dan wordt 'Puk & Ko' afgebouwd

Hoe is de methodiek ingebed in het groepsprogramma?

- 1) Kring, knutselen
- 2) Hele dag
- 3) In het dagelijkse ritme: aan tafel (soort kring), eten, voorlezen, activiteiten met het hele KDV
- 4) Knutselactiviteiten, fantasiespel, bij ruzietjes, groepsactiviteiten aan tafel. Ruimte wordt aangekleed met het thema. Afsluiting thema.
- 5) In de eerste weken ('Welkom Puk') heel intensief. Ochtendkring, soms middagkring, boekje lezen, knutselen, paaslunch.
- 6) In de kring, eventueel andere activiteiten uit het thema.
- 7) Nog niet structureel, vooral tijdens het fruit eten en één andere 'Puk & Ko'-activiteit per dag (bv. knutselen, voorlezen)
- 8) Vier ochtenden in de week gaan we naar de bibliotheek - daar gaat Puk mee in de kring, hij wordt bij alle activiteiten betrokken

Welke materialen van de methodiek worden gebruikt?

- 1) Alles, Cd's minder
- 2) Alles, Cd's minder
- 3) Alles, Cd's minder. Ook logeerpuk.
- 4) Alles, boeken niet altijd. Ook logeerpuk
- 5) Alles, Cd's weinig, logeerpuk niet, oudermaterialen niet.
- 6) Themakaternen, pop Puk, enkele boeken, Cd's minimaal (de Pukliedjes worden zelf gezongen). Ook logeerpuk.
- 7) Alles
- 8) Alles, dagritmekaarten, logeerpuk bij de introductie aan ouders

Hoe wordt de methodiek aangepast voor het gebruik bij kinderen met een ontwikkelingsachterstand of verstandelijke beperking?

- 1) ESM: lager tempo, herhalen, makkelijker aanbieden, voorwerpen erbij pakken, koppelen aan praktijk (bv. ergens naar toe gaan), zintuiglijk (visualiseren), zo basaal mogelijk, op zoveel mogelijk manieren.
- 2) ESM: als het niet aanslaat: aanpassen, andere materialen erbij zoeken.
- 3) N.v.t.
- 4) Buitenlandse kinderen: veel (natuurlijke) gebaren gebruiken. Dingen aanwijzen, met de kinderen ergens naar toe gaan, verwachtingen aanpassen, meer uitleggen, duidelijkste gezichtsuitdrukking. Kinderen zijn vrij in wel of niet meedoen.
- 5) N.v.t.
- 6) Buitenlandse kinderen: Veel beeldend materiaal toevoegen ('Boekenpret'), makkelijkere boeken toevoegen, thema's met twee onderwerpen opsplitsen in twee thema's, aansluiten op de tijd van het jaar (bv. seizoenen)
- 7) Jongere kinderen: aansluiten op het niveau door meer te richten op taal en ontdekken dan op leren, je verwachtingen aanpassen
- 8) N.v.t.

Welke gebieden van de sociaal-emotionele ontwikkeling worden gestimuleerd door deze methodiek? En hoe?

- Eigen identiteit

- 1) Woordje "ik" leren en de betekenis ervan
- 2) Is nog moeilijk
- 3) Nee, kinderen zijn te jong
- 4) Naam noemen met het liedje "ik ben Puk, hoe heet jij?". Verschillen tussen kinderen benoemen.
- 5) Nee
- 6) Gezinsamenstelling (thema 'Hoera een baby). Vergelijken met elkaar - verschillen
- 7) In de spiegel kijken voor en na het schminken, zodat ze zien: "hé, dat ben ik ook".
- 8) Nee

- Zelfbeschrijving

- 1) In de spiegel kijken: "wat zie je?" - benoemen onderdelen gezicht, verkleden en mooi maken.
- 2) Lichaam overtrekken op een stuk behang
- 3) Beschrijven van Puk en dan aanwijzen en herhalen - op die manier toepassen op zichzelf
- 4) In de spiegel kijken, lichaamsdelen benoemen
- 5) Kleur haren benoemen, grote/kleine voeten, kijken naar elkaar en dat benoemen
- 6) Praten over gezicht en lichaam, naar elkaar kijken - overeenkomsten benoemen
- 7) Benoemen van gezicht en kleding
- 8) Overeenkomsten tussen Puk en kind benoemen

- Genderidentiteit

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) Benoemen van verschil in kleding: rok/broek
- 6) Nee
- 7) Kleurplaat van jongen en meisje en die aankleden ('Dit ben ik')
- 8) Nee

- Socialisering

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Veel gezamenlijk doen, naar elkaar luisteren - Puk als voorbeeld
- 4) Nee
- 5) Opruimen: waar moet het? - Puk als voorbeeld ('Welkom Puk')
- 6) Opruimen: wat hoort waar? ('Welkom Puk')
- 7) Naar elkaar luisteren tijdens kringgesprek
- 8) Puk als voorbeeld om de regels (en evt. straf) aan te geven

- 'Theory of Mind'

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Soms met Puk: "kijk, hij is verdrietig, omdat...", nog wel moeilijk
- 4) Nee, te hoog gegrepen voor onze kinderen
- 5) Puk als voorbeeld: "hij wordt er blij van, ik zou er ook blij van worden als..."
- 6) Nee
- 7) Nee
- 8) Toen Puks arm eraf was ('gebroken'): "nu moeten we heel voorzichtig zijn met Puk, want hij heeft pijn"

- Spelen met anderen

- 1) Rollenspel
- 2) Rollenspel voordoen, dat spelen ze na (imitatiespel)
- 3) In de poppenhoek met Puk spelen, suggesties geven wat ze kunnen doen
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Activiteiten doen in een groep waar de kinderen op elkaar moeten reageren ('Reuzen en kabouters')
- 7) Van blokken een zwembad bouwen voor Puk ('Oef wat warm!'), doktertje spelen ('Hatsjoe!')
- 8) Puk doet mee verstoppertje, Puk speelt mee in de huishoek met bouwen, kinderen zijn samen bezig met Puk in bed leggen of eten geven

- Omgang met leeftijdgenoten

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) "Dit heb ik gedaan en dit is het resultaat" (vanaf 2 jaar)
- 4) Nee
- 5) Puk doet na wat er speelt op de groep: bv. niet naast elkaar mogen zitten. Puk danst met het allerliefst kindje, kinderen kiezen daarna elkaar
- 6) Gaat automatisch door de activiteiten en opdrachtjes met elkaar
- 7) Kringgesprek over het weekend - Puk vertelt ook wat hij in het weekend heeft gedaan - naar elkaar luisteren, activiteiten met kleine groepjes: oefenen op je beurt wachten
- 8) De kinderen moeten op hun beurt wachten, tijdens het spelen gaan ze vanzelf ook met elkaar om

- Empathie

- 1) Nee, is nog moeilijk
- 2) Nee, is nog moeilijk
- 3) Als iemand huult - benoemen en Puk als voorbeeld nemen
- 4) Puk is ziek - "wat kan je doen zodat hij zich beter voelt?" ('Hatsjoe!')
- 5) Troosten voordoen met Puk - daarna bij elkaar
- 6) Vanuit de boeken: hoofdpersoon, troosten
- 7) Als iemand ziek is of pijn heeft ('Hatsjoe!')
- 8) Meeleven met Puk als hij pijn heeft, als een kind is gevallen is Puk ook verdrietig

- Zelfstandigheid

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee
- 4) Zit er wel in, maar kan de activiteit niet noemen
- 5) Nee
- 6) Verzorging: handen en gezicht wassen, opruimen ('Welkom Puk')
- 7) Nee
- 8) Puk is de jongste dus ze moeten aan hem alles voordoen - "Puk kan dat nog niet, laat jij eens zien hoe dat moet, want jij kan dat vast al wel"

- Behulpzaamheid

- 1) Tafel dekken - rollenspel - spelen de kinderen later na
- 2) Tafel dekken - rollenspel - spelen de kinderen later na
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Reus helpt de kabouter ('Reuzen en kabouters'), voor iemand zorgen die ziek is ('Hatsjoe!')
- 7) Puk en eigen knuffels helpen met bedritueel (kleden uit, pyjama aan, tanden poetsen, plassen, voorlezen) - ook elkaar helpen hiermee ('Knuffels')
- 8) Eerst Puk helpen, bijvoorbeeld met aankleden, daarna elkaar helpen

- Vrijgevigheid/delen

- 1) Nee
- 2) nee
- 3) Puk ook fruit geven, met Puk het speelgoed delen
- 4) Cadeaus inpakken en uitdelen
- 5) Puk een slokje drinken of een stukje cracker geven
- 6) Samen iets koken en opeten
- 7) Bij kleine groepsactiviteiten spullen delen met elkaar
- 8) Vooral Puk delen met elkaar

- Gezichtsuitdrukkingen en emoties herkennen

- 1) Vies gezicht trekken met Puk
- 2) "Puk is verdrietig" - stem en mimiek leidster erbij
- 3) Puk met stem en mimiek leidster
- 4) Activiteiten met boos, verdrietig, blij, enz. kijken, knutselactiviteit: ogen, neus en mond op rondje plakken - verschil in mond tussen blij en verdrietig, platen van Puk met gezichtsuitdrukking
- 5) Puk verdrietig of boos laten kijken - met geluid van leidster
- 6) In de spiegel kijken, in een rollenspel een boek naspelen waarvan de hoofdpersoon een emotie heeft
- 7) Puk boos en blij laten kijken en de reactie van de kinderen daarop observeren ('Dit ben ik')
- 8) Platen van Puk met gezichtsuitdrukkingen - laten benoemen en na laten doen

- Emoties beleven

- 1) ?
- 2) Kinderen nadoen/spiegelen
- 3) Benoemen van de emotie
- 4) Boos, verdrietig, etc. spelen in een rollenspel
- 5) Nee
- 6) Puk als troostend middel of als beloning bij positief gedrag
- 7) Nee
- 8) Als een kind verdrietig is - Puk is ook verdrietig en komt het kind troosten, als een kind boos is - aan Puk vertellen wat er is gebeurd, ook naar de andere kinderen benoemen dat een kind een emotie heeft

- Zelfcontrole

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee, te jong
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Nee
- 8) Als een kind boos is mag het aan Puk vertellen wat er is gebeurd

- Gewetensvorming

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Gooien met Puk is niet goed
- 8) Een gesprek beginnen via Puk: "Puk vraagt zich af wat er aan de hand is"

- Agressie

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee
- 4) Puk slaat - de kinderen moeten een andere oplossing bedenken
- 5) Wanneer het op de groep speelt wordt Puk ingezet als 'spiegel'
- 6) Nee
- 7) Nee
- 8) ?

- Weerbaarheid

- 1) Nee
- 2) Nee
- 3) Nee
- 4) Nee
- 5) Nee
- 6) Nee
- 7) Nee
- 8) Als kinderen Puk hebben, zorgen ze ervoor dat een ander kind Puk niet af pakt - voor Puk hebben ze dat over

Hoe worden de effecten van de methodiek gemeten?

- 1) Niet. Wel het effect van vroegbehandeling
- 2) Niet. Wel het effect van vroegbehandeling
- 3) Niet. Wel ervaringen van leidsters en de werkbaarheid van 'Puk & Ko'
- 4) Niet. Wel de voortgang in de ontwikkeling van de kinderen meten
- 5) Niet
- 6) Niet. Ontwikkeling van de kinderen wordt wel gevolgd
- 7) Niet
- 8) Niet. Wel een kindvolgsysteem

Welke effecten worden er gemeten?

- 1) N.v.t.
- 2) N.v.t.
- 3) N.v.t.
- 4) N.v.t.
- 5) N.v.t.
- 6) N.v.t.
- 7) N.v.t.
- 8) N.v.t.

Welke effecten van de methodiek worden er ervaren?

- 1) Kinderen gaan vooruit in taal - langzame verwerking, maar wel effect
- 2) Vooruitgang in taal en sociaal en in fantasiespel - wel heel basaal, kinderen zijn geboeid door Puk
- 3) Sinds er themadozen zijn is er meer enthousiasme bij leidsters, kinderen kijken soms niet naar Puk om - als hij er door de leidsters bij betrokken wordt hangen ze aan zijn lippen, kinderen worden meer bewust van andere kinderen als Puk bij hen gaat logeren
- 4) Moeilijk om te zien, wel herkenning zichtbaar bij kinderen als het thema herhaald wordt, kinderen kennen Puk inmiddels - praten daardoor makkelijker - spelen met Puk
- 5) Als de leidster Puk pakt heeft ze meteen de aandacht van de kinderen
- 6) Sommige thema's spreken de kinderen erg aan - andere thema's niet, kinderen zijn geboeid en pikken dan veel op, soms pikken ze taal op of sociaal-emotioneel
- 7) Merken dat kinderen een begrip eerst niet kenden en nu wel, kinderen betrekken Puk erbij wanneer de leidster dat vergeet
- 8) Afwachtende kinderen durven er met Puk op uit te gaan - hij geeft hen zelfvertrouwen, het samen spelen gaat vooruit, de kinderen vinden het heel erg leuk

Wat hebben werknemers nodig om de methodiek uit te kunnen voeren?

- 1) Kijken naar collega's, ondersteuning en feedback logopediste
- 2) Methodiek eigen maken, naar collega's en logopediste kijken, evt. een training volgen, open en kwetsbaar opstellen voor feedback
- 3) uitleg over hoe de methode in zijn werk gaat, bepalen hoe je 'Puk & Ko' wil toepassen, niet te veel van verwachten
- 4) pedagogische achtergrond, naar een collega kijken
- 5) pedagogisch inzicht, enthousiasme, gêne overwinnen in het spelen met Puk
- 6) Enthousiasme
- 7) Training volgen - hoe de methodiek bedoeld is en zorgt voor meer bewustwording, boek 'Puk & Ko' doornemen, overleggen met collega's
- 8) Je moet bewust een activiteit kunnen kiezen en daar een doel bij hebben, de kinderen kunnen observeren om daarna een stapje hoger te kunnen gaan, enthousiasme, een drempel over gaan in het praten via Puk en een stukje van jezelf daarin geven

Wat hebben werknemers buiten een methodiek nog meer nodig om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen te kunnen bevorderen?

- 1) Aanvoelen van de kinderen, niveau van de kinderen kunnen inschatten, veiligheid creëren, inspelen op situaties, positief zijn naar de kinderen toe
- 2) Empatisch handelen, duidelijke mimiek tonen, open staan voor kennis en werkwijze van anderen, weten wat normaal is in de ontwikkeling
- 3) Alert op zijn, sociale sfeer in het team creëren en daarmee ook op de groepen
- 4) Ervaring in het werken met kinderen, bewust zijn van doelgroep, geduld
- 5) Inlevingsvermogen, kunnen invoelen, kennis, goed kijken naar kinderen
- 6) Pedagogische achtergrond, weten hoe te handelen naar kinderen toe, zelfreflectie
- 7) Kennis van de ontwikkeling van het kind, inlevingsvermogen, geduld
- 8) Kinderen de ruimte bieden om zelf dingen te ontdekken en zelf dingen op te lossen, kinderen laten ervaren dat iedereen anders is, hoeken aanbieden aan de kinderen ter bevordering van spel

Hebben werknemers een training gevolgd met betrekking tot de methodiek?

- 1) Weet ik niet, ik zelf niet. Logopedistes wel
- 2) Weet ik niet, ik zelf niet. Logopedistes wel
- 3) Niet alle werknemers, een paar collega's hebben zich erin verdiept, die dragen het over. Eén keer een Pukavond gehad voor het hele team
- 4) 'Kleintje Puk & Ko' - SOM
- 5) Training Zwijsen
- 6) 'Kleintje Puk & Ko' - SOM
- 7) Training - DOBA - nu mee bezig
- 8) Training Vversterk, daar kwam 'Puk & Ko' in voor

Hoe wordt de kennis van de methodiek bij werknemers actueel gehouden?

- 1) Logopedistes en collega's werken nieuwe werknemers in
- 2) Logopedistes en collega's werken nieuwe werknemers in
- 3) Krijgen steeds aanvullende informatie op papier
- 4) Niet
- 5) Niet meer, omdat niet iedereen in de organisatie 'Puk & Ko' meer doet
- 6) Niet
- 7) Nog niet, is straks wel de bedoeling (nog bezig met training)
- 8) Niet echt, er is één teamvergadering geweest, een activiteitencommissie bepaalt hoe de thema's ingevuld worden

Wat is het voordeel van het gebruiken van deze methodiek?

- 1) Gestructureerd, goede handleiding, goede uitwerking activiteiten - in kleine stappen
- 2) Gestructureerd, goede handleiding, goede uitwerking activiteiten - in kleine stappen
- 3) Kinderen worden meer bewust van hun omgeving, drempelverlagend voor kinderen, pop Puk is voor kinderen iemand om zich aan te meten
- 4) Structuur, duidelijkheid, pop Puk kindervriendelijk en laagdrempelig, thema-afsluitingen waar ouders en school in betrokken kunnen worden
- 5) Kant-en-klare thema's, je kan meteen aan de slag, makkelijk te implementeren, Puk is veel minder bedreigend voor de kinderen als een leidster
- 6) Pop als intermediair is de sterke kant van de methodiek
- 7) Met thema's werken geeft houvast en maakt het makkelijk om dingen te bedenken om te doen, herhaling van de thema's is fijn voor de kinderen, werken met hoeken is overzichtelijker voor de kinderen - ook de dagprogrammakaarten en het merken van de bakken met foto's
- 8) Je kan de kinderen goed voorbereiden op de basisschool, je kan er heel veel kanten mee op, je hebt een leidraad voor het thema - daarna kom je zelf op ideeën, de pop is laagdrempelig voor de kinderen en ze leren heel veel van hem, 'Puk & Ko' is erg werkzaam

Wat is het nadeel van het gebruiken van deze methodiek?

- 1) Vasthouden aan richtlijnen, vastklampen - niet durven loslaten, niet ingaan op wat vanuit de kinderen komt
- 2) Methode te erg volgen en daardoor afgestompt werken, weinig eigen creativiteit
- 3) Je moet je er bewust van blijven dat je Puk moet gebruiken, i.v.m. alle andere taken is het lastig, veel informatie lezen
- 4) Geen nadelen
- 5) Tien thema's is beperkt - we missen andere leuke thema's, werken in een thema beperkt je: je kan er niet van afwijken, je kan niet altijd ingaan op initiatieven van het kind
- 6) Thema's zijn beperkt: te eentonig en té veel herhaling en te weinig thema's, voorgekauwde opdrachten - werk liever vanuit mezelf en speel in op wat ik bij de kinderen zie, er is meer nodig dan alleen taal - er moet meer aandacht zijn voor sociaal-emotioneel en motorisch
- 7) Jammer dat de thema's niet veranderen - niet leuk voor de medewerker, met een handpop praten valt tegen - je moet een drempel over
- 8) Ik mis in de thema's het onderdeel 'vrij spelen', als je de thema's letterlijk uitvoert mis je een stuk

Wat is het voordeel van het gebruiken van een methodiek?

- 1) Handvatten, algemene werkwijze
- 2) inspiratie opdoen, met alle groepen tegelijk starten en eindigen met thema's
- 3) Meer handvatten en richtlijnen - vooral voor nieuwe leidsters
- 4) Structuur en duidelijkheid voor leidster én kind
- 5) Houvast, iedereen heeft dezelfde werkwijze, groepen werken meer samen als één geheel
- 6) Structuur, opbouw van een thema van begin tot einde - is herkenbaar voor de kinderen
- 7) Leidsters zijn meer gestimuleerd om activiteiten te doen, gericht op een thema ingaan
- 8) Je bent je er bewust van wat je wil bereiken met de kinderen - welke richting je op wil, je probeert alles uit de kinderen te halen, door de methodiek wordt onderbouwd waarom je voor dingen kiest

Wat is het nadeel van het gebruiken van een methodiek?

- 1) Vastklampen, weinig creativiteit
- 2) Vastklampen, weinig creativiteit, je moet het aanpassen aan het niveau van de kinderen
- 3) Je hebt al zo'n dagritme - soms wil je graag je eigen ding doen - ergens je eigen draai aan geven - je eigen weg vinden
- 4) Gebondenheid
- 5) Belemmeren, ergens mee werken waar je misschien niet achter staat
- 6) Het beperkt je
- 7) Je moet er bij nadenken en van tevoren plannen - daarover is overleg met het team nodig
- 8) Geen nadelen